

2392

41.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON - BLEYER JAKAB - SCHMIDT HENRIK

XLI

A BUDAKESZI
NÉMET NYELVJÁRÁS
HANGTANA

ESZTERLE M. EDIT

FIL. DIV. RED.

BUDAPEST, 1929

PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK)

A NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK eddig megjelent füzetei:

(Von den in ungarischer Sprache verfassten und mit je einem deutschen Auszug versehenen Arbeiten zur deutschen Philologie sind bis jetzt folgende Hefte erschienen:)

- I. **Thienemann Tivadar:** Német és magyar nyelvújító törekvések. (Bestrebungen auf dem Gebiete der deutschen und ungarischen Sprachreform.) 1912. . . . . 1.50 P
- II. **Csaki Richárd:** Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. (Quellenkritische und sprachliche Untersuchung der deutschen Schriften des Johannes Honterus.) 1912. . . . . 1.50 P
- III. **Dr. Hajek Egon:** Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepeén. (Der siebenb.-sächsische Roman um die Mitte des 19. Jahrhunderts.) 1913. . . . . 2.50 P
- IV. **Roth Alfred:** Tanulmányok (az erdélyi szász) Roth Dánielről. I. Roth Dániel élete. II. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrásai. [Studien über (den siebenb.-sächsischen Romanschriftsteller) Daniel Roth: 1. Das Leben Daniel Roths; 2. Die Quellen der Romane und Novellen Daniel Roths.] 1913. . . . . 3.— P
- V. **Dr. Huss Richárd:** Az erdélyi szász nyelvjárástanulmányozás mai állása. (Der heutige Stand der siebenbürgisch-sächsischen Sprachforschung.) 1913. . . . . 2.— P
- VI. **Hollitzer Gyula:** Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (Franz Liszt und das literarische Leben in Weimar.) 1913. . . . . 3.— P
- VII. **Schwarz Frigyes:** A soproni hienc gyermekdal. (Das Kinderlied der Hienzen in Sopron-Oedenburg.) 1913. . . . . 4.— P
- VIII. **Szentirmay Gizella:** Mörrike Eduard: „Maler Nolten“ című regénye. (Ed. Mörikes „Maler Nolten“.) 1913. . . . . 2.— P
- IX. **Czinkotszky Jenő:** Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. (Die deutsche Verserzählung Oswalds des Schreibers aus Ujbánya-Königsberg in Ungarn aus dem 14. Jahrh.) 1914. . . . . 2.50 P
- X. **Schwartz Elemér:** A rábalapincsközi (délbajor) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der (südbayrischen) Mundart zwischen der Raab u. Lafnitz (in Westungarn)]. 1914. . . . . 3.50 P
- XI. **Trócsányi Dezső:** Humboldt Vilmos nyelvbölcészete. (W. von Humboldts Sprachphilosophie.) 1914. . . . . 2.— P
- XII. **Kádár Jolán:** A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Függelékül a budai és pesti német színházak műsora 1783—1812. (Geschichte der Ofner und Pester deutschen Theater bis 1812. Als Anhang das Repertoire der Ofner und Pester deutschen Theater 1783—1812.) 1914. . . . . 3.— P
- XIII. **Moór Elemér:** A Toldi-monda és német kapcsolatai. [Die (ungarische) Toldi-Sage und ihre Zusammenhänge mit der deutschen Sage.] 1914. . . . . 2.— P
- XIV. **Koszó János:** Fessler Ignác Au él élete és szépirodalmi működése. (Ignaz Aurel Fesslers Leben und schöngeistiges Wirken.) 1915. . . . . 2.50 P
- XV. **Mornau József:** A szeghegyi német (rajnai frank) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der deutschen (rheinfränkischen) Mundart von Szeghegy (Kom. Bács.)] 1915. . . . . 2.50 P
- XVI. **Hollaender Rózi:** Déry Julianna (1864—1899) élete és költészete. (Julianne Déry's Leben und Dichten, 1864—1899.) 1915. . . . . 2.— P
- XVII. **Zuber Marianne:** A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915. . . . . 3.— P
- XVIII. **Happ József:** Béb község német (középbajor) nyelvjárásának hangtana. [Lautlehre der deutschen (mittelbayerischen) Mundart der Gemeinde Béb (Kom. Veszprém.)] 1915. . . . . 3.— P
- XIX. **Dr. Weber Arthur:** A szeptesi nyelvjárástanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916. . . . . 1.50 P
- XX. **Várady Imre:** Gellért hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917. . . . . 3.— P
- XXI. **Pausz Gabriella:** Nemes Artner Mária Terézia (1772—1829) és írói köre [Marie Therese von Artner (1772—1829) und ihr literarischer Kreis.] 1917. . . . . 3.50 P

Scrm. Nr. O. 2392
/41

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON - BLEYER JAKAB - SCHMIDT HENRIK

XLI

575987

A BUDAKESZI NÉMET NYELVJÁRÁS HANGTANA

ESZTERLE M. EDIT nővér
FIL. DIV. RED.

MTA
KIK

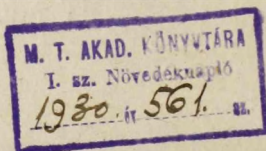

BUDAPEST, 1929

PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK)

AKADEMIA

166496

Bevezetés.

Budakeszi története. A község a főváros tőszomszédságában, a János-hegy lábánál terül el. Már a rómaiak idejében is lakott hely volt. A falu határában sok római korbelt tárgyat találnak s ezekből arra lehet következtetni, hogy római katonák táboroztak hajdanta itt. A temetőben is gyakran kerülnek felszínre ősi emlékek, nevezetesen római pénzek, érmek, fülbevalók, gyöngyök, fibulák, azonkívül korsók, tányérok stb. Az emlékeket, melyek a budakeszi gazdák udvaraiban vagy a szerszámos kamrákban heverésztek, 1904-ben a Nemzeti Muzeumba szállították. Az ásatásoknál nagy érdemet szerzett Rómer Flóris, aki az Archeologiai Közleményekben ismerteti is a munkálatok eredményét. A szállitmány 3 sír tartalma, egy gyönyörű és igen értékes oltár (ara), több oszloptöredék stb.^{1*} A múlt század 60—70-es éveiben a falu nyugati határában temetőt ástak fel; figyelemreméltó az ezen alkalommal talált 2 kő, »legio duodecim« és »Aurelius Castor« fölirattal. Sajnos, mindkettőt egy csatornába falazták.

Hogy a falut e korban mikép nevezték, nem tudjuk. Mai neve Keszi, Kaza vezér nevére vezethető vissza.¹ Ugyanis elég gyakori eset, különösen a honfoglalást követő korban, hogy a helységeket egyszerűen egykori birtokosaikról nevezik el.

1332—33-ban a községnek már saját plébániája volt,² amely 35 más plébániával együtt az óbudai főesperességhez tartozott.³ A község lakossága ekkor kizárólag

1* Archeologiai Közlemények. 3—4. kt. 121. l.

1 Pauler Gy.: A magyar nemzet története Szt. Istvánig. 9. és 126. l.

2 Pest vármegye monográfiája. I. kt. 44. l.

3 Pest vármegye monográfiája. I. kt. 256. l.

magyar volt. II. Pius pápának 1464-ben kelt okmányában a kiváltságolt plébániák között mint Keszü szerepel.⁴

A középkorban a falu 2 részből állott, mégpedig Alkeszöböl és Felkeszöböl. E két részt két önálló helységnek is lehet tekinteni. Az utóbbinak helyét Galgóczy a mai falutól nyugatra, az Öde-Kirchewiese nevű dülő helyén keresi.⁵ A XV. században több nemes család volt itt birtokos: a Dobos 1430, Dobozy 1469, Keserü 1435, Fodor 1465 és Nemes, 1473-ban a Szomoró család Felkeszi előnévvel. Sőt 1423—1482 közt származó néhány oklevél Felkeszi nevű családot is említ.⁶ 1559-ben a török hódoltságához tartozott helységünk és ekkor 29 adóköteles háza volt. 1626—29-ben még fennállott és az egész helység a reformált hitet követte. Buda felszabadítása alkalmával az egykori Keszü teljesen elpusztult; az 1690. évi összeírásban még ott találjuk az elpusztult helységek között, de ezután már nem szerepel.⁷ Ma a régi faluból már csak kőhalom látható, amelyet a gazdák földjeiken talált kövekből hordtak össze. Itt-ott még romokra is bukkanunk. A kiásott területet ma Szipszár-nak nevezik, amely elnevezés még a török korból való.

A másik falu, amelyet Felkeszivel szemben Alkeszinek neveztek, a mai templom körül, attól különösen délre terült el s körülbelül 50 házból állott. A templom akkor is azon a helyen emelkedett, ahol ma van, azzal a különbséggel, hogy a régi kelet felé, a mai pedig délre néz.

A török hódoltság, mint minden tekintetben, úgy a népesség sűrűségét illetőleg is óriási kárt okozott. Az egykor virágzó városok és községek egész sora teljesen vagy

⁴ P. de Zambecariis, Pius II. 1464. confirmavit litteras Bonifacii Noni, additis nonnullis scitu perquam necessariis 93. — következik az exemptionált templomok felsorolása — „nec non Beatae Mariae Virginis sanctae Mariae Magdalenaee in oppido Budensi, alias in novo monte Pestiensis, nec non de Sásad, de Eürs et de Keszü prope Budam et Alba Ecclesia sanctae Mariae Virginis iuxta veterem Budam. Péterffy: Sacra Consilia. II. 291. l.

⁵ Pest vm. m. I. kt. 44. l.

⁶ Csánki D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. kt. 13. l.

⁷ Pest vm. m. I. kt. 45. l.

részben a tűz áldozata lett. A magyar nép legnagyobb része a töröktől meg nem szállt területre menekült. A régi magyar nemesi családok tekintélyes része kihalt a hódoltság zavaros időszakában. Így városaink és falvaink elnéptelenedtek, nagyrészt pusztasággá és romokká váltak. Mivel az elpusztult vidékek helyreállításában a kormány kizárta a magyar elem közreműködését,⁸ e szomorú állapoton csak telepítéssel lehetett segíteni. A bécsi kormány csakhamar fölismerte a politikai előnyöket is, amelyek a telepítésből származhatnak s azért nagy mértékben elősegítette azt. Már 1689-ben megjelent egy királyi rendelet, amely a telepítési szerződéseket szabályozza.⁹ Különösen a német telepesek részesültek előnyben. S hogy miéretté éppen németeket telepítettek le az elpusztult vidékekre, azzal magyarázható, hogy a Felső-Rajna vidékén, ahonnan telepeseink legnagyobb része származik, a földművelés, a gazdálkodás és a szőlőtermelés igen szépen virágzott. Ha a helyzetet objektíve nézzük, alig találtunk volna alkalmasabb s szerencsésebb elemet a terméketlen földek megmunkálására, a nádasok, erdők, mocsarak és pusztaságok megművelésére, mint a feltétlenül megbízható, a gazdálkodásban és iparban egyaránt kiváló német földművest és iparost.¹⁰ S ezért hívtak német földművest és német polgárt az országba. A császári hatóságok közül a haditanács és az udvari kamara foglalkozott e kérdés megoldásával, azonban a győztes hadvezérek is résztvettek e kulturmunkában. Példájukat követték az egyházi méltóságok és világi földbirtokosok. Az utóbbiak között találjuk a Ráday, Szunyogh, Károlyi, Erdődy, Zichy, Eszterházy családokat, akik számos német telepest hívtak be, hogy elpusztult uradalmaikat benépesítsék és földjeiket megműveltessék.¹¹ Budán rögtön a visszafoglalás után még 1686-ban telepedtek meg németek.¹² Ugyanez történt Pesten is. Mindkét helyre leg-

⁸ Szekfű Gy.: A magyar nemzet életrajza. 120. l.

⁹ Kaindl: Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern. II. kt. 97. l.

¹⁰ Das Deutschtum in Rumpfungarn. 48. l.

¹¹ Kaindl: Id. mű. II. kt. 98. l.

¹² Gárdonyi Albert: Pest város ujratelepítése a török hódoltság után. Föld és ember. VI. évf. II. sz.

inkább bajorok, osztrákok költöztek, de jöttek Németország más tartományaiból is. Pest város anyakönyveiből megállapítható, hogy ezek a telepések legnagyobb részben iparosok voltak, kőművesek, ácsok, de kereskedőket és más foglalkozásu egyéneket is találunk köztük.¹³

A török hódoltság alól való felszabadulás után azonnal megindul a telepítés munkája. Ekkor keletkeznek egymásután a Budapest körül fekvő német falvak: Pilisvörösvár (1692), Pilisborosjenő (1695), Nagykovácsi a 17. sz. végén, Törökbálint (1701–02), Budajenő, Perbál, Telki (1703–11), Üröm (1715), Zsámbék (1716), Solymár (1716–18), Budaörs 1718.¹⁴

A 17. század utolsó évtizedében történt Budakeszi benépesítése is. Az évszámot pontosan megállapítani nehéz, mert biztos adatunk nincs. De ha volna is, sem tudnók egyetlen évszámmal megjelölni, mert hisz nem egy alkalommal, hanem bizonyos időközökben és csoportosan történt a telepítés. Mégis megkísérlem a hagyomány és a található gyér írásbeli adatok alapján a telepítés történetének hű képét adni.

A falu első telepesei a hagyomány szerint valószínűleg katonák voltak, akik Buda visszafoglalásánál résztvettek, továbbá XI. Ince pápától küldött segédcapatokból is kerültek ki néhányan, tehát olaszok, franciák voltak. E hagyományt támogatja az a tény, hogy ha a község lakóinak nevét vizsgáljuk, sok köztük az olasz, francia eredetű. Például néhányat megemlítek: Czelli, Deponte, Martin, Martinelli, Natto, Pinelli, Schrotti stb. 2 család ezek közül az azóta eltelt 2 évszázadban már kihalt (Czelli, Martinelli), de a többi eléggé elterjedt. Ezek alapján állíthatjuk, hogy a katonák egy része rögtön a harc (1686) után a környéken helyezkedett el. Budakeszi anyakönyvei is nyújtanak néhány adatot ennek bizonyítására, amennyiben gyakran említenek katonákat.¹⁵

¹³ *Matricula civium Pestiensium ab anno 1687—1815.*

¹⁴ *Das Deutchtum in Rumpfungarn.* 49. 1.

¹⁵ *Matricula Baptisatorum ab anno 1699—1737.* Budakeszi.

Igy a 18. sz. elején — mert a könyveket csak ettől kezdve vezetik rendszeresen — található: Perilustris ac General Lasla ex Regimine Shakho; Illustr. D. Franciscus Kövesdi Regiminis Ferdinandi Principis. Azonkívül Philipp Franciscus ex Regimine Esterházy. Eszterházy seregéből itt telepedtek le még: Mathias Csaba, Stephanus Bérczi és Johannes Kondek miles. Michael Niksich miles ex Inclyto Regimine Ottochano, natus in Compolie in Croatia; — Paulus Klaich miles, natione croata; Johannes Kaiminich hussar; Gregorius Doffai és Thomas Maihtinger hussari.

A török elől elmenekült régi lakók közül is vizsztatért néhány magyar család. Ma azok közül már csak kettőnek a neve fordul elő: Almásy és Erdőfy. Ezek azonban lassanként teljesen elnémetesedtek. Más magyar család is lakik a 18. sz.-ban Budakeszin: a Szeles, Csöndes, Ujfalusi, Német, Kállay stb.

Kisebb-nagyobb számban jönnek már a német telepések is. Hogy azonban a bevándorlást világosan láthassuk, szükséges a vidékről egyet-mást tudnunk. Fontos, hogy ki volt a terület földesura? Erre nézve az Országos Levéltár nyújt adatot, amely szerint gróf Zichy István 1659. júl. 30-i keltezéssel nagyobb kiterjedésű donatio mixtában részesült. Ehhez az I. Lipót királytól kapott földbirtokhoz tartozott Budakeszi is.¹⁶ Ez a terület azután nagyobbodik, mert egy 1685-ből való adat szerint Zichy István birtokához már 16 falu tartozik.¹⁷ Ezt az egész területet a 18. sz. folyamán s nagyrészt még ma is németajku nép lakja. Gr. Zichy István halála után a birtokon 2 fia: Péter és László osztozkodtak. A Budától nyugatra eső rész, tehát Budakeszi is gróf Zichy Péter kezébe jut,

¹⁶ A szerződés róla: Neo-Registrata Acta et passus processus T. V. Nr. 471. pag. 14. II.: „Possessiones Tök, Budakeszi, Ó-Buda, Szent-Endre, Bogdán, Tótfalu, desertas possessiones Monostor, Torda, Vácirév, Szt.-Péter et Várad in Comitatu Pilisiensi situatas cum omnibus utilitatibus et emolumentis in quinquaginta septem Millium Quingentorum et octodecim Florenorum Hungaricalium Summa Stefano Zichy haeredibusque eiusdem Masculini Sexus universis jure perpetuo et irredemptibiliter, Feminei vero Sexus redemptibiliter... dederimus, donaverimus stb.

¹⁷ Urbaria et Conscriptioes. T. III—IV. A. 2575. pag. 78.

1701. március 16.¹⁸ Az ő nevéhez fűződik e vidéknek német elemmel való benépesítése. 1740-ben már Zichy Miklós a birtokos; ő folytatta apja munkáját s így a buda-vidéki német telepítés, de főleg a föld megmunkáltatása tekintetében szintén nagy érdemei vannak. Erről tanuskodnak a följegyzések, amelyek a levéltárban s másutt is találhatóak. V. ö. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. I. évf. 2. füzet, 96. 1. Ő építette Mária-Makkon a templomot s vele kapcsolatban kolostort, mert a templom gondozását Óbudáról hívott trinitarius-szerzetesekre bízta.¹⁹

Számos adat mutatja, mennyire igyekezett az elhanyagolt terméketlen földet újra művelhetővé tenni. E célból erdőket irtatott, alkalmas helyen szőlőültetvényeket létesített. E kulturmunkában egyetlen segítsége az újonnan bevándorolt szorgalmas német elem volt, amely bár lassan, de kitartó erővel helyrehozta azt, amit a tönk 150 évi garázdálkodása alatt tönkretett. Egy 1766. február 1-én kelt, az óbudai uradalomban (ekkor már kamarabirtok) készített kimutatás szerint²⁰ gróf Zichy Miklós s felesége Berényi Erzsébet a szántói határban 40 mérő (Metzgen) buza elvetéséhez szükséges területen irtatták ki a bozótot, cserjéket; e munka 800 napszámot vett igénybe.²¹ — A budaörsi határban 25 mérőhöz szükséges területet műveltetett meg,²² — Budakeszin pedig erdőt irtottak, hogy 15 mérő őszi búzát vethessenek.²³

A másik gazdasági ág, amelyet az új telepések itt felvirágoztattak, a szőlő- és bortermelés. Erről a buda-keszi Visitatio Canonicában olvasható: »Populus paro-

---

¹⁸ Neo-Reg. Acta. T. V. Nr. 471. — Castellum Zsámbék cum 4 vineis, praedium Perbal, possessio Tök, possessiones Tótfalu, Bogdán, Monostor cum praediis Váci-rév, Várad, Szt.-Péter, Torda, Tahi, Bolgárfalu, oppidum Ó-Buda cum vinea ex tribus praediis Kissing., Békásmegyér, Szántó, praedia Budaörs et Csék, possessio Budakeszi, oppidum Nagymegyér, praedium Aszód.

¹⁹ Canonica Visitatio. 1817. Budakeszi.

²⁰ Neo-Reg.-Acta. Fasc. 270. Nr. 65.

²¹ Ugyanott. Megjegyzés. 200 fr.-t áldozott e célra Zichy Miklós, telepeinek 1 napra 15 krajcárt fizetett.

²² Ugyanott. (50 fr.-t fizetett.)

²³ Urbaria et Conscriptones. Fasc. 102. Nr. 14. (90 fr.-t fizetett)

chiaie est pure Germanus, solertius vinearum, quam agrorum cultura nitentus.«²⁴ Ez természetes is, mert a budai hegyvidék különösen alkalmas szőlőművelésre és már Zichy Péter 5 évi adómentességet biztosított a telepeseknek, ha új szőlőt ültetnek, mert különben a rendes kilencedet kellett a földesurnak beszolgáltatniok: »Nonam Domino Terrestri ex vineis, frumento et aliquis more consueto pendent, hoc declarato, si quis noviter aedificabit vineam quinque annis a pensione nonae immunitabitur.«²⁵ Halála után özvegye Szeketi gr. Berényi Zsuzsánna, különösen 1742-ben, majd pedig fia, Miklós is tetemes összeget, 6424 forint 90 krajcárt áldoztak csak a szőlőültetvényekre.²⁶

Végül még megemlíthető, hogy a község temploma is Zichy Miklós idejében épült, a Visitatio Canonica szerint 1760-ban.²⁷ Azonban ez az adat téves, mert Zichy Miklós 1758-ban halt meg. Valószínű, hogy már néhány évvel előbb kezdték az építkezést, de csak a földesur halála után fejezhatték be. 1759-ben a királyi javak igazgatója, Hrabovszky, pört indított az óbudai és visegrádi uradalomhoz tartozó javakat illetőleg a Zichy család ellen, a Szent Korona javainak elidegeníthetetlensége címen²⁸ és a pört, amely 1765-ig húzódott, megnyervén, az uradalmakat 1765-ben visszacsatolta a Koronához. Így tehát a Budától nyugatra eső németlakta terület kamarai birtok lett s ezentul a földesuri joghatóságot a Kamara gyakorolja. »Domus Parochialis est anno 1772 per Excelsam Cameram Regiam de Fundamento erecta«²⁹ és »Patronus est Excelsa Camera«.³⁰ A kamara tehát, mint

²⁴ Canonica Visitatio. Budakeszi. 1829.

²⁵ Zichy-levéltár. Zsély. Fasc. 14.

²⁶ Neo-Reg.-Acta. Fasc. 270. Nr. 65.

²⁷ Parochia haec, quae in una Regio-Coronali Possessione Budakesz dicta consistit anno 1760 sub Ill. Terestrali Domino Comitum Zichy de Vásonkő erecta est. Canonica Visitatio 1829.

²⁸ Neo-Reg.-Acta. T. V. Nr. 471.

²⁹ Vis. Canonica. 1829.

³⁰ Vis. Can. 1799. Jus patronatus tenet et exercet: Excelsa-Camera-Regia-Hungarica-Aulica.

patronus, a templom karbantartásáról és renoválásáról is gondoskodik.³¹

Miután tehát a község helyzetének képét tisztán látjuk, át kell térnünk magára a telepítéstörténetre. Annyi bizonyos, hogy Buda környéke a Zichy család idejében változott át német területté. A különböző művek is meg-egyeznek abban, hogy gr. Zichy Péter telepítette le itt a németeket, de az időre nézve nagy eltérések mutatkoznak. Czoernig szerint³² Buda vidéke 1718-ban települt be németekkel, Kaindl³³ is arra az évre teszi, Pest várm. monográfiája azonban az 1698-as évszámot veszi föl a a telepítés éveül.³⁴ Ha a kérdést tüzetesen vizsgáljuk, az utóbbi adatot kell elfogadnunk. Ez sokkal valószínűbb, mint az, hogy 1718-ban jöttek volna be a németek. Amint kifejtettem, zsoldos katonák voltak az első telepések, ezek pedig rögtön Buda visszafoglalása után helyezkedtek el s amennyiben a hely nekik megfelelt, néhány év múlva hozzátartozóikat is behívták. Ebben támogatta őket a földesur, hisz érdeke volt, hogy jószágát alaposan s gondosan műveltesse. E föltevést igazolja a budakeszi anyakönyv is, melyet 1699-től kezdve vezetnek rendszeresen. Eleinte gyér, de aztán mind több a keresztelendők száma, a nevük pedig teljesen német hangzású. A könyvet az első években latin nyelven vezeti Pt. Clemens Jancikovich, ferencrendi szerzetes. 1713-ban azonban már német följegyzésre akadunk.³⁵ A templom védőszentje ma is a Bold. Szűs az egyik leginkább tisztelt szent pedig Nepomuki szt. János. Bátran föltehető, hogy ezt a tiszteletet a régi hazából hozták magukkal a telepések s mindeddig hiven megőrizték.

³¹ Vis. Can. 1829. Sarta, tecta Ecclesiae Camerae-Regiae, quam ter-restralis Domini Gratia et Libertalitate optime conserventur. — Ecclesia occasum respiciens Excelsae Camerae Gratia et Munificentia anno 1825 integro renovato apposita est.

³² Czoernig; Ethnographie der östr. ung. Monarchie. III. kt. 257. l.

³³ Kaindl: Id. m. II. kt. 132. l.

³⁴ Pest vm. mon. I. kt. 45. l.

³⁵ „den 17. ten Juli 1713 sind die zwo budakesser glocken von dem Ertzbischof Kolocsa . . . benediziert worden. Die grosse ist der Mutter Gottes und die kleine Johanni Nepomuzito aufgeopfert worden.“

1718 mint telepítési évszám elfogadható olyan formában, hogy ez alkalommal már másodizben jöttek egyes csoportok, amint azt Kaindl Solymárról³⁶ tartja, mert Budakeszin 1714-ben, sőt már előbb is, sok német lakik s olyan neveket találunk, amelyek ma is gyakran előfordulnak, mint pl. Baumann, Eder, Gruber, Holl, Koch, Merkl, Ott, Ortner, Pfendner, Schneider, Schwanauer stb. Idővel ugyan az első települő családok közül több kihal, így az 1715-i összeírás 19 telkes gazdát sorol fel,³⁷ közülük ma csak ötnek a neve szerepel. Az 1720-ban itt élt 55 telkes gazda közül³⁸ pedig 19 ismeretes nevet találunk. A 2 conscriptio összehasonlításából kitűnik, hogy 1720-ban a telkes gazdák száma több, mint kétszer annyi; mennyivel több lehetett a fel nem tüntetett zsellérek száma? Az 1739-es év igen nagy veszteséget jelent. A pestis megtizedelte a szépen fejlődő német falvak lakóit s ezzel nagyon megapasztotta számukat. Csupán Budakeszin 536-an estek áldozatául.³⁹ A falu azonban ezután is megtartotta német jellegét, magyarok nem telepednek németek közé. A püspöki látogatásról szóló jegyzőkönyvek ismétellen hangsúlyozzák:⁴⁰ »parochia est pure Germanus«, »Conciones et Catecheses Lingua nativa germanica fiunt.« Az 1739-ben szenvedett veszteséget csakhamar pótolta gróf Zichy Miklós, aki a 40-es években új német telepéseket hozatott az elnéptelenedett falvakba s 1743—44-ben ismét mozgalmas az élet.⁴¹ Ez a telepítés a 40-es években szintén nagyobb szabású lehetett s vele egy időre meg is szűnik. A 18. sz. 80-as éveiben ismét akadnak egyes családok, akik Budakeszin keresnek maguknak lakhelyet. 1785-ben Romer Gottfried és Finn János 10 évi adómentességért folyamodnak, továbbá házuk felszereléséért s egyéb kedvezményekért.⁴² A királyi udvari kamara határozata

³⁶ Kaindl: Id. mű. II. kt. 132. l.

³⁷ Conscriptio Inclitorum Comitatum Pest-Pilis et Solt de anno 1715.

³⁸ " " " " " " " " " 1720.

³⁹ Zichy levéltár. Zsély. Fasc. 14.

⁴⁰ Vis. Can. 1829. Budakeszi.

⁴¹ Das Deutschtum in Rumpfungarn. 50. l.

⁴² Impopulationes. 1785 fons 157.

szerint a nevezettek meg is kapják a kért kedvezményeket, sőt annál sokkal többet. Valóban, a kamara nagyon támogatta az új jövevényeket. Olcsó áron jutottak házhoz, azt a kamara felszereltette, lakhatóvá tette s az iparos Romer Gottfriednak még 50 fr.-t utalt ki, hogy mesterségét üzhesse. Mindketten 10 évig mindennemű szolgáltatás alóli fölmentettek s minden egyes családtag után 1 frt. utiköltséget kaptak.⁴³ Ugyancsak 1785-ben két birodalmi német, még pedig délnémet eredetű, szintén folyamondott, hogy Budakeszin lakást kaphasson. Mindkettő szintén 10 évi adómentességet s egy-egy házat kapott.⁴⁴ A conclusio most már a telepítések időrendjére nézve: 1686 után szórványosan vándoroltak be egyes családok, 1698-ban nagyobb csoport jöhetett, 1718-ban szintén nagyobb telepítés történt; s végül 1740—41-ben gr. Zichy Miklós gendoskodott a kihalt falvak benépesítéséről.

Nehezen megoldható probléma az, honnan jöttek a telepesek? E kérdésre vonatkozólag ismét az anyakönyvekhez fordulok, mert ezek 1700—1719-ig az egyes nevek mellett az illetők születési helyét is feltüntetik.⁴⁵

Thobias Reiss

natus in oppido

Maria Ursula (?)

Georgius Schober

Anna Weineckin

Magdalena Schenfelderin

?

Rudolfus Schmidt

Georgius Hirlhoffer

?

Georgius Hirlhoffer

Michael Bindtner

Margareta Hödlin

Maria Fützerin

Cibrethall ex Silesia

Crembs in Austria

a Langenlois in Austria

a Tropau ex Silesia

ex Austria

Lahhause ex Bavaria

ex Alzey

(Hessen, am Sulzbach)

Clagenfurt, Karinthia

Wienna ex Austria.

ex Toraparillie

Birringtorf in Hungaria

Rithertorf in Austria

Grosstadelhofen ex Suevia

⁴³ U. ott.

⁴⁴ U. ott. fons 27. pos. 1., 2., 3. Zwei von allerhöchsten Orten hierher gesendete deutsche Reichseinwanderer stb.

⁴⁵ Matricula Copulatorum 1699—1737. Budakeszi.

Mathias Scherel	ex Einstelt, in Suevia natus
Anna Bochart	Emerkingen ex Suevia (Württemberg)
Ursula v. Oberstorf	aus Schwaben gebürtig
Caspar Har	Almading in Schwaben
Maria Heimfurt	Hammelburg: Fuldensis (1. in Bayern, Unterfran- ken, 2. an der Saale)
Mathias Rumlr	Suevus
Maria Burchardin	Sueva
Sebastian Fuxloch	Sonderbürs in Schwaben
?	Noygen nata Sueva
Simon Albert	}uterque in Suevia.
Sebastian Rumlr	
Petrus Schupl	Düssenbach in Austria
Simon Haller	ex Jena
Caspar Raitenbauer	ex Biberbach (in Bayern, Oberbayern, Franken, Österreich.)
Magdalena Waterin	Stundensinger? Sueva.
Caspar Peikh	Suevus ex Lürz
Anna Barbara Plankhin	Sueva ex Mossbaiern (Württemberg)
Andreas Dieffenbruner	ex Neistüfft
Helena Stärzin	Sueva
Maria Somerin	Sueva ex Dillhofen
Maria Huberin	ex Bohemia, Kromau
Maria Lanzenbacherin	Sueva ex Schenpach (Bayern, Österreich, Sachsen stb.)
Susanna Molerin	ex Deitschbrot (Deutschbrod in Böhmen)
Johannes Kaiminish	ex Caietein Bohemium
Maria Puschairin	ex Sulzingen, Württembergeh
Gregorius Doffay	ex Dokhar
Thomas Machtinger	ex Klingebach (Klingenbad, Bayern, Schwaben)

Paul Peithl	aus Trierhis
Rosina Hausserin	ex Zimmerkirchen
Sebastian Dürenberger	Bavarus ex Lonzhuth (Landshut an der Isar)
Maria Sorgin	Sueva ex Lünz
Laurentius Fux	Suevus ex Woltmessing
Georgius Eberle	ex Ogherhausen (Oggen- hausen in Württemberg)
Katharina Pimsregerin	ex Pratis Morianis
Marcus Störz	natus Suevus in Obermärkdl
Anton Junkert	Gobatz
Andreas Edlner	Garmans Austria
Barbara Püchnerin	ex Niederschulze Austria.
Antonius Hubitska	Bohemium

Ezen adatok szerint Budakeszi lakosai a többséget tekintve sváb telepesek volnának, mert 22 család kimon-
dottan sváb területről, többen Ausztriából, Bajor- és
Cseh-országból és a Német birodalom különböző tarto-
mányaiból jött, de valamennyi délnémet területről. Ez
csak az első telepítésre vonatkozik. Jóllehet a sváb tele-
pítés nyoma a nyj-on már nem érezhető, a mai buda-
keszi családnevek egy része mégis sváb eredetre mutat.
Elég csak megemlítenem, hogy körülbelül 15 -le vég-
zetű vezetéknev fordul elő, ilyenek pedig Württemberg-
ben, Hohenzollernben gyakoriak. Pl. Werle Donauschin-
genben, Schiele az ehhez közelfekvő Wolterdingenben,
Oesterle (Budakeszin Eszterle) Blumberg és Steinben
(Hohenzollern) ma is ismeretesek.⁴⁶

Ezt bizonyítja Heintze is:⁴⁷ »In Baden nimmt das
l Suffix die eigentümliche Form -le auf, ... die je weiter
nach Süden, desto mehr an Zahl wächst, so dass auf
alemannischem Boden die Merkle, Endele, Eberle eine
fast unbestrittene Alleinherrschaft üben. ... Ähnliche Ver-
hältnisse herrschen in Württemberg und Hohenzollern.

⁴⁶ Donau-Bote, 32. évf. 1928. okt. 6.

⁴⁷ A. Heintze: Die deutschen Familiennamen. Halle, 1903. 80.—81. 1.

Schier endlos ist hier die Reihe der Schwämmle, Mayerle, Endele u. s. w.«

Sajnos, a későbbi telepítésre vonatkozólag nem vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy történelmi adatokkal kimutathatnók a telepesek hazáját s így tisztán nyelvészeti úton kísérlem meg legalább megközelítőleg megállapítani, hogy honnan jött elődeinknek másik része, amelynek a nyj.-a jutott uralomra a korábbi, de kisebbségben levő sváb telepesek nyj.-a fölött is.

Irodalom.

1. **Fonetikai munkák:** E. Sievers: Grundzüge der Phonetik. Leipzig. 1916.² L. Sütterlin: Die Lehre von der Lautbildung. Leipzig, 1925.³ Petz G.: Hangtan. Egyetemi előadások. 1927—28. I. Gombocz Z.: Általános fonetika. Egyetemi előadások. 1928—29. I. — 2. **Általános nyelvészet:** W. Wilmanns: Deutsche Grammatik. 3 kt. Strassburg, 1911.⁹ J. Schatz: Altbairische Grammatik. Göttingen, 1907., W. Braune: Althochdeutsche Gramm. Halle, 1925.³⁻⁴, H. Paul: Mittelhochdeutsche Gramm. Halle, 1913.⁹, H. Paul: Deutsche Gramm. 2 kt. 1916., A. Schmeller: Bairisches Wörterbuch, bearbeitet v. Fromman. München, 1872—77., M. Lexer: Mittelhochdeutsches Wörterbuch. Leipzig, 1872—78., Fr. Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Strassburg, 1915.⁸, H. Paul: Deutsches Wörterbuch. Halle, 1921.³ — 3. **Nyelvjárás tanulmányok:** Ph. Wegener: Die Bearbeitung der lebenden Mundarten. Paul: Grundriss I. Bd. 931. II. 1911.³, Petz G.: A német E hangokról. E. Ph. K. 14., 230. II. Schwartz E.: A hazai bajor nyelvjárás egy—két hangtani problémájáról. E. Ph. K. 1918. évf. 209. II. O. Weise: Unsere Mundarten, ihr Werden und Wesen. Leipzig-Berlin, 1919.² H. Reiss: Die deutschen Mundarten. Leipzig, 1920. Samml.-Gösch. Schwartz Elemér: Bevezetés a hazai német nyelvjárás kutatásba. Budapest, 1923. J. Schwäbl: Die altbayerische Mundart. München, 1903. Kitzert: Die Dehnung der mhd. kurzen Stammsilbenvokale in den Volksmundarten des nhd. Sprachgebiets. P. B. B. 23. 131. II. J. Schatz: Die Mundart von Imst. Strassburg. 1897. Pr. Lessiak: Die Mundart von Pernegg. P. B. B. 1903. 1. II. O. Pautsch: Grammatik der Mundart von Kieslingswalde. Breslau. 1901. Hajnal M.: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana. Budapest. 1906. Vönház J.: A szatmármegyei német nyj. hangtana. Budapest, 1908. H. Biró: Lautlehre der heanzischen Mundart von Neckenmarkt. Leipzig. 1910. A. Pfalz: Die Mundart des Marchfeldes. Wien. 1913. Schwartz E.: A rába—lapincsközi nyj. hangtana. Budapest, 1914. Happ J.: Béb község nyj.-nak hangtana. Budapest, 1915. A. Haasbauer: Die oberösterreichischen Mundarten. Teuthonista 1924—25. II. füz. 31 II. H. Weigl: Die niederösterreichischen ui Mundarten. Ugyanott. 149. II. Neuhauser Fr.: A zirczi német nyj. hangtana. Budapest, 1927.

I. Fonétikai ismertetés.

Nyjk. hangjait Sievers fölosztása szerint öt csoportban fogom tárgyalni.¹

Zöngé- hangok	{	Vokálisok. Liquidák. Nazálisok.		Explozivák. Spiránsok.	{	Zörej- hangok.
------------------	---	---------------------------------------	--	---------------------------	---	-------------------

1. Vokálisok.

Illabiális	{	Palat	Vel.		Palat.	Vel.	} Labiális
		<i>i, ī,</i>	—		<i>ü, ǖ</i>	<i>u, ū,</i>	
		<i>e, ē,</i>	—		<i>ö, ȫ,</i>	<i>o, ō,</i>	
		<i>ε</i>	<i>a, ā</i>		<i>ǫ,</i>	<i>ɔ,</i>	
				—		<i>ā,</i>	

a) Nyjk. illabiális vokálisai.

Az *i* felső nyelvállású, ajakműködés nélkül képzett hang. Artikulációja úgy történik, hogy a nyelv praedorsuma a praepalatális terület felé emelkedik; a nyelv hegye pedig az alsó fogakat érinti.

ī az előbbinek szűkejtésű párja s tőle csak abban különbözik, hogy képzésekor a nyelvizmok feszülnek. Ez jellemzi a többi szűkejtésű vokálist is. Ez a hosszú *ī* nyjk.-ban ritkán fordul elő, ellenben a rövid, különösen egytagú szavakban gyakori. Pl. *hits* Hitze, *štīng!* Stengel, *wīntŋ* winden, — *ī* ich, *wīn* Flechtreis, kfn. wit,-de v. ö. 51. l. *štīχ* Stich.

e középső nyelvállású, palatális, rövid zárt vokális, valamivel zártabb, mint a magyar *megyek*, *tehát*, szavakban levő *e*. Pl. *fetsŋ* Fetzen, *šnekk* Schnecke, *kšerŋ* geschehen. Ez, valamint a másik két *ē, ε* hang diftongusokban, mint vokalikus elem sokszor előfordul.

¹ Megjegyzés. A fonétikai jelölést a hasonló irányú német szakmunkákból vettem át.

ē az előbbinek szűkejtésű párja; teljesen egyezik a magyar hosszú zárt *é*-vel. Pl. *klē* Klee, *šlēχv* Schlehe kfn. slēhe, *jēdv* jeder.

ę ez a magyar rövid nyílt *e*- (*kerül, összeg*)-nek megfelelő alsó nyelvállású, palatális hang. Csupán diftongusokban van meg, mint hangzósabb elem, amely mellett a simuló hang minden esetben az *i*. Pl. *flejš* Fleisch; *hejrəd* Heirat, *trej* drei.

a illabiális, alsó nyelvállású, rövid magánhangzó. A nyelv postdorsuma a velum felé emelkedik, vagyis veláris hang, a nyelv hegye pedig az alsó alveolákat érinti. Leginkább két mássalhangzó (főleg gemináták) előtt fordul elő, de ritkábban más helyzetben is. Pl. *laffo* laufen, *k'affv* kaufen, *kattl* Gärtchen, *klāzł* Gläschen, *nāχvd* nahe.

b) Nyjk. labiális vokálisai.

u, mint a magyar *u*. Felső nyelvállású, erős ajakműködéssel képzett veláris magánhangzó. Pl. *tsukkv* Zucker, *nutsŋ* nützen, *nuss* Nusse, *k'unst* Kunst.

ū a hosszú változat, ejtésekor a nyelvizmok jobban megfeszülnek, tehát a nyelvhát kissé jobban domborodik. Az ajakműködés ugyanaz. Pl. *sū* Sohn, *pūgl* Rücken, *šūz* Schuss, *tsūg* Zug.

o középső nyelvállású labio-veláris hang. A labiálizáció gyöngébb, mint az *u*-nál. Pl. *toχ* Dach, *ošŋ* Asche, *okksł* Achsel.

Párja a hosszú *ō*. Pl. *ōmt* Abend, *kγōd* Gnade, *trōd* Draht.

ɔ az előbbinél nyiltabb, vagyis az *a* hang, amely az *o* és a magyar *á* között van, de csak diftongusokban szerepel, mint konzonantikus elem. Pl. *taɔvn* dauern; *traɔrig* traurig, *haɔm* Haube.

Az *ö* és *ü* hangok hangsúlyos szótagban nem nagyon gyakoriak. Képzésmódjukat alig lehet pontosan meghatározni.

ū felső nyelvállású, palatális hang, elsőfokú, vagyis legerősebb labiálizációval. Ez leginkább diftongusokban szerepel. Pl. *pūlig* billig, *tswūlŋ* Zwilling, *tsū* Ziel, *sūwv* Silber.

ö középső nyelvállású palatális hang. Az ajakkerekítés gyöngébb, mint az *ü*-nél, de erősebb, mint megfelelő nyelvállású veláris párjánál, az *o*-nál. A rövid változatot kevés szóban találjuk. Általában valamivel hosszabban hangzik, mint a magyar rövid *ö*. Pl. *fəkötŋ* vergelten, *sötŋ* (fluchen értelemben használatos).

Gyakoribb a hosszú *ō*. Pl. *sōwv* selber, *kōb* gelb, *pōjn* bellen.

ȳ, ez a rendesnél nyiltabb hang is megvan néhány diftongusban. Pl. *kwȳin* Quelle, *ȳin* Elle, *hȳi* Hölle.

Az *a*, *v* egy tökéletlenül képzett hangot, az *u*. *n*. schwa-t jelöli. Ez redukált hang, amelynek fonétikai értéke nehezen állapítható meg. Pr. Lessiak szerint: „es ist der Vokal der Indifferenzlage.“ Az egyes nyj.-kban különböző színezetet mutat, nálunk legtöbbször *a* színezetű, csak ritkán *e*. Pl. a névelőben *tə* der, *fətəvm* verderben, *əs* es. Sohasem áll hangsúlyos szótagban. Előfordul, hogy szótagok, sőt szavak eltűnnek s helyettük schwa hangot ejtünk. Pl. *huillv* (Holunder, kfn. holunter, de holer is), *hantšv* Handschuh, kfn. hantschuoch), *evpv* (Erdbeere, mig Maulbeere = májpiá, *fiotv* Schürze, kfn. vürtuoch, *leimvvd* Leinwand.

c) Nazo-orális magánhangzók.

Minden magánhangzó magában véve orális, vagyis az inyitorla elzárja az orrüreg felé vezető utat s a lehelet csak a szájuüregen keresztül tódulhat ki. Azonban az orális zöngés magánhangzó mellett nem ritka nyj.-ban orrhangú mássalhangzók szomszédságában a félig vagy gyengén nazalizált zöngés vokális sem, amikor a lehelet a száj és orrüregen keresztül megosztva tódul ki. Ez a nazo-orális magánhangzó. Két orrhangú mássalhangzó közé foglalt magánhangzó: *mandl* kfn. mandel, *mundv* munter, *mōŋ* Mohn kfn. mage, man, *nāŋ* neigen kfn. nigen, *nān* nähen, kfn. näjen, *nimmv* nicht mehr, voltaképp egész tartama alatt gyengén nazo-orális, vagyis a lanyha inyvitorlazár következtében a lehelet kisebb részben az orrüregen keresztül is távozik.

Gyakori nyj.-ban a tiszta nazo-orális vokális, amikor a magánhangzó teljesen átveszi a nazális szerepét, úgy, hogy a nazális-konzonáns elvész. Pl. *nā* nein, *klā* klein, *hī* hin, *sī* Söhne, *sū* Sohn, *mei* mein, *wei* Wein, *praū* braun, *tafaū* davon, stb.

Nyj. minden hangzója nazalizálódhatik teljes fokban, bár a felső nyelvéllású, szűkejtésű vokális *i*, *ü*, *u* ritkábban fordul elő így, mint az alsó vagy középső nyelvéllású magánhangzó, *a*, *o*, *e*, *ɛ*: *pā* Bein, *lā* Lehne, *plāts* allein, *štē* stehen, *māu* Mann, *k'āu* kann, *māušēi* Mondschein, *māudog* Montag, *tsāu* Hecke, kfn. zūn, *šēi* schön, *tsēi* zehn, *pēi* Biene, kfn. bīe, *lēi'l* Seil, kfn. līne, *krēi* Kren, *krēo* grün. A szó végéről elmaradt *n* a ragozásban ismét fellép. Pl. *krēvni eipfūin* grüne Äpfel. Elmarad a szóvégi *m* a *pāwui* Baumwolle összetett szóban.

Amint az eddigi példákból láttuk, a diftongusok ép úgy nazalizálódhatnak, mint a vokálisok, sőt a schwa hang is.

2. Diftongusok.

Diftongusnak két magánhangzó egyszótagos kapcsolatát nevezzük. A diftongus tehát két elemből áll; az egyik hangzósabb, ez a sonans elem, a voltaképeni szótagalkotó; a másik a konzonantikus elem. Ha az első elem a hangzósabb, akkor eső, decrescendo jellegű, ellenkező esetben emelkedő a diftongus.

Nyjk. gazdag diftongusokban, mind ereszkedő jellegűek. Az első elem rövid vagy hosszú, a második azonban mindig rövid. A diftongusok második komponense *v*, a semivokális *i*, vagy *o*, *ö*, *u*, *ü* hang, ez rendszeren redukált hang.

Eszerint nyjk.-ban a következő diftongusok vannak: *ei*, *ei*, *oi*, *ui*, *üi*, *öi*, *öi*, *ev*, *iv*, *ov*, *ov*, *eu*, *au*, *ou*, *öu*, stb. Pl. *seijst* Sense, *weijb* Weib, *soim* Salbe, *kuid* Gold, *wüit* wild, — *wew* wer, *mivd* müde, *suwɣv* suchen, *movb* mürbe, *a^uleiv* anlegen, anziehen, *štro^u* Stroh, *hōui* Hölle.

3. Mássalhangzók.

Liquidák: *l*, *l*, *ʹl*, *l*, *r*.

Nazálisok: *m*, *n*, *ŋ*.

Explozivák { ajkhangok: p, b,
foghangok: t, d,
ínyhangok: k, g,

Spiránsok { ajkhangok: f, w,
foghangok: s, š, z, r,
ínyhangok: ʒ, j,
laryngalis: h.

Liquidák.

Az *r* hangok képzésekor a nyelv a felső alveolákat érinti, a nyelv hegye a kitérdülő levegő nyomása alatt rezgésbe jön, egyidejűleg a hangszalagok is rezegnek. Ez tehát a rendes *Zungenspitzen r*; az uvuláris *r* nem használatos.

Az *l* hangok képzésekor a nyelv hegye az alveoláris területen zárt alkot, a lehelet kétfelé oszolva, a két oldalrésen ömlik ki és a nyelv két szélét megrezegteti. Ez a bilaterális képzésű *l* van közönségesen elterjedve. Jele: *l*. Színezete függ a környező magánhangzóktól. Azonban nyjk.-ban, mint általában a németben, erősen palatális jellegű, vagyis olyan, mint a magyar *ili* szóban.

l, *k*, *g* hanggal kapcsolatosan fordul elő. Képzésekor a nyelv dorsuma a kemény íny felé emelkedik, (de valamivel előbbre, mint a szomszédos gutturális explozivá-nál) s ott zárt alkot. Ez a palatális *l* hang. Pl. *fəkləiv* vergleichen, *klēvnt* gelernt.

'*l* *d*, *t* kivetésével függ össze. Alapjában véve medio-alveoláris koronális *l*; a nevezett hangok kivetésekor a nyelv erősen odanyomul az alveolákhoz. Ez a lökés a *d*, *t* hangok exploziójának maradványa, mert csak ott képződik e hang, ahol a *d*, *t* kiesett.¹ E két hanghoz hozzávehető még *r*, amelynek kiesésével kapcsolatosan szintén ilyen '*l*-t ejt nyjk. Hangzásra csak abban tér el a rendes alveoláris bilaterális *l*-től, hogy energikusabban ejtjük ki. Biró *gestossenes l*-nek mondja. Pl. *mā'l* Mädchen, *k'ī'l* Kittel, kfn. kitel, *šē'l* Schädel, *tiv'l* dem. Tür, *k'ov'l* Karl, *ēifa'lŋ* zuschnüren, kfn. vadem, *kneī'l* Knödel.

Ezenkívül megvan nálunk az asymetrális *l* is, képzésekor a nyelv hegye hátrafelé fordítva, az alveolákon zárt alkot az egyik oldalon, a másik oldalon nyílás keletkezik a levegő kitódulására. Tehát ez *unilaterális*, *asymetrális l*, ajakgömbölyítéssel jár, mivel ajakhangokkal kapcsolatban szokott előfordulni s az ajakgömbölyítés még a *l* képzésekor is tart. Pl. *kwōtn* Quelle, *hōūl* Hölle. Ez az *l* azonban ma már csak az idősebbek beszédjében hallható; mindinkább kiszorítja (a fejlődés legújabb foka, amikor u. i. *i*-vé lesz) a helyébe lépő *i*.

Nazálisok.

m labiális hang, laza ajakzárral.

n dentális képzésű; a nyelv hegye a szájüreget a felső fogak mögött zárja el. Ez az alveoláris *n* a leggyakoribb, *k*, *g* után a postalveoláris területen képződik. Palatális *n* csak két kölcsönszóban fordul elő. L. 67. l.

ŋ palatális nazális, vagyis a zárat a nyelv háta és a szájpadlás alkotja. Intervokális helyzetben nem fordul elő, csupán *k*, *g* előtt. Pl. *ev siŋkt* er singt, *wiŋgl* Winkel, *šurŋv* Schinken. Némely esetben a *g* tisztán hangzik, más esetekben azonban csak a palatális nazális. Pl. *fəsirŋv* versinken, *teŋŋv* denken, — *kleiŋv* nach etw. greifen, kfn. klengen, *huŋv* Hunger.

Megjegyzés. A liquidák közül *l* gyakran szótagképző hang: *l*, úgyszintén az *r*, de ritkábban. A nazálisok közül pedig az *n* szokott szótagképző lenni: *ŋ* s néha az *m*, *ŋ* is.

¹ L. Biró: Lautlehre der heanz. Ma. v. Neckenmarkt. 13. l.

Explozívák.

Ajakhangok: *p* zöngétlen bilabiális hang, vagyis a zárat a két ajak alkotja; a hang a zár felpattanásakor keletkezik. Orális hang, mint a többi explozíva is, vagyis képzésükkor az inyvitörle elzárja az orrüreg felé vezető utat. *f* előtt nem bilabiális, hanem dentilabiális *p*-t ejtünk, ugyanis ilyenkor a zárat nem a két ajak, hanem a felső fogsor és az alsó ajak alkotja. Pl. *pōz* Pass, *puttv* Butter, — *pflüg* Pflug, kfn. phluoc-ges, *k'upfv* Kupfer.

b szintén bilabiális hang, néha zöngés (v. ö. 54. l), vagyis a hangszalagok rezegnek. A záralkotás lazább, mint a *p*-nél, ennek megfelelőleg a szájüregben levő levegőnyomás is kisebb, ezért az explozió is kevésbé energikus. Ez a rendes *b* hang azonban csak szó végén és *m* után használatos. Pl. *lāb* Laib-Brot, *krōb* Grab — *k'ambüi* Kamm, kfn. kambe.

Foghangok: *t* zöngétlen hang; a zárat a nyelv pereme az alveoláris területen alkotja, a nyelv hegye pedig a felső fogsor hátlapjához támaszkodik. Pl. *tunst* Dunst, *sojts* Salz.

d zöngés, dentális hang. Képzése úgy történik, mint *t* hangé, csupán a záralkotás lazább. Pl. *fidvn* füttern, *ksindv* gesunder, *tso^adraš* Zotte, kfn. zote.

Inyhangok: *k*, *g* hangoknál a zár helye nagy mértékben függ a rákövetkező magánhangzótól. Veláris magánhangzók előtt a zárat a nyelv háta a veláris területen alkotja, palatális magánhangzók előtt pedig palatális területen képződik a zár. A nyelv hegye nyugvó helyzetben van. Pl. *k'umeidi* Komödie, *k'ivxv* Kirche — *mōgv* mager, *flig!* Flügel.

Spiránsok.

Ajakhangok: *f*, képzésekor a felső fogsor az alsó ajakkal szűk rést alkot, tehát dentilabiális zöngétlen spiráns. Pl. *šif* Schiff, *kroft* Kraft.

w az előbbinek zöngés párja. Pl. *šwimmv* schwimmen, *widv* wieder.

Foghangok: *s* dentális, alveoláris zöngétlen réshang. A nyelv hegye legtöbbször az alsó fogsorhoz támaszkodik. Pl. *sivkt-as* siehst es?, *sāw^üi* Säbel, *sejn* Segen.

Zöngés változata a *z*. Pl. *krōz* Gras, *wīzn* Wiese, *klāz!* dem. Glas.

š; a rés jóval hátrább képződik, mint az *s*-nél, azután szélesebb és más az alakja is. Pl. *šuvstv* Schuster, *wušt* Wurst.

Ínyhangok: *χ*, a nyelvhát melső, illetve hátsó része a palátum, illetve a velum felé emelkedik és ott rést alkot. Ez zöngétlen spiráns. Pl. *rext* recht, *prauχv* brauchen.

Zöngés párja a *j*. Pl. *jov* Jahr, *juŋ* jung.

h: laryngalis spiráns (tisztá hehezet). Csak mint szótagkezdő fordul elő; artikulációja megegyezik az utána következő magánhangzó artikulációjával. Pl. *haos* Haus, *hund* Hund.

Kettős magánhangzók.

A két főtípus közül az aspiráció csak egy esetben fordul elő nyjk.-ban. Ha ugyanis a *k* után magánhangzó következik, akkor aspiráta lesz belőle, vagyis egy *h*-féle hanggal kapcsolódik, tehát *k'*. Pl. *k'unst* Kunst, *k'oïd* kalt, *k'evn* Kern.

Az affrikáták közül megvan:

ts alveoláris *t* és alveoláris *s* kapcsolata. Szókezdő helyzetben körülbelül egyenlő értékű a két elem, de szó végén a spiráns túlsúlyban van. Pl. *tsuŋŋv* Zunge, *tsittv* zittern, *k'ots* Katze, *lēgotsŋ* (az állatokról, dursten, kfn. lèchezen).

tš postalveoláris *t* és postalveoláris *š* kapcsolata. Pl. *kušv* Kutscher, *motškv* (lusta egyénre mondják, a magyar macska szóból származik).

dj hátrább képzett *d*-nek a megfelelő zöngés spiránssal való kapcsolata: *pedjā* (magy. betyár), *hodjo* (magy. hogyne!), *kodjo* (magy. ugye?), *adje* adieu!, *adjustivn* (ol. adgustare),

4. Asszimiláció.

Nyjk.-ban van progresszív és regresszív mássalhangzóhasonulás. Ezen irányyszerinti felosztáson belül megkülönböztetünk teljes és részleges asszimilációt.

Regresszív asszimiláció.

Teljes:

$n + m > mm$: *ummeiglix* unmöglich, *aummaxtig* ohnmächtig, *fataummv* verdammen, kfn. verdammen, *tsimmvd* Zimt, kfn. zinmet.

b(e) + m > mm: hommi kevn habe mich gern,
d(e) + m > mm: lōmmi ēi lade mich ein,
χ + m > mm: na^mmittog nachmittag, *na^mmmoī* nochmal,
d + l > l, ll: ōlv Adler, *štollv* Stadler családnév, *sollv* Sattler,
d + p > pp: evppv Erdbeere,
s + š > šš: ev wāššv er weißt es schon, *iššv kurd* es ist
 schon gut,
s + št > ššt: lošštē lasse es stehen,
b + p > pp: lapro^d Laib-Brot.

Részleges:

n + b > mb: simbəl Brotkorb, kfn. sinbel,
ng + m > ηm: fa^mηmi ō fange mich ab,
n + w > mm: leimmd Leinwand. *n* a wir *w-jével* mindig
mm-, *m-mé* asszimilálódik. Pl. *keimmv* gehen
 wir, *tammv* tun wir, *šlōfmv* schlafen wir.
n + k > ηk: reηklēi renne gleich, (sofort),
n + p > mp: i hob əmpām ich habe einen Baum,
h + št > kšt: puvkšta^m Buchstabe,
b + t > pt: leipt lebt, *šreipt* schreibt,
g + t > kt: flivkt fliegt, *likt* liegt,
b + s > ps: livpstv Liebhaber,
t + w > dw: no^dweindig notwendig.

Progresszív asszimiláció.

Teljes:

m + b > mm: trummü Trommel, kfn. trumbel.
m + h > mm: ummi umhin, *ummv* umher.

Részleges:

p + n > pm: supn Suppe,
g + n > η: nāη neigen, *līη* liegen,
m + b > mp: k'umpoid komme bald,
η + k > ηg: trivgv trinken, *tuvgv* dünken, kfn. dunken,
d + n > tn: rintη Rinde, *pintη* binden,
lb > im: k'oim Kalbe, *šwoim* Schwalbe,
ben > m: haqm Haube+n, *klaqm* glauben.

5. Átmeneti hangok.

Az átmeneti hangok olyan járulékmássalhangzók, amelyek két hang közötti hiátus áthidalására szolgálnak. Részben jogosultak, amennyiben ófn. kfn. hangok fennmaradásai, más esetekben azonban bizonyos mássalhangzós csoportokba beékelve, használatuk nem indokolt.

Nyjk.-ban a következő átmeneti hangok fordulnak elő:

Ha szóvégi *i*-re vokálissal kezdődő szótag következik, akkor közöttük semivokális *i* — *i* fejlődik ki. Különösen jól megfigyelhető ez a személynévmás *ch*-ra végződő alakjai és *auch* találkozásánál. Pl. *iġā* ich auch, *tijā* dich auch, *sijā* sie auch. Ez esetben az *i* nem más, mint a zöngétlen *χ*-nak zöngé hangok között zöngéssé váló válása.¹ De előfordul máskor is. *iġuntu* ich und du. A semivokális *i* használata nyjk.-ban különben is nagyon gyakori. Nemcsak intervokális helyzetben található, hanem mássalhangzók előtt is. Sok esetben a szóvégi és intervokális *l* helyett is *i*-t ejt a nyj. Pl. *suimv* sollen wir?, *khuileiffū* Kochlöffel.

A szóvégi *r* nyjk.-ban mindig *v*-vá vokalizálódik. Ha azonban vokálissal kezdődő szótag következik utána, az *r*-t is ejtjük. Tehát itt az *r* mint átmeneti hang szerepel. Pl. *tiv* dürr, plur. *tivri eipfüjn* dürre Äpfel, *wew* wer, de *wew-r-izn* to wer ist denn da? Más esetekben az *r* nem indokolt. Pl. *iats wü-r-i nejd* jetzt will ich nicht, *wiv-r-i tsejd hōb* wenn ich (wie ich) Zeit habe; általános ez az *r* a kérdő alakokban, két magánhangzó találkozásánál. Pl. *štē-r-i?* stehe ich?, *wew-r-i?* werde ich?, *wü-r-i* will-ich?, *pə-r-ən* bei einen.

Ugyanezt állapíthatjuk meg az *n*-ről, hogy egyes kifejezésekben jogosult; pl. *pi-n-i?* bin ich, *k'auni* kann ich? *k'auni* was *tvfiv* kann ich was dafür, *vnivdv* ein jeder. Sok, eredetileg gyenge ragozású főnév végén az irodalmi nyelvtől eltérőleg még megvan az *n*, amely *be*-vel *m*-mé asszimilálódott. Pl. *haqm* Haube + n, *kovm* Garbe + n, kfn. *garwe*, *k'opn* Kappe + n, *k'ejn* Kette + n, *šlin* Schlitte + n.

Csak mint hiátuspotló fordul elő *n* egyes szavakban: *nost* Ast, *nastl* Ästchen, *nōn* Atem, *nigl* (szidási értelemben, tu *nigl*, körülbelül te tacsó) és *saunigl* der Igel, *nimpfv* impfen, *nanni*

¹ Happ J. 26. 1.

Anna, *pv-n-unts* bei uns, *pa-n-eiηk* bei euch, *tsə-n-eiηk* zu euch, *tsənevšt* zuerst, *tsə-n-vn* zu einen.

Nyj. az irodalmi nyelvtől eltérőleg sok melléknévben megtartotta a kfn. *h-t*: *šeiχ* scheu, kfn. schiue, *šivχ* unschön, kfn. schiehe, *rāχ* steif, kfn. rache, (nur von der Steifgliedrichkeit der Pferde und Schweine,) *tsāχ* zähe, kfn. zache, *kāχ* plötzlich, kfn. gäch, de *gā* is, *neiχ* neu, kfn. niu, niuwe, *rōχ* roh, ungekocht, kfn. rōh, rōwer.

A hazai bajor nyj.-k jellegzetes sajátása,¹ az epithetikus *t* a mi nyj.-ban is megvan: a) az *er* praefixum előtt, *təleim* erleben, *təšlōη* erschlagen b) szóvégén: *leiχt* Leiche, *nindvšt* nirgends, *nāχvd* nahe, *paχt* Gebäck, *seiηst* Sense, *teiχt* Teich, *traust* draussen, *aundvšt* anderst, *sunst* sonst, kfn. sus c) végül bizonyos mássalhangzók között is feltűnik ez az unorganikus *t*, pl. *nivstη* niesen, *meiηtš* Mensch, *k'ā* *meiηtš* niemand, *k'eistl* Kessel, *woχtη* wachen, *ti woχt* die Wache, *soft* Saft, kfn. saf.

m+l > *mpl*, vagy *mbl*. A *p b* itt a kfn. *b* fennmaradása, az irodalmi nyelv azonban nem őrizte meg. *k'ambü* Kamm kfn. kambe, *lambü* Lamm, kfn. lamp-bes, *šimbü* Schimmel, kfn. schimmel, ófn. scimbal. Az Eimer szóban is megőrizte nyj. a kfn. *b-t*, *aumbv* kfn. ein-ber.

m+t > *mpt*: *šimpt* stimmt, *saumpstōg* Samstag, *šaumpt-si* schämt sich.

n+v > *mpf*: *fimpfi* fünfe, kfn. fünve, *seiηpft* Senfe, kfn. sēnf.

n+l > *ndl*: *mandl* Männchen, *simandl* Simon, *nāndl* Anna, *pfandl* dem. Pfanne, *k'eandl* dem. Korn, *prindl* dem. Brunnen, *trei prindl* *krōm* Drei-Bründel-Graben, egy árok² neve, *hevndl* dem. Huhn. — Intervokális helyzetben találunk *d-t*, mint átmeneti hangot: *puidōn* kfn. bollern, úfn. poltern.

Gyakran előfordul nyj.-ban, különösen szókezdeten, nem szervesen fejlődött *k*. Pl. *kfreiηtη* plagen, kfn. vreten, *si kfreiη* sich freuen, *i kfreiη* mi ich freue mich, *kfreiηdhouf* Friedhof, *kwāmv* wärmen, *kštād* langsam, kfn. staete, *kšpivōn* spüren, *kšekkvd* scheckig, kfn. schēcke, *kšimbüd* schimmelig, *kšpas* Spass, *kšpassig* spassig. Szóközépen is: *oiηkfatriš* altmodisch.

¹ V. ö. Schwartz Elemér: A hazai bajor nyj.-k egy-két hangtani problémájáról. E Ph. K. 1918. 209. l.

6. Svarabhakti.

Sievers szerint svarabhaktin értjük, „die Entwicklung eines Sekundärvokals aus einem sonoren Konsonanten vor einem anderen Konsonanten.“¹ Már az óbajorban fejlődött ki ilyen sekundär-vokális zönge hangok vagy pedig zönge és zörejhangok között.² Az osztrák-bajor *nyj*.-k nagyrésze megőrizte ezt a sekundär-vokálist³ s ma is használatos különféle változatban. Nálunk is, mint a legtöbb *nyj*.-ban ez a vokális *i* hang: Pl. *mōariη* morgen, *maⁿniη* manche, *k'oiliη* Kalk, *šwülig* schwül, *lüliη* Lilie, kfn. *lilge fojliš* falsch, *poiliη* Ball, kfn. *bal-les*, *wepritōg* Werktag, *k'ivritog* Kirchweihe, *fuvri* Furche.

¹ Sievers: Gr. d. Phon. 294. I. 212. §.

² Schatz: Altbair. Gramm. 59. I.

³ Haasbauer: Die oberöster. Ma. Teuthonista. S. 100.

II. A hangok történeti fejlődése.¹

A. Vokalizmus.

I. A hangsúlyos magánhangzók liquidák előtt.

A liquidák, *r* illetőleg *l*, nyjk.-ban hangsúlyos magánhangzók után elváltoznak, mégpedig *v* illetőleg *i*-vé alakulnak át. Az elváltozás azonban még nem történt meg teljes fokban, amennyiben, bár csak elvétve még kettős alakok is találhatók egymás mellett. Ugyanis, főleg az idősebbek még itt-ott ejtik az *r*-t *s* az *l*-t is, mint *l*-t. Pl. *sovrg* és *sōvg*, *tovrn* és *tovm*, *moarg* és *mōvg* — *höul* és *höüi*, *fēöl* *fēöi*. Az *l* ilyenkor a megelőző vokális nagyobb-fokú labiálizálódását okozza. Mivel azonban a fejlődés mindinkább előrehalad, dolgozatomban azt az egy-két esetet nem veszem tekintetbe *s* mint már befejezett tényt tárgyalom.

Kfn. *a+r* > *ov*: *k'oan* Karre, *tōam* Darm, *moab* mürbe, kfn. mar-wes, *k'ovtŋ* Karte, kfn. karte, *šovf* scharf, kfn. scharpf, *šoa* Reihe, kfn. schar, pl. *ti k'indo keŋŋv in da šov* a gyermekek sorban mennek, *povt* Bart, kfn. bart, *kovn* Garn, *fovn* fahren, varn, *švovtŋ* Speckhäutlein, kfn. svarte, *švovts* schwarz.

Kfn. *â+r* > *ōv*: *jōv* Jahr, *kļōv* klar, *wōa* wahr, *hōv* Haar, *pōv* Bahre, *ašpovn* den Toten in den Sarg legen, kfn. bāren, *kfōa* Gefahr, kfn. wāre.

Kfn. *e+r* > *ev*. Pl. *šēv* Maulwurf, kfn. schēr, *pikēvn* ver-langen, kfn. gērŋ, *lēvnv* ez jelenti lehren és lernen-t is, jöllehet a kfn.-ben lēren és lērnēn, *ševts!* Brotschnitte, kfn. schērze dem. schērzel, *ševn* scharen, kfn. schērren, ugyancsak így ejtjük a kfn. schērŋ ún. scheren alakot is, *števŋ* Stern, kfn. stērŋ.

Kfn. *ê+r* > *ēv*: Pl. *hēv* Herr, *hēvriš* städtisch, kfn. hērisch *si kēd hevriš* sie ist städtisch gekleidet; *lēa* Lehre, kfn. lēre,

¹ Megj. A hangok történeti tárgyalásában a vokálisoknál a kfn. nyelv, a konzonánsoknál pedig a nyug. germ. nyelv alakjaiból indulok ki.

l̄əvχɔʃ Lerche, *m̄əv* mehr, *ēalix* ehrlich, *evšt* erst, kfn. êrst, *r̄əv* blöcken, kfn. r̄eren, *ēik'evn* einkehren, kfn. k̄eren.

Kfn. *i+r* > *iv*: Pl. *p̄ivn* Birne, kfn. bire, lat. *pirum*, *tswian* Zwirn, *kšiv* Geschirr, kfn. geschirre, *šivm* Schirm, *k'iaχ* Kirche, *k̄ipiag* Gebirg, *fvšt* First, kfn. first, *w̄ivtig* würdig, kfn. wirdic.

Kfn. *i r* előtt igen ritka, egyetlen szót találtam s ez is összetett szó *hirat*, a nyj-ban *hejrad*-ot mondunk.

Itt említem az umlaut folytán keletkezett *e+r*-t, amely a nyj-ban *iv*-vá változik. Pl. *īab* Erbe, ófn. erbo, gót. arbi, *ovχ* comp. *ivgv* kfn. arc, jelentése a nyj.-ban nagyon, pl. *ev-r-iz ovχ krauηg* er ist sehr krank, *hivpst* Herbst, engl. harvest, *iamü*, Ärmel, *štivga* stärker, stark comp.-a, *ivmv* ärmer, *kitiam* Gedärm kfn. gederme.

Az *u* umlautja, kfn. *ü+r* > *iv* (*ü* > *i*) pl. *šian* schüren, ebből *šiahōv* piszkavas, *fiachη* fürchten, *štiansη* stürzen, ebből *štuvts* tüvegbura, kfn. sturz, *pivstη* Bürste, *i kšpia* ich spüre, *wivfii* Würfel, *wiam* Würme, *fv* für, *fiadon* füttern, kfn. vüetern *pivt!* köteg fa, kfn. Bürde, *a'zwivgv* kenyeret kiszakajtani, kfn. würgen-ből, *wiašt!* dem. Wurst.

Kfn. *o+r* > *ov*: *tovf* Dorf, *tovn* Dorn, *movη* morgen, *k'ovb* Korb *ovg!* Orgel, kfn. orgona és orgel, *fov* vor. A III. oszt. erős igék a part. perf.-ban: *kštovm* gestorben, *kfvovn* gefroren, *kwovfv* geworfen, *wovn* geworden. Gyakran *ov* helyett *uv*-t találunk, még pedig: *tuvt* dort, *fvvt* fort, *fuam* Form, *fvvχt* Furcht, kfn. vorcht, *kivuvn* geboren, *uvndlix* ordentlich, *kšwuan* geschworen, *juvri* Georg, *tuatη* Torte szavakban. Itt tehát *o+r* > *uv*.

Kfn. *ô r* előtt nem nagyon gyakori. Elváltozása egyezik a rövid *o*-éval, tehát *ô+r* > *ov*: Pl. *rōv* Rohr, kfn. rôr, *ōwas!* Ohr, kfn. ôre, *lōawa plāl* Lorbeer, kfn. lôrber.

Kfn. *u+r* > *uv*: *štuvm* Sturm, *tuvšt* Durst, *tuvštig* durstig, *k'uvts* kurz, *fvvri* Furche, kfn. furhe, *wuvtsη* Wurze, *puats!n* burzeln, u. ebből a töből való *puvts!pām* Burzelbaum, *tuvm* Turm, *wuam* Wurm, *kuag!* Gurgel, *kuakη* Gurke, e szó csak ujabban használatos nyjk.-ban, sokkal gyakoribb az *umuvvη*, amely Ausztriában van elterjedve.

Ugyanígy vokalizálódik *r* a szó végén. Lásd: az átmeneti hangok: 25. l.

Kfn. *a+l* > *oi*: Pl. *fojn* fallen, *pojliη* Ball, az *l* e szóban is vokalizálódott, a meglevő *l* pedig mint átmeneti hang fejlődött ki a svarabhakti és a szóvégi *i* között; ugyanigy *k'oilig* Kalk-nál,

poïd bald, *k'oïm* Kalbe, *hoïs* Hals, *tsoïn* zahlen, *foïtŋ* Falte, *k'iffoïtŋ* Kittelfalte, *šoïn* Schale, kfn. schale és schåle (tok, csésze); de a gyümölcs héja nyjk.-ban *ti šę^ülla*, pedig ugyanabból a szóból származik. Ugyanez az eset a kfn. *mâl*-nál; jelentése pl. eines mâles einmal, *āmoï*, de Zeichen, Merkmal is lehet s ilyenkor nyjk.-ban *mę^öi*; ugyanígy *he^öim* Halm.

Kfn. *â+l* nem nagyon gyakori, szintén *oi*-vá lesz nyjk.-ban. Pl. *moïllv* Maler kfn. mâler és *moïn* malen, *kwoï* Qual, *proïn* grosstun, kfn. prålen.

Kfn. *e+l* > *ö*; *wöd* Welt, *söwv* selbst, *mög^v* melken, *köd* Geld, *höfv* helfen, *k'öllv* Keller, *šnö* schnell, *köb* gelb, *hö* hell, *höm* Helm, *pöts* Pelz, kfn. belli₃ bel₃, *pötsŋ* pfpopen, kfn. belzen és *pötsv* Ppropfreis, kfn. belzer, *štötsŋ* Stütze, kfn. stelze és *štötsŋ* unterstützen, *mö* Mehl, kfn. mël-wes. Ha azonban nyj.-beli *ö*-re *n* következik, a kfn. *el öi* diftongussá válik. Pl. *wöïn* Fruchtwelle, kfn. wëlle, *šnöüiŋ* schnalzen, kfn. snellen. Ugyancsak *ö*-vé lesz a kfn. *ê+l*; *sö* Seele, *sölig* selig.

Itt tárgyalom az umlaut *e+l-t*; ennek nyjk.-ban *ö^ü* diftongus felel meg. Egy-két esetben a labiálizáció kisebb fokú s ekkor *öi*-vé lesz. Pl. *ö^üleïnd* Elend, kfn. ellende, *k'öïŋ* Maurerkelle, kfn. kelle, *fo^tšöïŋ* erzählen, *wöïŋ* wählen kfn. weln, *tswö^üfi* zwölf, *k'ö^ütŋ* Kälte, *kwö^üwiŋ* Gewölbe, kfn. gewelbe, *fjö^üšŋ* fälschen, kfn. velschen, *ksjö^ü* Geselle, *tswksjö^üïŋ* zugesellen, *jö^ütŋvŋ* Eltern, *jö^üttä* älter, *kštjö^ü* Gestalt, kfn. gestelle, *tei hodarv kštjö^ü* (ennek megvan a formája, gúnyos értelemben). *hö^üi* Hölle, kfn. helle *jö^üïŋ* Elle, kfn. ellen, ófn. elina, gót aleina, *fjö^üzŋ* Felse, *jö^üllipo^{uŋ}* Ellenbogen, kfn. elenboge.

Kfn. *i+l* > *ü*, *n* előtt pedig *üi*. Pl. *wüïŋ* Wille, *krüïŋ* Grille, *püïŋ* Pille (a latin pillula-ból származik) — *fü* viel, kfn. vil, *füts* Filz, *süva* Silber, *müli* Milch, kfn. milich, *püliŋ* billig, kfn. billich, *štü* still, *štü* Stiel, kfn. ófn. stil, *kšpü* Spiel, kfn. spil, *tswüllïŋ* Zwillinge, kfn. zwillinc, *müttau* Mehltau, kfn. miltou, *püt* Bild, rendesen dinumitív alakban: *püt^l*, de *manspüt*, *weibspüt*.

Ugyanígy változtak el a III., IV. oszt. erős igék a praesens egyes számában. *i hüf*, *tu hüfst*, *ev hüft* ich helfe, hilfst, hilft, *i štü*, *tu štüst*, *ev štüd* stehle, stiehlst, stieht, *æs küd neïd* es gilt nicht, *i wü*, *wüst*, *wü* will, willst, will.

Kfn. *i* nyjk.-ban *ei*-vé diftongizálódik s *l*-lel kapcsolatban szintén diftongussá lesz, még pedig *e^o*-vé; a második elem nem tisztá *ö*, hanem egy *ö* és *ü* közti hang; *e^o* Eile, kfn. *ile*, *fre^oli* freilich, kfn. *vrilich*, *e^olig* eilig, kfn. *ilec*, *w^{e^o}* Weile, kfn. *wile*, *špe^o* Splitter, kfn. *spil*, *pf^{e^o}*lv Pfeiler, kfn. *ph^{il}*, *f^{e^o}* Feile, kfn. *vile*, — *n* előtt a diftongushoz még *i* járul. *e^oin* eilen, kfn. *ilen*, *f^{e^o}*in feilen, kfn. *vilen*.

Kfn. *o+l* > *ui*: *hui* hohl, kfn. *hol*, *huillo* Holunder, kfn. holder, *huits* Holz, *fui* voll, *šruin* Erdklumpe, kfn. schrolle, *puistv* Polster, *wuif* Wolf, *wui* Wolle, *wuigv* Wolke, *kuid* Gold, kfn. golt, *fui*g Volk, *suin* Sohle, kfn. sole, *puiliš* polnisch. A II. és III. osztályú erős igék a part. perf.-ben: *kmuigv* gemolken, *kšuiŋ* (inf. schelten káromkodni) gescholten, *k'uiŋv* geholfen, *kštuin* gestohlen, *huin* holen. Megtartotta az *o*-t, *soidot* Soldat, olasz soldato; a megfelelő német szó soldenere—Söldner.

Kfn. *ö+l*-re egy példát találtam, s ez is még a kfn.-ben umlautot szenvedett; kfn. *k'ö* Kohl.

Kfn. *u+l* > *ui*: *šuidig*, schuldig, kfn. schultic, *fvšuidŋ* verschulden, *šuidv* Schulter, *kuidig* golden, kfn. guldin, *suits* Sulze, kfn. sulz, *kituid* Geduld. — Kfn. *û+l* > *âi*: *mâi* Maul, *mûl*, *fâi* faul, *vûl*, *mâi-piv* Maulbeere, *mûrber*, *mâitiv* Maultier, lat. mulus.

Kfn. *ü+l* > *û*: *mû* Mühle, kfn. *mûl-hûs*, *mûnnv* Müllner, kfn. *mûlnoere*, *hûzŋ* Hülse, *k'û* kühl, kfn. *kûel*, *hûtsənəs tov* (holzernes Tor, kfn. *hûlzin* és *holzîn*), *n* előtt itt is *i* fejlődik ki; *prüin* brüllen, kfn. *brüelen*, *fûin* (füllen, kfn. *vûln*), *šwûlix* schwül.

Szóvégen elmarad az *l*: *he^o* sikos, kfn. *hoele*, *təwe^o* daweil és *f^{e^o}*-šlōŋ feilschlagen szavakban.

2. A rövid magánhangzók hangsúlyos szótagokban.

Kfn. *a*.

Nyjk.-ban, mint általában a középbajor nyjk.-ban a kfn. *a*-nak *o* felel meg. Ez a rendes, középső nyelvválású *o*. Mennyiségét illetőleg rövid és hosszú.

Rövid a következő szavakban: *oššŋ* Asche, *oks!* Achsel, kfn. ahsel, (a Schulter szót alig használják), *okrōz!* Stachelbeere, kfn. agraz, latin *agresta*, *opfü* Apfel, *oxti* acht, *okkv* Acker, *tox* Dach, *wossv* Wasser, *tsopfo* Zapfen, kfn. zapfe, *koppü* Gabel, *nokad* nackt, kfn. nacket, *tofü* Tafel, kfn. tavel, *hōv-woks* Sehne, kfn.

hâr-wahs, *tsoppüin* zappeln, kfn. zabeln, éppúgy *kroppüin* krapeln, *sott* satt, kfn. sat, *poχoufu* kfn. bach-oven, *of* Affe, *nost* Ast.

Hosszú pedig az *o* a következő szavakban: *ō'l* Adel, *sō'l* Sattel, kfn. satel, *šom* csak plurálisban Schabe, Motte, kfn. šchabe, *krōz* Gras, *nōzŋ* Nase, *pōd* Bad, *mōgv* mager, *rōd* Rad, *šnōwü* Schnabel, *kļōz* Glaz, *tōg* Tag, *wōŋ* Wagen, *krōd* gerade, *hōz* Hase, *plōχv* kfn. blahe, *fōn* Faden, kfn. vadem, *wōzŋ* Rasen, kfn. wase, *šōn* Schade, *šōn* Schatte, kfn. schate, *ōdam* Adam.

A VI. oszt. erős igék az inf. és a part. perf.-ban szintén *o*-, illetve *ō*-t tüntetnek fel a kfn. *a* helyén. Pl. *fovn* és *kfovn* fahren, gefahren, kfn. varn, *trōŋ* tragen, getragen, *lōnv*, *kļōnd* laden, geladen, *nōŋ*, *knōkt* nagen, *šoffv* schaffen, *woksŋ* wachsen, *wošŋ* waschen, *šlōŋ*, *kšlōŋ* schlagen, kfn. slahen, *krōm* graben, gegraben. A gyenge ragozású igékben szintén *o*, *ō* áll a kfn. *a* helyén. *jōŋ*, jagen, *poχα* backen, kfn. bachen, *wovŋ* warten, *eļōnv* einladen, *hōm* haben.

Ujabbán a német nyelvbe került kölcsönszavak *a*-ja a kfn. *a*-hoz hasonlóan változott el nyjk.-ban: *popp*, *šunstopp* ragasztó, olasz *pappe*, *popiv* Papier, *plotŋ* Platte, *krowōd* Kroat, *spōχad* Spagat, *solōd* Salat, ital. *salata*, *kwotiv* Quartier, *sofriāu* Safran.

Kfn. *a* vokalizált *r*-rel *ov*. Lásd 28. l.

Kfn. *a* vokalizált *l*-lel *oi*. Lásd 29. l.

Nazálisok előtt *au*-vá diftongizálódik; a diftongus második eleme redukált hang. Pl. *na^umv* Name, *k'a^ummv* Kammer, *hā^u* Hahn, hane, *ha^ummv* Hammer, *ha^und!* Handel, *wa^undvn* wandern, *a^undri* andere, *sa^und* Sand, kfn. sant, *tsa^und* Zahn, *la^und* Land *šta^um* Stamm, *a^uŋst* Angst, *šwa^ummv* Schwamm, a szivacs elnevezése *potšwa^umma*; *pla^uŋv* belangen, *sa^umvd* Samt, kfn. samit.

Ugyanígy a kölcsönszavakban nazálisok előtt: *ōlifau^{nt}* Elefant, *k'a^unts!* Kanzel, *štatsiā^u* Station, *natsiā^u* Nation, és a keresztnevekben: *ha^unts* Johan, *fra^unts* Franz.

A kfn. *a* megmaradt eredeti minőségében és mennyiségében: *ašvmitwo^uχ* Aschermitwoch, kfn. aschtac, *sandig* homokos, kfn. sant-ból, *handig* bitter, kfn. handic, *lambü* Lamm, kfn. lamp, *k'ambü* Kamm, kfn. kamp-bes, *akkəl* dim. Acker, *k'āspapü* Malve, kfn. papel, latin *papula*, *štrawansŋ* kfn. stranzen, *hants!* dem. Hans, *frants!* dem. Franz, *nanni* Anna.

Idegen eredetű szavakban: *akāsi* Akazie, *apoustl* Apostel, *teatto* Theater *k'assp* Kassa, *klas* Klasse, *rarityt* Seltenheit, franc. rareból, *kšpass* és *kšpassig* Spass, spassig, *prawo* bravo, olasz bravo, *tanistv* Tornister, cseh tanistra. Arra is van példa, hogy *a* megnyúlt, de minőségét nem változtatta: *šār* Schere, kfn. schar, de előfordul schaar alak is, *plāz* bleich, kfn. blas, *k'ādi* Katarina, *prāf* brav, franc. brave, — ampfer szó önállóan nem fordul elő, csakis ezen összetételben *saurampfv* sóska.

Kfn. ě

Itt csak arról az *e*-ről lesz szó, amely egyrészt az idg. *e*-re megy vissza, másrészt pedig a következő szótagban levő *a*, *e*, *o*, hatására az idg. *i*-ből fejlődött. Ezt a hangot a kfn.-ben *ě*-vel jelölik, megkülönböztetésül az umlaut folytán keletkezett *e*, *ae*-től, amelyet külön tárgyalok.

A kfn. *ě* megmaradt nyjk.-ban mint zárt *e*, még pedig különösen *h*, *ht*, *k*, *s*, *š*, *t*, *d*, *l* előtt. De vannak ettől eltérő esetek is. Pl. *wexl* Wecksel, kfn. wěhsel, *rext* recht, *rexnw* rechnen, *šlext* schlecht, kfn. slěchte, *sextsejni* sechtzehn, *knext* Knecht, *fextŋ* fechten, *petŋ* beten, *pětŋ* betteln, *kšěŋ* geschehen, *fetsŋ* Fetzen, *sesl* Sessel, kfn. sěššel, *kšekkod* scheckig, kfn. schěcke és schěckěht; ebből *kukšekl* Sommersprosse, *kreps* Krebs, *šnek* Schnecke, *tswek* Zweck, *tsex* Zeche, *lědig* lauter, kfn. lědeclihe, *lekw* lecken, kfn. lěcken, *sěŋ* sehen, *wědw* weder, *šě'l* Schädel, kfn. schědel, *tsekk* Zecke, kfn. zěcke, *lepšŋ* Lefze, Lippe, kfn. lěfs.

Idegen eredetű és ujabban a németbe került szavak megtartják *e*-jüket: *ext* echt, *nett* nett, *rest* Rest, *fett* fett, *ekstro* extra, *seppü* Joseph, ol. Giuseppe,¹ *pest* Pest, *pešti* Bestie.

A legtöbb esetben azonban a kfn. *ě* *ej*-vé diftongizálódik, az első elem valamivel nyiltabb, mint a főnti *e*, de a különbséget nem szükséges jelölni, annyira csekély. Pl. *pfejfv* Pfeffer, *nejpü* Nebel, kfn. něbel *rejŋ* Regen, *lejm* Leben és leben, *lejzŋ* lesen, *wějlejz* Weinlese, *wějwa* Weber, *tejgl* Tiegel, kfn. tějgel, *sejŋ* Segen *nejst* Nest, *kejŋ* geben, *prej'l* Brett, kfn. brět, *fejnta* Fenster, *fejst* Fest, *tsejni* zehŋ, *sejksi* sechse, *štrejŋgl* Strähne, kfn. strěne, *tejmbü* Tempel, *wějttv* Wetter, kfn. wějter, *prejs* Presse *šwejstv* Schwester, *kejstvn* gestern, *fovejstvn*, *sejmü* Semmel, kfn. sěmele, *ejm* eben, *rejŋ* Rebe, *jejn* gäten, jäten, kfn. jěten, *pejmsl* Pinsel, kfn. pěnzel, latin peniculus.

¹ Schatz: Die Ma. v. Imst. 50. l.

Sőt arra is van több példa, hogy a főntemlitett *h*, *ht*, *k* stb. mássalhangzók előtt is diftongizálódhatnak az *ë*. Pl. *seixt*v Sechter, *aof-weikkv* erwecken és *weikkv* Weckbrot, kfn. *wëck*, *steixv* stechen, *reid* Rede, *leidv* Leder, *feidv* Feder, *leidig* frei, ledig, kfn. *lëdic*.

Kfn. *ë+r* > *ev*. Lásd 28. l.

Kfn. *ë+l* > *ö*, *öi*, *öü* Lásd 30. l.

Kfn. *i*.

A kfn. *i* fejlődését tekintve vagy megtartotta eredeti jellegét, vagy pedig megnyúlt. Ugyanaz a helyzet nyjk.-ban is.

Rövid marad főleg nazális és dentális zöngétlen spiráns előtt. Pl. *hits* Hitze, *k'ind* Kind, *simbv*! runder Korb, kfn. *sinbel*, *fiŋv* Finger, *ripŋ* Rippe, *tis* Tisch, *windv* Winter, *ling* link, *lind* lind, *wits* Witz, kfn. *witze*, *tswišŋ* zwischen, *pisŋ* Bissen, kfn. *bi₃₃e*, *stiŋg!* Stengel, kfn. *stingel*, de már *stengel* is előfordul.

Rövid az *i* az I. osztályhoz tartozó igék part. perf.-ban, Pl. *pisŋ* gebissen, *krifv* gegriffen, *kštrixv* gestrichen, *kšlifv* geschliffen, *kšlixv* geschlichen, *kšmisŋ* geschmissen, de *auskšrivd* ausgeschritten.

A III., IV., V. osztályhoz tartozó erős igék praes. sing.-ban is rövid az *i* főleg nazálisok és *χ* előtt. Pl. *i šwim*, *šwimst*, *šwimt* schwimme stb., *špin* stb. ich spinne stb., *rinnv* rinnen, *kwin* ich gewinne stb., *pind* ich binde stb., *šprin* ich springe, *i triff* ich treffe, *štiχ* steche, *špriχ* spreche, *fəšrikk* ich erschrecke, — *i kib* gebe stb., *trit* trete stb., *i iss* esse stb., *frist* frisst, *pit* bitte, *fəkis* vergesse. De vannak eltérések is; pl. *si kneid* sie knetet, *i leis* lese, *i sing* sehe stb., *jeid* ich jäte stb. A *sein* ige az egyes számban szintén *i-t* tüntet föl, de a többesben *mīv san*, *seits*, *san* sind, *seid*, *sind*.

Megnyúlik az *i* többnyire azon szavakban, amelyekben az irodalmi nyelv is hosszú *i-t* ejt. Pl. *liŋ* liegen, *šmīvn* schmieren, kfn. *smirwen*, *wīvŋ* wiegen, kfn. *wigen*, *kwiz* gewiss, *wiz!* Wiesel, kfn. *wisele*, *nīg!* Igel, *kīwū* Giebel, kfn. *gibel*, *nīdv* nieder, *rīg!* Riegel, *šīpā* Schienbein, kfn. *sine*, *šmīd* Schmied, kfn. *smit*, *šwīgv-sū* Schwiegersohn, kfn. *swiger*, *šwīvrig* schwierig, *sīb* Sieb, *mariāsī'l* Maria-Einsiedel, a *siedeln* kfn. *sideln* képezi a második tagot, *tswīfū* Zwiebel, kfn. *zwibolle*, *tswībok* Zwieback, *wīzŋ* Wiese, *fīχ* Vieh.

A fejlődés azonban nem mindig egyezik az ufn.-tel, amennyiben az ufn. rövid *i*-vel szemben nálunk néhány szóban *i* van: *pfif* Pfiif, *šif* Schiff, *šlīn* Schlitte, *wīn* Holzband, kfn. wide, *šnī'l* Brotschnitte, e három utóbbi szóban bizonyára az elisio okozta a hangzónyújtást. Azonkívül *štīχ* Stich, *hī* hin adv., *klīn* gelitten, *šrīnd* Schritt, *wīnig* wütend, kfn. winec.

S viszont ufn. hosszúval szemben rövid is előfordul: *simi* sieben, *k'itsjštā* Kiesel, kfn. kisel.

A személynév más néhány esetében *i* > *ev*. Pl. *evm* ihm és ihn, *evnv* ihnen és Ihnen.

Egészen különös és magában álló eset, hogy a kfn. *i* > *o* lesz a *troχtv* Trichter szóban, kfn. trihter; de itt, úgy látszik, még régebbi fokon áll a nyj. *s* az ófn. trahtari-ból fejlődött a nyj.-i alak; eredetileg a latin tractarius-ból származik. Diminutivuma azonban nyjk.-ban is már *trīχtv!* Még jobban megérthető az *o* a baj. Trachter alakból.¹

Kfn. *i+r* > *iv*. L. 29. l.

Kfn. *i+l* > *ü*, *üj* L. 30. l.

Kfn. *o*.

A kfn. *o* nyjk.-ban, mint a délnémet dialektusokban általában, diftongizálódott. A keletkezett diftongus az egyes nyj.-i területek szerint különböző.² Nálunk *o^u*-vá, nazálisok előtt *au*-vá változott. Az *o^u* diftongus első tagja közelebb áll az *ā*-hoz, mint az *o*-hoz, azért jelölöm *o^u*-val.

Mennyiségére nézve lehet rövid és hosszú: *po^uη* Bogen, *k'o^ust* Kost, *po^un* Boden, *pfl^ok* Holzklotze (kfn. block, de phloc is), *pf^ostⁿ* Pfosten, kfn. phoste, *mo^ust* Most, *no^utⁿ* musikalische Note, *o^um* oben, kfn. obe, *o^uw^{ast}* Oberst (von der Milch), *ho^uf* Hof, *jo^uχ* Joch, *lo^uχ* Loch, *ko^ut* Gott, *šo^upf* Schopf, *to^uχtv* Tochter, *št^ok* Stock, kfn. stoc, *po^uk* Bock, *ho^uwü* Hobel, kfn. hobel, hovel, *tro^ug* Trog, *fo^ug!* Vogel, *to^uk^v* Puppe (kfn. tocke, ófn. tocka, jöllehet e szó a többi germ. nyelvben hiányzik, mégis igazi germ. szó)³. A *pupⁿ* szót a nyj.-ban nem használják. — Igékben is áll ez a diftongus: *ho^uffv* hoffen, *pro^ukkv* pflücken, kfn. brocken, *lo^ukkv* locken, *lo^um* loben, *lo^uzⁿ*, hören, kfn. losen. A II. és IV. oszt.-ú igék part. perf.-ban: *po^uη* gebogen, *kl^om* gespaltet, kfn. klieben-

¹ H. Paul: Deutsche Gram. I. 196. l.

² H. Reis: D. d. Ma. 71. l., Bedi 28. l., Biró 47. l., Schatz 55. l.

³ H. Kluge: Et. Wb. 95. l.

ből, *klōuη* gelogen, *kšqum* geschoben, *ksqun* gesotten, *tsqun* gezogen, — *prōuxv* gebrochen, *trquffv* getroffen, *kštquxv* gestochen, *fəšrqkkv* erschrocken

Nazálisok előtt: *wāunv* wohnen, *knāmv* genommen, *hāunig*, de gyakrabban használjuk a *heḡinig* szót, (Honig, a kfn.-ben már van a honec-nak egy mellékalakja, a hünic). A noch szóban is *āu* áll, *nāu* noch.

Tiszta *o*-t találunk egy-két szóban *p*, *d* előtt: *klōpfv* klopfen, *knopf* Knopf, *jopv!* Jacke, kfn. jope, (franc. jupe, középlatin jupa, nyjk.-ban gyakran előfordul *jupv!* alak is), *ōdv* oder.

Kfn. *o+r > ov*, *uv*. Hogy *o r* előtt *u*-vá változik, e jelenségnek többféle magyarázatát adták. Leginkább elfogadott, hogy a városi nyelv befolyásának lehet tulajdonítani L. 39. l.

Kfn. *o+l > uj*. L. 31. l.

Kölcsönszavakban *o* helyett *u*-t találunk: *lušivn* loschieren, *k'umandv* spany. comando, *k'umpot* Kompott, francia compote, *k'umeḡidi* lat. comedia, *k'unsui* lat. consul, *k'umeḡštēvn* lat. cometa, *lutri* Loterie, *pumvrantšn* Pomeranze, *k'upfv* Koffer, *trumpeḡtḡ* Trompete, *lawuv* Lavoir, *pvtv solā* Porzellan, *putrē* Portrait, *k'umis-provd* Kommissbrot.

Kfn. u.

Minőségét illetőleg változatlanul megmaradt nyjk.-ban, mennyiségére nézve azonban néhány esetben hangzónyújtás történt: *trum* Stück, kfn. trumm, *k'umbf* Wetzsteingefäss, kfn. kumpf, *hund* Hund, *k'unst* Kunst, *tsurv* Zunge, *lurv* Lunge, de gyakrabban, főleg, ha állatokról van szó *lumbü*-t használjuk, kfn. lumbel, *tuntsn* dunsten, *turḡ!* dunkel, *mundv* munter, *lustig* lustig, *šupfv* Scheune, kfn. schupfe, *kustv* Guster, *lumpn* Fetzen, kfn. lumpe, — *tumūjn* sich eilen, kfn. tumben, *turḡv* scheinen, kfn. dunken, *trux!* Sarg, kfn. truhe, a Sarg szót nem használják), *kruftḡ* Gruft.

A III. osztály igéi a part. perf.-ban: *klurḡv* gelungen, *ksurḡv* gesungen, *tswurḡa* gezwungen, *kšprurḡv* gesprungen, *kwuntḡ* gewunden, *prurḡv* gebracht, (a kfn. még részben erős ragozású volt), *kšuntḡ* geschunden, *trurḡv* getrunken, *k'umv* kommen quimamból.

A bajor nyj. megőrizte a régi vokálist, *u*-t, olyan esetekben is, amikor az úfn. irodalmi nyelv, közép- és délnémet nyj.-k hatása

alatt azt *o*-vá változtatta.¹ A mi nyjk. főleg *m*, *n* előtt szintén *u*-t ejt az ilyen szavakban: *sunnv* Sonne, kfn. sunne, *summv* Sommer, kfn. sumer, *sundög* Sonntag, *sunst* sonst, *tunnvn* donnern, *tunvstög* Donnerstag, *trumü* Trommel, kfn. trumbel. A Nonne szó nem használatos; fromm pedig az *o* szerint változott nyjk.-ban *fråum* fromm. — *trukkv* trocken, igéje *trikkvn* megszáritani, *truts* Trotz, kfn. truts. Az *o* tövokális a part. perf.-ban *n* előtt mint *u* lép föl; *kšpunnv* gesponnen, *fokunnv* vergönnen, *kwunnv* gewonnen, *psunnv* besonnen, *krunnv* geronnen, *kšwummv* geschwommen.

ū-vá lett a következő szavakban: *sū* Sohn, kfn. sun, *sūd* das Sieden, kfn. sut, *tū* du, *flūg* Flug, *prūχ* Bruch, *štā-prūχ* Kőbánya, *šūz* Schuss, *trūd* Hexe, kfn. trute, *lūg* Lug, *nū'l* Nudel, *pū'l* Pudel, *štrū'l* Strudel, kfn. strudel, *kūg!* Kugel, *pūg!* Rücken, kfn. buckel, *pūg!t* bucklig, ugyanez a szó röviden is előfordul: *pug!hants!* *trōŋ* a gyermeket a háton vinni.

Csak a sváb dialektusban fordul elő Butzen, csutka, *bugze *buga₃: nálunk *po^utsŋ* ennek megfelelő alakja Botzen lenne.

Kunkel sváb-alem. nyj.-ban használatos szó, kfn. alakja kunkel, ófn. chunchla, latin concula, jelentése Spinnrocke, Spinnstube.² Nálunk is él ez a szó a *kuŋg!štum*-ban, azonban jelentése változáson ment át. Ugyanis, amikor a fonás mint az asszonyok téli foglalkozása nálunk is szokásban volt, eredeti értelemben használták a szót. Természetesen, mint tudjuk, ezek a téli esték nagyon kedélyesen teltek el. Ma fonással már nem foglalkoznak, az összejöveteleket azonban megtartották s *kuŋg!štum* szóval nevezték el.

Kfn. *u+r > uv*. L. 29. l.

Kfn. *u+l > uj* L. 31. l.

3. A kfn. hosszú magánhangzók hangsúlyos szótagokban.

Kfn. *â*.

Kfn. *â* a rövid *a*-hoz hasonlóan a legtöbb esetben *ō*, illetve *o*-vá alakult át nyjk.-ban. Pl. *ōmt* Abend, *ōdv* Ader, *mōŋ* Magen és Mohn, kfn. mage és mâge, *špōd* spät, kfn. spâte, *mōz* mérték, kfn. mâ₃, *mōz ne imv* mértéket venni, *mōzŋ* Wundmal, Narbe, kfn. mâ₃, *ōdv* Natter, kfn. nâter, *nō'l* Nadel, *knōd* Gnade, *plōdv* Blatter, kfn. blâter, *nōn* Atem, *krōf* Graf, *šprōχ* Sprache *šwōb* Schwabe, *štrōzŋ* Strasse, *lōgv* Lage, *nōd* Naht, *trōd* Draht, kfn. drât, *hōŋ* Haken, kfn. hâken.

¹ Schwäbl: D. altb. Ma 20. l. 16. §.

² Kluge: E. W. b. 271. l. és H. Paul D. Gr. 200 l.

Ide tartoznak az igék $\hat{a}$ töhangzóval: *prōn* braten, *lōzn* lassen, kfn. lāsen, *hōm* haben, *wōn* waten, *rōnv* raten, *plōzn* blasen.

Rövid *o* van a következő szavakban: *kropfv* Krapfen, kfn. krâpfe, *kloftv* Klafter, *popst* Papst, *lowüd*, kfn. lâ, lâwer, *lowüds wossv* laues Wasser (úgy is használják gyakran: *lauwobm*), *toxt* Docht, kfn. tâht.

Nazálisok előtt $\hat{a} > \hat{a}u$, ez speciálisan osztrák sajtóság: *jâmmv*, Jammer, kfn. jâmer, *mâuše* Mond, kfn. mâne, *mânv* Monat, kfn. mânot, *mâudog* Montag, *mântac*, *fâuv* fangen, *tâü* getan, *krâmv* Krämer, kfn. krâmaere, *sâmv* Same, *wâunsinig* wahnsinnig, kfn. wânsinic, *jâü* Jahn, kfn. *jân.¹

Kivételesen $\bar{a}$ maradt: *trâm* Balke, kfn. trâm, *kāx* schnell, kfn. gâch, *nāxad*, *nāx* nahe, kfn. nâch, nâ, *indā* *nāxed* in der Nähe, *k'ām* Schimmel auf gegorenen Flüssigkeiten, *k'āmig* voll Kahl, *jāmən* jammern, míg a főnév *jâmmv*. A kfn. âne nyjk.-ban *ūni* ohne, de *âni* is előfordul.

Kfn. $\hat{a} + r > \bar{o}v$. Lásd 28. l.

Kfn. $\hat{a} + l > \bar{o}j$. Lásd 30. l.

Hangsúlytalanság folytán *v*-vá gyöngül a kfn. $\hat{a}$ a hīrāt, *hārvd* Heirat és *gruon-māt*, *krāmv* szóban.

Kfn. $\hat{e}$.

A germ. *ai* diftongus *h*, *r*, *w* előtt és szóvégi heyzetben, még az ófn.-ben, $\hat{e}$ -vé monoftongizálódott.² Az így keletkezett $\hat{e}$, a kfn.-ben is $\hat{e}$, nyjk.-ban változatlanul megmaradt, s zárt $\bar{e}$ -nek ejtjük: *ēwig* ewig, *ēwikk'ēit* Ewigkeit, kfn. ēwe, *wē* weh adv. és adj., *ti ē* die Ehe, kfn. $\hat{e}$ -schaft, *sē* See, *šlēxv* Schlehe, kfn. slēhe, *ēd* öde, kfn. *ēd šnē* Schnee, *ex̄t* echt, kfn. $\hat{e}$ -haftic, $\bar{e}$ kfn. $\hat{e}t$, *eht*, jelentése *úgyis*, pl. *tu hostəs jō ē kwist* du hast es ja gewust.

Nazális előtt $\hat{e}i$ -vé diftongizálódott. $\hat{e}$ valamivel nyiltabban hangzik, mint a fönti *e*: *wēinig* wenig, kfn. wēnig, *lējini* Magdalena, *krēj* Kren, kfn. krēn — de *štē* kfn. stēn s *kē* kfn. gēn.

Kfn. $\hat{e} + r > \bar{e}v$. L. 28. l.

Kfn. $\hat{e} + l > \bar{e}j$. L. 30. l.

¹ Kluge: Et. Wb. 220. l.

² Braune: Adh. Gram. 32. l.

Kfn. *i*.

E hang az úfn.-ben *ei*-vé diftongizálódott. Nyjk.-ban szintén mint diftongus van meg, még pedig *ei*, ahol azonban az első elem a jelölt hangnál valamivel nyiltabb. Pl. *krejstn* geräuschvoll atmen, kfn. kršten, *kfrejdhovf* Friedhof; e szóban a nyj. hívebben megőrizte az eredeti alakot, míg az úfn.-ben a Friede szóval hozták kapcsolatba s ezért lett Friedhof a kfn. vrídhof. Szabályszerűbb a hangfejlődés nyjk.-ban az úfn.-tel szemben a *fivnejs* szóban is, kfn. firnis, úfn. Firnis, *tsejd* Zeit, kfn. zít, *hejrvd* Heirat, hírât, *špejz* Speise, spíse, *lejib* Leib, kfn. lîp-bes, *lejxt* Leiche, kfn. lîch, nálunk csak a temetést jelenti, *midv lejxt kē* temetésre menni, *pejn*, *huijs-pejn* Beuge, kfn. bîge, ófn. bîgo. Az úfn. beugen-nal hozta kapcsolatba. *fejñ* Feige, kfn. víge, *fejgv!* Veilchen, dim. kfn. víol, *tsejz!* Zeisig kfn. zise.

Ide tartoznak az I. osztályú erős igék is: *pejzñ* beissen, *krejfv* greifen, kfn. grîfen, *rejdvñ* sieben, kfn. rîtern, *pfejfv* pfeifen, *rejñ* reiben, kfn. rîben, *šejm* scheiben, rollen, kfn. schîben, *k'ejg!* *šejm* (magyar: kuglizni), *krejnv* schelten, kfn. grînen, *šlejfv* gleiten, kfn. šlîfen, *lejxv* leihen, kfn. lîhen, de *nāñ* neigen, kfn. nîgen, *san* sind, sîn, *lānv* auftauen, kfn. lînen.

Orrhangú konzonánsok előtt *ei* teljesen nazalizálódik s az utána következő *n* külön nem hangzik: *lēj'l* Seil, kfn. lîne, *šēj* Schein, kfn. schîne, *āwřšēj* Augenschein, *māwšēj* Mondschein, azonkívül *ejni* hinein, *měj* mein, *těj*, *sěj* dein, sein, *hēj* heute, kfn. hî-naht, *fěj* fein, kfn. fin (a franc. fin-ből), *lejvvd* Leinwand, kfn. lînwât, *wěj* Wein, kfn. wîn, *wějpv* Traube, kfn. wînber, *katřej* (Katarîna), *k'atrej steud in taunts* *ěj*. (Advent előtt akkor van az utolsó táncmultság.)

Kfn. *bî* (bei) ha nem hangsúlyos, akkor *i* *v*-á gyöngül, ha azonban hangsúlyos s az összetételekben *i* > *ei*, mint a többi esetben: *pv dv šuj* bei der Schule, de *tapej* dabei és *bejštavnd* Beistand, kfn. pîstant.

Kfn. *i* + *l* > *e^o*. K. 31. 1.

Kfn. *i* helyén ritkán találunk nyjk.-ban *i*-t; a három előforduló szóban is hangsúlytalan: *sidv uma nejni* seit um neun Uhr, kfn. sît, *fřidri* Friedrich, Friedrîche, *fřejuli* freilich, kfn. vrîliche.

Kfn. ô.

A kfn. ô nyjk.-ban, mint a kfn. o diftongussá változott, szintén *ou*, de a diftongus inkább emelkedő jellegű, vagyis az első elem egy *a* és *o* közt álló tökéletlenül képzett hang, a második elem pedig *u*. Tehát *ou*: Pl. *houxtsejd* Hochzeit, kfn. hōch-zīt, *houfou*t Hoffart, kfn. hōchvart, *houfentig* hoffärtig, *šlouss* Schloss, kfn. slōš, *trou*st Trost, *štrou* Stroh, *toud* Tod és tot, *pou*shējd, Bosheit, *rouz*η Rose, *ou*stōn Ostern, *roud* rot, *krou*s gross, kfn. grōš, *hou*x hoch, *šrou*nv schroten, *šou*ss Schoss, kfn. schōš, *prou*d Brot, *frou* froh, kfn. vrō, *lou*s los, lōs, *wos iz*η *lou*s mi baj van?

Kfn. ô nazálisok előtt *aū*: *paū*'l Bohne, (de gyakrabban használjuk a *fisu*jn kfn. fasōl elnevezést:) *traū* Tron, *laū* Lohn, lōn, *pilaū*nv belohnen, *šaū*nv schonen, *kraū* Krone, *raū*m Rom, *fraum*-*leixna*umstog Fronleichnam kfn. vrōn-tac.

Egy esetben *ô* megmaradt, *flō* Floh, kfn. vlō.

Kfn. *ô+r*>*ov*. L. 29. l.

Kfn. û.

A kfn. û-nak nyjk.-ban *a*q diftongus felel meg. Az első elem *a*, a második *q* színezetű redukált vokális: *aof* auf, kfn. ûf, *taov*n dauern, kfn. tûren, *laod* laut, kfn. lût, *praox* Brauch, *praod* Braut, kfn. brâtinne, *pa*o Bau, kfn. bû, *paomastv* Baumeister, *fataov*n verdauern, kfn. erdûren, *maov* Mauer, kfn. mûre, *traov*n trauern, kfn. trûren, *taom* Taube, kfn. tûbe, *haom* Haube, hûbe, *aos* aus, ûz, *paov* Bauer, gebûr, *saov* sauer, kfn. sûr, *prvox* brauchen, kfn. brûhen, *fšaofv* ertrinken, kfn. sûfen, *laodv* lauter.

Nazalizációval: *zā*u Hecke, kfn. zûn, *prā*u braun, kfn. brûn.

A kfn. û *m* előtt *a*, *ā*-vá lett nyjk.-ban: *tām* Daumen, kfn. dûme, *rammv* räumen, rûmen, *tā* tun, kfn. tûn, *fšām*nv versäumen, kfn. versûmen, *pflām*nv Flaumfeder, plûme, *ev is kuvd aof*-*klād* er ist gut gelaunt, kfn. gelûnet.

Hosszú *û* maradt az *ûv* Uhr, kfn. ûre szóban (ez átvétel a latin horából).

Kfn. *û+l*>*âi*. L. 31. l.

4. Diftongusok.

Kfn. *ei*.

A kfn. *ei* nyjk.-ban általában tiszta nyilt *ā*, *a*-vá lett, s nem *ov*, mint a bajorban.¹ *kļāzŋ* Geleis, kfn. leis, *wātsŋ* Weizen, kfn. weize, *kāz* Ziege, kfn. geiz (nálunk a Ziege szót nem használják.) *hāmād* Heimat, *kmā* Gemeinde, kfn. gemeine, *ār* Ei, kfn. ei, *sāf* Seife, *frāz* Ohnmacht, kfn. vreise, *krāz* Kreis, *štā* Stein, *kļad* Kleid (uri hölgy-ruha), *šrā* Schrei, *šlār* Schleier, *fām* Schaum, kfn. feim, *ōfāmō* abfeimen, *ho^uvūšatŋ* (forgács), kfn. scheite, *latto* Leiter, *lād* Leid, leit, *wāzŋk'ind* Waise, kfn. wise, *tāg* Teig, kfn. teic, *lām* Lehm, kfn. leime, *āχļ* Eichel, *ādakksļ* Eidechse, kfn. egedēhse és eidechse, *mastō* Meister, *trād* Getreide, kfn. getregede, getreide, — *prād* breit, *hāgliχ* heikel, *hāz* heiss, *tswā* zwei, *ās* eins, *alā* alleine, *k'ā* kein, *hāsriχ* heiser, *hām* heim, *wāχ* weich, *tāgād* (ügyefogyott), kfn. teic (de jelenti azt is, hogy sültelen), — *rāzŋ* reisen, *mānō* meinen, *hatsŋ* heizen, *i wāz neid* ich weiss nicht. Régebben a baj. nyj. is *a*-t ejtett a kfn. *ei* helyén, ma azonban már csak Karinthiában s egyes frank nyj.-kban találunk *a*-t.²

Vannak olyan esetek is, amikor a kfn. *ei*-nek nyjk.-ban is *ei* felel meg: *keišt* Geist, *k'eizō* Keiser, *fleiš* Fleisch, *mei* Mai, *meiķeiō* Maikäfer, *meipām* Maibaum, *eiđ* Eid, *mineiđig* fősvény, geizig, a kfn.-ben mein (jelentése falsch, betrügerisch, nyjk. a kfn mein + nidec > mineidig), *klei* gleich, — *pileiđiņō* beleidigen, *leištŋ* leisten, *fleiņ* erleiden, *šmeiχļn* schmeicheln, *seiχō* seihen, *pireiđ* bereit, *eigōn* eigen, hangsúly esetében diftongus marad, különben *a*-vá lesz. Pl. *teišiz mei eiğōnōs haos* das ist mein eigenes Haus, de *āņsinig* eigensinnig.

Kfn. *ie*.

A kfn. *ie* vagy az ófn. *eo*, *io*-ból, vagy pedig a germ. *ē* > ófn. *ea*, *ia*-ból származik.³ Nyjk.-ban, mint a nyugat-magyarországi nyj.-kban,⁴ *iō* felel meg a kfn. *ie*-nek. *krīōz* Gries, kfn. kriez, *tīōf* tief, *tīōb* Dieb, *liōχt* Licht, kfn. liecht, *liōb* lieb, *štīōfk'ind* Stiefkind, *štīōņ* Treppe, kfn. stiege, *piō* Bier, *nīōn* Niere, *knīō* Knie, *šīāχ* unschön, kfn. schiech, *liōdriχ* faul, kfn. liederlich, *wīōņ* Wiege.

¹ H. Reis: Id. m. 81. l.² Reis: Id. m. 81. l.³ Wilmanns. Deutsche Grammatik I. köt. 189. §.⁴ Schwarz: Rába—Lapincsközi nyj. 69 l.

A II. osztályhoz tartozó igékben is *iv* áll: *kliwom* klieben, spalten, *šiwom* schieben, *fīwη* fliegen, *kīwzη* giessen, *nīwstη* niesen, *knīwzη* geniessen, kfn. niezen, *šiwzη* schiessen, *sīwn* sieden, *feliw* verlieren, kfn. verliesen, *kfrīwn* frieren, kfn. vriesen.

Nazális konzonáns előtt *ie* > *ev*.¹ Ennek a hangváltozásnak a nazalizálódás az oka, mely a diftongusokban az első komponenszt éri; *i* erre nem alkalmas, azért lép helyébe az *e* hang.² Schwäbl e hangváltozást az *ie* törésének mondja, — *die Brechung von ie bei folgendem n oder m*.³ Pl. *tēwv* Diener, *tēwvst* Dienst, *tēwvdl* Dirndel, Mädchen, *rēwv* Riemen, *wēwv* Wien.

Kivételnek látszik Dienstag *tinstog*: középnémet dingstag. — Azonkívül *nīwvšt* és *nīwv*, de itt a kfn. diftongizált alak mellett már *nīmēre* is előfordul s *ie* megrövidült.

Kfn. ou.

A germ. *au* (a dentális konzonánsok s *h* előtti helyzetét kivéve, tehát) labiálisok és gutturálisok előtt az ófn.-ben diftongus maradt és pedig *au*, később már *ou*-t írnak helyette s ez a diftongus a kfn.-ben sem változott.⁴ Az így fejlődött *ou*-nak nyjk.-ban *au*, *ā*, *a* felel meg: *rauḡv* Rauch, kfn. rouch, *rauḡv* rauchen, *šnaufv* schnauben, *lauḡm* Laube, *uwlauḡb* Urlaub, *lwauḡ* Lauge, *lauḡv* leugnen, kfn. loughen, *kaufv* eine Handvoll, kfn. goufe, *trauv* trauen, *hauv* hauen, *šauv* schauen, *kānaḡ* genau, *taub* taub, de *tevrīš* gyakoribb, *auḡ* Auge.

Sok esetben *ā*, *a*-val adja vissza nyjk. a kfn. *ou*-t, főleg *f*, *m* előtt: *lauffv* laufen, *kaffv* kaufen, *rauffv* raufen, — *pām* Baum, *trām* Traum, *lāb* Laub, *ā* auch, *rām* Rahm, kfn. roum, *sām* Saum, és ebből *sāməl* dim. Saum, (szegés,) *šāb* Strohbund, kfn. schoup.

Kfn. uo.

A kfn. *ie* > *iv* fejlődésének megfelelően a kfn. *uo*-ból nyjk.-ban *uv* lesz, mint a legtöbb, főleg középbajor nyj.-ban. S ép e diftongusváltozás alapján szokták a középbajor, dialektust két alcsoportra osztani, az *ui* Mundart- és az *uv* Mundart-ra.⁵ E szerint nyjk. a középbajor *uv* nyelvjáráshoz tartozik. Pl. *ruvm* Rübe, kfn. roube,

¹ Schwäbl: Id. m. 25 l.

² Hajnal: Id. m. 32 l.

³ Schwäbl: Id. m. 25 l.

⁴ Braune: Ahd. Gram. 37. l.

⁵ Das Deutschtum in Rumpfungarn. 12 l.

rudon rudern, *ruvŋ* Rute, *ruvz* Russ, *puv* Bube, *huvd* Hut, *hevnohuvd* dülönév, *suvxv* suchen, *fuvz* Fuss, *kuvd* gut, *knuv* genug, *fruv* früh, kfn. vruo, ebből *fruvštuk* Frühstück, de *frujov* Frühjahr, *kruvg* Krug, *pluvd* Blut. — *muvz*, *muvst*, *muvz* muss stb., ugyanígy *i tuv*, *tuvst*, *tuvd* tue stb.

Kivételesen *uo*-ból *ā* fejlődött ezekben a szavakban: *mām* Muhme, kfn. muome, (csak csúfnév: *tu oīdi mām*), *tānv* Donau, Tuonuowe, *krāmvd* Grummet, kfn. gruo nmât, *uo*-ból monoftongus lett a *wūd* Wut, kfn. wuot szóban.

Kfn. *iu*.

E hangnak nyjk.-ban *ei* felel meg: *špreiŋŋ* Stütze, kfn. spriuze, *teifü* Teufel, *seiŋ* scheu, schiulich, *teitš* deutsch, *neix* neu.

A vokalizált *r*-rel *ei*v: *feiv* Feuer, *teiv* teuer, *šteiv* Steuer, *heiv* heuer, kfn. hiure.

5. Az umlaut.

A német nyelv primár és secundár umlautot ismer. A primár umlaut a germ. *a*-n következett be a reá következő szótagban levő *i* vagy *j* hatása alatt. Ez a hangváltozás a VIII. sz.-ban fejeződött be s eredménye a postpalatális területen képzett zárt *e*. Ez az *e* mindig zárt, szemben az idg. eredetű *e*-vel, amelyet minden nyj.-ban nyiltan ejtenek.¹

A primár umlaut nyjk.-ban mint *ei*, *ēi* jelenik meg, természetesen szintén zárt *e*-vel. Pl. *špinnweīŋŋ* Spinne, ófn. spinnaweppe, *neiŋs* Netz, *meiŋss* Messer, *peiŋ* Bett, *kreiflig* kräftig, *šeiŋŋ* schöpfen, *štāmeiŋs* Steinmetz, *teikŋ* Decke, *preiŋeiŋŋ* Brennessel, *eizŋ* Esel, *peiŋssv* besser, *meiŋŋ* Mette, *leiŋ* legen, *feiŋst* fest, *treiŋ* treten, *kreiŋŋ* Krätze, zu kratzen, *k'eisŋŋ* Kastanie.

Hosszú az *ēi* a következő szavakban: *nēiŋŋ!* Nägel, *hēiŋw* Heber, *hēiŋv* Topf, *k'eīŋŋ!* Kegel, *šlēiŋŋ!* Schlegel, zu schlagen.

Nazálisok előtt az *e* valamivel nyiltabb: *neiŋm*v nehmen, *preiŋn*v brennen, *heiŋvd* Hemd, *eiŋ* eng, *heiŋd* Hände, *eīnd*vn ändern, *leiŋst* längst, *aosweiŋdig* auswendig, *štreiŋ* streng, *heiŋ* Henne, *öuleiŋd* Elend, *eīŋŋ!* Engel, *ēi'l* Grossvater, kfn. ene.

A primár-umlaut. $e + l > \text{ö}^u$, $\text{ö}i$. L. 30. 1.

$e + r > \text{iv}$. L. 29. 1.

¹. Petz G: A német E-hangokról. E. Ph. K. 14. 230. 1.

A secundär-umlaut.¹

A secundär-umlaut a kfn. korszakban következik be a harmadik szótagban levő *i* hatására és bizonyos mássalhangzó csoportok előtt. Míg az *a* primär-umlautja a nyj.-kban megvan, (*a* > *e*) addig a secundär-umlaut a bajor nyj.-kban *a*, *ā* (s a kfn. *a* > *o*, *ō*). A mi nyj.-ban is szabályszerűen nyílt *a*, *ā*: *paχt* Gebäck, *klaχtv* Gelächter, *kraksη* Gestell, kfn. krehse, *kaη* dim. Garten, *k'astη* Kästchen, *a^mmaχtig* ohnmächtig, *antη* Ente, *naχt* Nächte, *aηstig* ängstig, *haksη* Fuss, kfn. hehse, — a kicsinyített képzővel ellátott főnevek: *pakη* dim. Pack, *tašη* dim. Tasche, *nastη* dim. Ast, *akkoη* dim. Acker, *štangη* dim. Stange, *kranstη* dim. Kranz, *rass* scharf, kfn. raeze, *lār* leer, kfn. laere.

Ugyancsak *a*-vá lett a hosszú *ā* umlautja is (kfn. *ae*): *kwāmv* wärmen, *wān* wehen, (csak a hófúvásra mondják,) *sāwū* Säbel,, *ānv* ernten, *nāriš* nährisch, *hāb* herb, kfn. here, *plāl* Blätter, *plālη* blättern, *fān* Fäden, *lān* Laden, *nāgη* dim. Nagel, *rā'l* dim. Rad, *sāgη* dim. Säge, *wāgvη* dim. Wagen, *fā'l* Ferkel, *jā'l* dim. Jahn, kfn. *jān.

A praes. conj.-ben szintén *a*-t ejtünk: *praχt* brächte, *tād* täte stb. *wā* wäre, stb. *i* *kāb* gäbe, *i* *nāmvd* nehme, stb.

Egyes szavakban, valószínűleg az irodalmi nyelv hatására, a secundär-umlautnak mégis *ē* felel meg. Pl. *tēglix* täglich, rendszerint csak a Miatyánkban és e kifejezésben *tog-tēglix* használatos, *preχtig*, prächtig, *kseft* Gescheft, *lestig* lästig, *nekkv* necken, *kwojētēdig* gewalttätig, *kfevlix* gefährlich, *jevlix* jährlich, *hēriη* Häring, *neimlix* nähmlich, kfn. namelihe.

Kfn. *o* umlautja = *ö*.

E hangnak nyj.-ban általában *eī* felel meg, kivéve *r* előtt, amikor a vokalizált *r*-rel *ev*-vá lesz; az *e* ez esetben nyiltabb, mint *eī*-nél: *pejn* pl. Boden, *freiš* pl. Frosch, *heif* pl. Hof, *k'eipf* pl. Kopf, *leiχv* pl. Loch, *reišsv* pl. Ross, *reik* pl. Rock, *tseipf* pl. Zopf, *feigη* pl. Vogel. — *pejnv* (padlózni), *k'eixin* Köchin.

A diminutivumokban ugyanez a hang van meg: *preikη* dim. Brocken, kfn. brocke, *preikηn* bröckeln, *leiχvη* dim. Loch, *tseipfoη* dim. Zopf, *šteikkvη* dim. Stock.

r előtt nyiltabbá válik az *e*; *tevfo* Dörfer, *k'evpv* Körper, *k'evb* pl. Korb, *k'evd* gehört, *hevst* hörst, *revn* Röhre, *tevriš* taub, kfn. toerisch, *k'evndη* dim. Korn.

¹ Wilmanns I. köt. 198. §., Lessiak 54. §., Schwartz E. Rába — Lapincsközi nyj. 74. l.

Orrhangú mássalhangzók előtt *ei* még nyiltabb s erősen nazalizálódik, tehát *ei*: *kwēid* gewöhnt, *šēi* schön, *heinv* höhnen és bellen, kfn. hoeinen.

Vannak olyan esetek is, amikorok zárt *e*-vé lesz: *lezŋ* lösen, kfn. loezen, *trestŋ* trösten, *štesŋ* stössen, *tetŋ* töten, *restŋ* rösten, kfn. roesten. — Kivétel *watŋ* (pörlekedni, kfn. worten = sprechen.)

A kfn. *u* umlautja = *ü*.

A kfn. *u* umlautja többnyire a gutturálisok előtt is végbement.¹ Sokszor azonban a kfn. *u* az umlautos és (különösen felnémet területen a geminált gutturális konzonáns, de labiálisok és dentálisok előtt is) az umlaut nélküli alak között ingadozik; nyjk.-ban ilyenkor az umlaut nélküli alak fordul elő: *tsrukk* zurück, *trukkv* drücken, *rukkv* Rücke, *pūgl* Rücke, ófn. *buggil*, *krukkv* Krücke, *lūg* Lüge, kfn. lüge, *prukkv* Brücke, *tsaundlukvd* (hiányos fogú, kfn. lücke), *šlupfv* schlüpfen, *k'uxl* Küche, *nutsŋ* nützen, *fluxt* Flucht, kfn. vluht és vlüht.

Különben a kfn. *ü* helyén *i*-t ejtünk; itt az *ü* voltaképpen illabiálizálódik. Pl. *šitŋ* schütten, *šis!* Schüssel, *štrimpf* pl. Strumpf, *štikl* dim. Stück, *jiŋv* jünger, *krist* Gerüst, *knipfv* knüpfen, *iwv* über, *iwü* Übel, *k'iwü* Kübel, *fligl* Flügel, *tsintŋ* zünden, *fok' intŋ* verkünden, *sind* Sünd, *fohiŋv* verhungern lassen, *wintšŋ* wünschen.

A kfn. *û* umlautja nyjk.-ban *ei*-vé lesz: *heizv* Häuser, *seiwv* säubern, *kreidoweix* Kräuterweihe, *kreidopušŋ* das geweihte Kraut, *kipei* Gebäude, *meivl* dim. Mauer (nálunk speciálisan a téglákból rakott tűzhely felső, emelkedett része), *hej'l* (dim. Haut vom Vieh abgezogen), *meiz* pl. Maus, *lejđ* Leute, *leitŋ* leuten, *seiri* Säure.

Ugyanígy hangzik a kfn. *ou* umlautja is, *ou*-é: *freid* Freude, kfn. vröude, *kfreiv* sich freuen, *hej* Heu, kfn. höuwe, *štrej* Streu, kfn. ströuwe, *eigl* dim. Auge, *eiglŋ* (die Obstbäume veredeln), *l* előtt kissé labiálizálódik: *freutejn* Fräulein, kfn. vröuwelŋ.

Kfn. *uo* umlautja = *üe*.

E hangnak nyjk.-ban *iv* felel meg; *krivzŋ* grüssen, kfn. grüezen, *privdv* Brüder, *plivŋ* blühen, *mivđ* müde, *plivtŋ* blüten, kfn. bluoten, *fivz* Füße, *tivxl* (kendő, dim. tuoch), *pivxl* dim. Buch, *trivb* trüb. — Ugyanígy az *r* előtt: *tiv* Tür, *rivrig* rührend, *rivwig* ruhig, kfn. ruovic umlauttal, — *friv* früher, kfn. früe.

¹ Schatz: Id. m. 57. l., Lessiak id. m. 75. l., Pfalz id. m. 16. §.

A kfn. *üe* a bajorban *m*, *n* előtt *eə*-vé törik.¹ A mi nyjk.-ban ekkor *ev*-nak hangzik: *krēv* grűn, *plevmü* (bluome plurális, csak két kifejezésben: *keintsplevmü* és *kroušņplevmü*, különben a Blume helyett a *pušņ* szót használjuk), *hevndļ* dim. Huhn, *hevno* pl. Huhn.

6. A magánhangzók mennyisége nyelvjárásunkban.

Ha nyjk. vokalizmus-rendszerét a mennyiséget illetőleg összehasonlítjuk a kfn.-tel, nagy különbséget látunk. Ugyanis a kfn. rövid vokálisok sok esetben megnyúltak s viszont, bár ritkábban, a hosszú magánhangzók rövidekké lettek. A baj.-osztr. nyj. magánhangzó-nyújtásának főtörvénye: „Mhd. kurzer Vokal in offener Silbe wird im bairisch-österreichischen Dialekt stets gedehnt“ — amint azt Ritzert² Schmeller, Schatz, Weinhold munkáinak alapján megállapítja; Behaghel kutatásai³ pedig az alemann nyj.-t kivéve, minden más dialektusra kiterjesztik.

Nyjk.-ban is minden nyílt szótagban hosszú a vokális: *tū* du, *tō* da, *kšū* (a tyukokat hessegető szó). — Minden kfn. rövid magánhangzó megnyúlt intervokális zöngés expozíva (*b*, *d*, *g*), *f*, *w* és a gutturális spiráns *χ* előtt. Pl. *leiwo* Leber, *šeiwig* schäbig, *šnā-waļ* dim. Schnabel, *fōdā* Vater, *ōdam* Adam, *kādv* Gitter, *wīdv* wieder, *mōgv* mager, *tsāgv* Zeiger, — *tsēχv* Zehe, *ēχv* Ähre, *štīfū* Stiefel, *tswīfū* Zwiebel, *oufv* Ofen, *k'ēifv* Käfer, *ōwv* herab, *ōwi* hinab, *hōwv* Hafer, *kšmōχv* Geschmack.

Zárt szótagban szóvégi egyszerű konzonáns, mint *b*, *d*, *g*, *f*, *w*, *z* és *χ* előtt szintén megnyúlt a vokális. Pl. *sīb* Sieb, *hīb* Hieb, *lāb* Laib-Brot, *šmid* Schmied, *kļād* Kleid, *kļid* Glied, *wūd* Wut, *stēd* steht, *pōd* Bad, *jūd* Jude, *tōg* Tag, *pūg* Bug, *tsūg* Zug, *nīgl* Igel, *štiglīts* Stieglits, (e szóban a synkope is oka a nyújtásnak, mert kfn. stigelitze), — *šif* Schiff, *pfif* Pfiß, *šlōf* Schlaf, *rāf* Reif, *sāf* Seife, — *štrīχ* Strich, *štīχ* Stich, *krūχ* Geruch, *šprūχ* Spruch *plāχ* bleich, — *kwīz* gewiss, *šūz* Schuss, *hāz* heiss, *mōz* Mass, *hōz* Hase, *krōz* Gras, *kļoz* Glas, *tsūzļ* (nachlässiges Weib oder Mädchen), *eizļ* Esel.

A zöngétlen konzonánsok, azonkívül *pf*, kettős *ff*, *ss* előtt rövid a magánhangzó. Pl. *ripņi* Rippe, *knop* knapp, *kopū* Gabel, *šipū* Büschel, kfn. schübel, *šoupm* stopfen, kfn. schopfen, *šnek* Schnecke, *tsukko*

¹ Schwäbl: Id. m. 25 l.

² Ritzert: Id. m. 163. l.

³ Behaghel: Id. m. 137. l.

Zucker, *ho^ukkv* hocken, *ruk^ukv* rücken, *k^lik^li^x* glücklich, — *rup^ufv* rupfen, *šup^ufv* Scheune, *tso^upf* Zopf, *k^uip^ufü* Kipfel, *tsip^ufü* Zipf, — *ho^upf^ufv* hoffen, *laff^ufv* laufen, *raff^ufv* raufen.

A liquidák *r*, *l* előtt a vokális hosszú; e hangok ugyanis nyj^k-ban diftongizálódnak s az így végződő szavak, mint nyilt szótagok, hosszúak: *hūi* hohl, *fūi* voll, *wūi* Wolle, *tsōi* Zahl, *mōi*-*tseid* Mahlzeit, *āmōi* einmal, *kštūip^uvd* gestolpert, *fōv* vor, *tōv* Tor, *špēv* (bitter, fanyar), *mīv* mir, *tiv* dir, *kfōv* Gefahr. — *r*, *l* hangok a bajor-osztrák nyj^k-ban különben is erős hangnyújtó hatással vannak a megelőző vokálisra s ha maguk nem is hangzanak, a vokális mégis hosszú: *fū* viel, *kšpū* Spiel, *mō* Mehl, *šnō* schnell, *štū* Stiel, *štū* still, *tsū* Ziel, — *l+d* előtt: *šōt^uŋ* fluchen, *šmōts^uŋ* schmelzen, *mōt^uŋ* melden, *štōts^uŋ* Stelze, Stütze, *fōd* Feld; *l+n* előtt: *k^uūiⁿ* Kohlen, *hūiⁿ* holen, *kštūiⁿ* gestohlen, *fisūiⁿ* Fiole, Bohnen. Synkope okozta a hangzónyújtást *tū^ulsok*-ban Dudelsack. — *r+konzonáns* előtti magánhangzó is hosszú, különösen az *i*. Pl. *īvn* irren, *kšīv* Geschirr, *wīvt* Wirt, *fivšt* Fürst, *kipīvg* Gebirg, *k^uīv^ux^u* Kirche, *fīv^ux^utn* fürchten, *wēōfv* werfen, *tēōfv* dürfen, *fēōšv* Ferse, *ēvt* Erde, *tūōn* Turm, *fōōn* fahren, *k^uōōn* Karre, *sūōn* surren.

Nazálisok előtt szintén hosszú a vokális: *hī* hin, *sū* Sohn, *k^uāū* kann, *tafaū* davon, *ūsinig* unsinnig, *ūpov* unpaar, *ūflōd* Unreinlichkeit, kfn. unflāt, ebből *ūflēdig* unruhig, *aūleiⁿ* anlegen, *ēitsīōv^u* einziehen, *k^uīnig* König, *wīnig* wütend, kfn. winec, *wīn* Holzband, kfn. wide, *fāni* Franziska. — Ha azonban kettős nazális vagy *nas.+konz.* követi a magánhangzót, akkor az rövid: Pl. *rinnv* rinnen, *sunnv* Sonne, *kwunnv* gewonnen, *tsint^uŋ* zünden, *fōk^u int^uŋ* verkünden, *hundvt* hundert, *wundv* Wunder, *wunt^uŋ* Wunde, *šun^ugv* Schinken. A rövidséget itt a kettős mássalhangzó okozta.

Megjegyzés: A sonans *ŋ* z-vel kapcsolatban mint magánhangzó szerepel s z-vel szótagot alkotva az előtte álló vokálist megnyújtja: *wīz^uŋ* Wiese, *wōz^uŋ* Rasen, *mōz^uŋ* Wundmal, *aūmāz^uŋ* Ameise. — Ugyanígy van az *l*-nél: *līz^ul* Elisebet, *pāz^ul* Tante, kfn. base, *rēz^ul* Teresia.

Szövégi *m* előtt *i*, *u* rövid: *štum* Stube, *tum* dumm, *štīm* Stimme; az *a* azonban hosszú: *fām* Schaum, kfn. veim: *hām* nach Hause, *sām* Saum, *m* előtt más esetekben is rövid a magánhangzó, sőt *m+konz.* s kettős *m* előtt a diftongus is rövid: *simi* sieben, *himmū* Himmel, *šimp^ufv* schimpfen, *summv* Sommer, *k^uumv* kom-

men és gekommen, *neimmo* nehmen, *knaummo* genommen, *saumo* Same, *naummo* Name, *klaumpfa* Klampe, szigorúan véve az úfn.-ben tulajdonképen Klampfe-nek keliene lennie; alném. klamp, *štraumpfo* strampfen.

Ha *t* (illetve *t+d*) intervokális helyzetben áll, vagy pedig *en*-nel asszimilálódik, akkor az előtte levő magánhangzó megnyúlik: *pēdv* Peter, *fūdv* Futter, *plōdv* Blatter, szóvégi *d* előtt is hosszú a magánhangzó: *šrīvd* Schritt, *kštād* langsam, *mīvd* müde, — *te+n* > *n*: *šlīn* Schlitte, *kļīn* gelitten, *k'eīn* Kette, *wōn* waten, — *i*, a *t* előtt rövid: *pīt* bitte, *trit* trete, *šit* schitte, *šnit* Schnitt, *mit* mit, — más magánhangzó csak *tt* előtt: *štott* Stadt, *sott* satt, *hōutta* Hoter, *kōut* Go't, — *t+n* előtt: *petŋ* beten, *šitŋ* schütten, *noŋŋ* Note, *treŋŋ* dreschen, *sitsŋ* sitzen.

Van eset, hogy gemináták előtt megnyúlt a vokális. Ez azonban csak úgy lehetséges, hogy az egyik konzonáns kiesett s így a geminátából csak egyszerű mássalhangzó maradt: *rīvz!* Rüssel, *pūgl!* Buckel, *wōgļn* wackeln.

A bajor-osztrák nyj. (kivéve Dél-tirolt és Karinthiát) második törvénye a vokálisok hosszúságát illetőleg: „dass der Vokal in mhd. einsilbigen Wörtern vor Doppelkonsonanz gedehnt wird. In der Ableitung und Flexion erscheint wieder die alte Kürze.“ E törvényt azonban nyj.-ra nem alkalmazhatom. Nálunk a vokális mennyiségét tekintve nincs különbség ragozott és ragozatlan alak közt; pl. *truts* Trotz, *trutsig* trutsig, *tsōvn*, *tsōvnig*; *tiš*, *tišlv*, *tišlōd*.

Két vagy több konzonáns előtt pedig rövid a magánhangzó; a mássalhangzótorlódás ugyanis megakadályozta a hangzónyújtást. Pl. *fuks* Fuchs, *woks* Wachs, *niks* nichts, — *hoss* Hass, *nuss* Nuss, *rass* Rasse, *wintsig* klein, *finstv* finster, *wintšŋ* wünschen, *meįntš* Mensch, *k'untšoft* Kundschaft, — *motškv* eine faule Person, *hatšŋ* schwerfällig gehen, *hutšŋ* schaukeln, *potšŋ* klatschen, *huvsŋŋ* husten, *rintŋ* Rinde, *fiŋtŋ* finden, — *loxt* lacht, *moxt* macht, — *fimpfi* fünfe, *štrumpf* Strumpf.

Ugyanazok a szabályok, amelyek azon esetben fennállnak, ha a vokálist konzonáns követi, érvényesek a diftongusokra nézve is. A diftongus is egyes esetben rövid, máskor hosszú. Nyílt szótagban mindig, zárt szótagban pedig a vokálisoknál is szereplő konzonások előtt hosszú, különben pedig rövid. Pl. *peū* Ball, *heū* sikos, *nāu* noch, — *pjeįfo* Pfeife, *louz* los, *sōdv* Soda, *heįxv* höher, — *fəlouffv* verlossen, *fəkaւրv* vergangen, *haummv* Hammer, *neįst* Nest, *peįssv* besser.

A helyzet nyjk. hangzóinak mennyiségére nézve röviden tehát ez: kettős mássalhangzó előtt rövid a vokális, egyszerű konzonáns előtt pedig hosszú magánhangzó van. — Rövid magánhangzót rendszeren fortis, hosszú vokálist lenis követ s megfordítva, fortis előtt rövid, lenis előtt rendszeren hosszú magánhangzó van.

7. Vokálisok hangsúlytalan szótagokban.

A kfn. *e* legnagyobbbrészt kiesett vagy lekopott a praefixumokban, a képzőkben, a főnevek és igék ragozásában. Ritkán mint gyengült *i* vagy *a* megmaradt.

Praefixumok vokálisai.

A *ge-* szótagból *e* mindenütt kiesett, ($g > k$): 1. a *part. perf.-ban*: *kštujn* gestohlen, *kštōvm* gestorben, *kwejzt* gewesen, 2. *vokálisok előtt*: *koxt* geachtet, *kēod* geehrt, *eikivpt* eingeübt, 3. az *explozívák*, *ts*, és *pf* előtt *ge-* teljesen *eltűnt*: *pē'lt* gebettelt, *proxt* gebracht, *trōŋ* getragen, *prouχv* gebrochen, *k'aft* gekauft, *k'ouχt* gekocht, *krōm* gegraben, *kouzn* gegossen, *keizn* gegessen, *pokt* gepackt, *trād* gedreht, *trād* Getreide, *āupreint* angebrannt, *āuk'ummv* angekommen, *plōstvđ* gepflastert, *tšwuvv* gezwungen, 4. *m* előtt *szintén eltűnt*, de nyoma az u. n. Knackgeräusch-ban van meg: *'kmojn* gemahlen, *'kmād* gemäht, *'kmā* Gemeinde, *'kmiokt* gemerkt, *'kmoxt* gemacht.

A kfn. *er-*, *ver-*, *zer-*, előszócska nyjk.-ban mint *fv*, *fə* használatos: *fətsōūjn* erzählen, *fəfrīvn* erfrieren, *fəfrōŋ* jemandem nachfragen, — *fəpreinnv* verbrennen, *fəpintŋ* verbinden, *fəlīvn* verlieren, *fəfīŋ* verfügen; *fətēvm* verderben, *fek'ummv* (in Verlorung gehen), *fəkunvv* vergönnen, — *fəšpriŋv* zerspringen, *fətšēūjn* zerteilen, *fətrejn* zertreten, *fəreizŋ* zerreißen.

A kfn. *be > pi* vagy *p*: *piwējz* Beweis, *pitroxtŋ* betrachten, *pišōūjn* befehlen, *pikēvn* begehren, (kérni) *pšwevliχ* beschwerlich, kfn. beswaren, *pik'ēvn* sich bekehren. A kfn. *ab* mint *ō* maradt meg: *ōvv* herab, *ōwi* hinab, *ōvfojn* herabfallen, *ōnejmmv* abnehmen, *ōrejŋ* abreden, *ōtsojn* abzahlen, *ōkē* abgehen (hiányozni) *ōprivtŋ* abbrühen. Megvan a *b* is a következő szavakban: *oplos* Ablass, *opšīđ* Abschied, *opšēūliχ* abscheulich. Ennek oka a hangsúlyban van; az első esetben a hangsúly *ab*-ra esik s azt megnyújtja, az utóbbi esetben azonban a második szótag hangsúlyos, ezért *o* rövid marad, de *p* is hangzik.

an > *āu*; *n* teljesen eltűnik s a diftongus veszi át a nazalizációt: *āufauŋv* anfangen, *āuteiŋgv* Andenken, *āneimv* annehmen, *āuleiŋ* anlegen, *āuweizŋ* anweisen, *poʊstaʊweizŋ* Postanweisung, *āuteū* Anteil, de *aʊndoʃt* anders, *aʊndoχt* Andacht, *aʊndex-tig* andächtig; ez szintén a hangsúlyal magyarázható.

Vokálisok a képzőkben.

Kfn. *-er* a fő és melléknevekben *v*-vá gyengült: *windv* Winter, *maʊrv* Maurer, *fejtʊ* Vetter, *šwejtʊ* Schwester, — *hīʊtv* härter, *pejssʊ* besser, *štioŋv* stärker, *nīʊv* nieder, *lejtʊ* letzter, *hejʊ* heuer, *sauv* sauer, *lejʊ* teuer.

Kfn. *-el* 1. nazálisok és dentálisokkal kapcsolatban *l*-é lesz: *pejɪmzl* Pinsel, *kʰaʊntsɪ* Kanzel, *šindɪ* Schindel lat. scindula, *hevndɪ* dim. Huhn, *pfandɪ* dim. Pfanne, *fəšandɪn* (elpazarolni, elpocsékolni); 2. gutturálisokkal kapcsolatban palatális szonáns *l*-é lesz: *kʰügl* Kugel, *regɪ* Regel, *wikɪn* wickeln, *štikɪ* dim. Stück, *prejɪkɪ* dim. Brocken, *tswengɪ* dim. Zwerg; 3. ha *-el*-re kerül a mellékhangsúly, akkor *ü*-vé lesz: *koppü* Gabel, *wjwfü* Würfel, *himmü* Himmel, *sāwü* Säbel, *štējfü* Stefan, *šaufü* Schaufel, *tsipfü* Zipfel, *kiwü* Giebel; 4. a kicsinyítőképző, *del*, *erl* > *vɪ*, vagy pedig stosstonikus *ʼl* lesz: *mādvɪ* dim. Mädchen de rendesen *māʼl* Mädchen, *jaŋgvɪ* dim. Jacke, *peʊstvɪ* dim. Polster, *pīvovɪ* dim. Knabe, *hāʼl* dim. Hahn, *štāʼl* (kavics), *āʼl* Grossmutter, *eɪʼl* Grossvater, *koʊʼl* Patin, kfn. *gote*, *gotte*; (ez az alak az alem. nyj.-ban terjedt el.)

Kfn. *-ic*, *-ec* mint *-ig*, *-iš* van meg nyjk.-ban: *mexɪtig* mächtig, *fiotig* fertig, *riwɪg* ruhig, *heʊɪg* heilig, — *šmutsɪχ* schmutzig, *tswantsɪχ* zwanzig, *trejssɪχ*, *fiotsɪχ* dreissig, vierzig.

Kfn. *-liχ* megmaradt: *uvndliχ* ordentlich, *ēʊliχ* ehrlich, *ejndliχ* endlich, *kejstliχ* geistlich, *nejliχ* neulich.

Kfn. *eʒʒen* > *itsŋ*, *vtsŋ*: *himlitsŋ* és *plitsŋ* kfn. *bliʒʒen*, *kō-gvtsŋ* gackern, kfn. *gagʒen*.

-inne, *-ing* főnévképző, mint *-in*, *-iŋ* van meg: *kʰeɪχin* Köchin, *mojɪʊrin* Malerin, *fiotɪŋ* kfn. vierdinc -ges, *fošɪŋ* Fasching. *-et*, *-ede* > *vd*: *sauʊvd* Sammet, *hejɪmvd* Hemd.

isch > *iš*: *nāriš* nährisch, *oɪtkfatriš* altmodisch, *tēvriš* taub.

Vokálisok a ragokban.

Igék: A sg. praes. 1. sz. ragja *-e* eltűnt: *i sōg* sage, *leib* lebe, *prauχ* brauche, *šau* schau, *wā wāre*, *k'ām* käme. Ugyancsak eltűnt az imper.-ban is: *k'um* komm, *reinn* laufe schnell. — Hangsúlytalanság következtében eltűnt az *-e* a sg. 2. és 3. sz. ragjában is: *tu nimst* du nimmst, *tu hebst* du hörst, *ev frokt* er fragt. Coni. sg.: *wanə nuw šə k'āməd* wenn er schon käme.

Az inf. és part. perf. *-en* ragja nyjk.-ban vagy *n*, *m*, *η*, vagy pedig *v*. Az elváltozást az ige tövégi konzonánsa szerint a következőkép csoportosíthatjuk. Ha a tövégi konzonáns zöngés, liquida, *t*, *š* s a vele képzett affrikáta *tš*, akkor az inf.-ban *n*, *m*, *η*-t találunk: *eizŋ* essen, *keizŋ* gegessen, *rūvzŋ* (bekormozni), *krivzŋ* grüssen, — *rejdvn* reitern, *owwodŋ* arbeiten, *rowwodŋ* Frohndienste tun, *leŋŋ* legen, *lŋŋ* liegen, *mēŋ* mögen, *šlōŋ* schlagen, *fətsōŋ* verzagen, — *sŋon* sieden, *reŋm* reiben, *šəŋm* schein, *loum* loben, *šōm* schaben, — *ruŋ* rollen, *šəŋŋ* schellen, *fətsəŋŋ* erzählen, *rŋon* rühren, *fəfrivŋ* erfrieren, — *šōtŋ* fluchen, *fəköttŋ* vergelten, *mōttŋ* melden, — *šwitsŋ* schwitzen, *sitsŋ* sitzen, *krotsŋ* kratzen, — *hatšŋ*, *potšŋ*, *hutšŋ* stb.

Ha a tövégi konzonáns zöngétlen, nazális, *χ* vagy diftongus, az inf.-ban *-en* *v*-vá redukálódik: *hokkv* hacken, *pukkv* sich bücken, *šlikkv* schlicken, *kukkv* gukken, *neŋmmv* nehmen, *reŋnvv* rennen, *k'umv* kommen, *šānvv* schonen, — *fətēvv* verdienen, *levvv* lernen, *maŋvv* mahnen, — *loχv* lachen, *sōχv* selchen, *rauŋv* rauchen, *mōgv* melken, *fewōχv* welken, — *šreŋv* schreien, — *laffv* laufen, *saufv* saufen, stb. — A plur.-ban *-en* szintén *-v* vá redukálódik ezen esetben s az előbbi esetben is az infin.-hoz igazódik: *miv levv* wir lernen, *miv šwitsŋ* wir schwitzen.

Főnevek: A főnevek ragozásánál *-e* eltűnt a sg. dat.-ban s a többes számban: pl. *fov tswā tōg* vor zwei Tagen, *əm pām* auf dem Baume, *im prōf* in den Briefe; *eŋgri k'eipf* eure Köpfe, *fov mejni fŋs* vor meinen Füßen. — Az egyes semleges dat.-ban: *əf mejn knŋv* auf meinem Knie, *in tswā jov* nach zwei Jahren. — A nőneműeknél: *ti tauf* die Taufe, *rāz* Reise, *šānd* Schande, *sovg* Sorge. Azonban az *ng*, *nn*, *k*, *χ*-ra végződő főneveknél az *e v*-vá redukálódik: *tsuŋv* Zunge, *luŋv* Lunge, *šūŋv* Schinken, *šlaŋv* Schlange, *tsaŋv* Zange, — *prunvv* Brunnen, *špinnoweŋŋ* Spinne, *pōdwaŋvv* Wanne, — *hokkv* Hacke, *klokkv* Glocke, *prukkv* Brücke, *wouχv* Woche, *k'ŋvχv* Kirche.

Melléknevek: A melléknevek, illetve a jelzők végződéseik nyjk.-ban vagy *v*, vagy *i*. Az erős ragozásban *er* > *v*, a gyenge ragozásban *e*, *en* > *i*, s ez az összes esetben így van: *unsv livvo kout* unser lieber Gott, — *tə šejini pām* der schöne Baum, *ti kuvdi frau* die gute Frau, *əs prāfi k'ind* das brave Kind, *əs neixi jōv* das neue Jahr, — *šejini tāg* schöne Tage, *sivzi eipfü* süsse Äpfel.

B. Konzonantizmus.

Ajhangok.

Germ. *p*.

Az óbajorban a *p* szókezdeten és a szó belsejében *m* után, azonkívül a geminációban affrikátává, *pf* változott. A szóbeljei és szóvégi *p* vokálisok és *r*, *l* után > *f*.¹

Megj. Ez a változás és általában a germ. expozív hangoknak és zöngés spiránsoknak elváltozása az u. n. II. Lautverschiebung, amely főleg a délnémet területet érintve az V.—VII. sz.-ban ment végbe. (Schatz id. m. 63 l.)

A germ. szókezdő *p*-vel szemben nyjk.-ban szintén *pf*-t találunk: *a*) nyug. germ. eredetű szavakban: *pfleij* pflegen, ags. plegan, *pflixt* Pflicht, *pfliuv* Pflug, *pfānnv* Pfanne, ags. panne, *pflovak* Pflock, *pfuſſŋ* pfuschen, *pfui* interjektio pfui. — *b*) már a II. Lautversch. beállta előtt a németbe került latin és görög jövevényszavakban: *pfof* Pfaffe, aln. pape, *pfōrv* Pfarrer, *pfau* Pfau, *pfeyffv* Pfeffer, *pfeyfo* Pfeife, *pfeyt* Pferd, *pfēvšv* Pfirsich, *pflauntsŋ* Pflanze, *pflostv* Pflaster, *pfirkstŋ* Pfingsten, pentecoste, *pfiamv* Flaumfeder, pluma, *pfund* Pfund, pondus.

A szóbeljei és szóvégi germ. *m* + *p*-nek mindig *mpf* felel meg, tehát germ. *mp* > *mpf*: *k'umpf* Wetzsteingefäss, aln. kump, *k'aumpf* Kampf, *kraumpf* Krampf, aln. kramp, *staumpfv* stampfen, *taumpf* Dampf, *impfv* impfen, *šimpfv* schimpfen, *klaumpfv* Klammer, kfn. klampfer, *klimpix* kfn. gelimpflich, *saurampfv* Sauerampfer, kfn. sùrampfer, *štumpf* stumpf, de *štumpŋ* Stumpf, ófn. kfn. stumpf.

¹ Schatz: Id. m. 65 l.

A germ. *pp* intervokális helyzetben és szó végén *pf*-fé lesz: *tʰsɔʊpf* Zopf, aln. *zop*, *k'oupf* Kopf, *knoupf* Knopf, aln. *knop*, *tsɔpfv* Zapfen, aln. *tap*, *ʃoupf* Schopf, *opfū* Apfel, aln. *appel*, *k'upfv* Kupfer, lat. *cuprum*, *hupfv* hüpfen, *ʃlupfv* schlüpfen, *rupfv* rupfen, *ʃnupfv* schnupfen, *ʃtupfv* stupfen.

A germ. *p* szó belsejében mint *f*, *ff* jelenik meg. E hangok a fel-német területen *pp*-re mennek vissza, azonban hosszú vokális és diftongus után már az ófn.-ben egyszerű *f* lett.¹ Nyjk.-ban is rövid vokális után *ff* áll, bár a rövidség nem egyezik mindig az irod.-i nyelv rövidségével: *laffv* laufen, *k'affv* kaufen, *off* Affe, *houffv* hoffen, *ouffv* offen, *raffv* raufen, *ʃoffv* schaffen, *treiffv* treffen. — De hosszú vokális és diftongus után *f* áll: *krif* Griff, *ʃif* Schiff, *haufv* Haufen, *ʃtreifv* streifen, *kreifv* greifen, *sāf* Seif, *ʃtīvf* (kind) Stief-kind, *piʃof* Bischof, ags. *biscop*, *tauf* Taufe, *tīvf* tief, *ʃnaufv* schnaufen, *rāf* Reif, *ʃwāf* Schweif. — Az *f* erősségének két különböző fokát Pfalz a hangsúllyal magyarázza.²

A germ. *p* liquidák után eredetileg szintén *pf*-vé változott, de már az ófn.-ben *f* lett belőle.³ *hōfv* helfen, *tōfv* Dorf, *ʃovf* scharf, *wōfv* werfen. Egyszerű *f*-et találunk a *haufv* Hanf, ags. *haenep* szóban is.

A germ. *p* változatlanul megmaradt *ʃ*-sel kapcsolatban: *ʃpaʌn-nv* spannen, *ʃpōvn* sparen, *ʃpōd* spät, *ʃpēʌt!* dim. *Spalte*, *ʃpeik* Speck, *ʃpīvn* sperren, *kʃpū* Spiel, *ʃpinnv* spinnen, *ʃpīvg!* Spiegel. — *eīʃpə!* Espe, *hoʃpū* Haspel (pl. *tu fəruktv hoʃpū* = hóbortos), *kruʃpū* Knorpel, *roʃpūin* raspeln (ráspolyozni, ags. *rasp*) — Meta-tézissel magyarázható e két szó: *weīpsn* Wespe, kfn. *wespe*, ang. *waeps*, *lepʃn* Lefze, kfn. *lespe*.

Megj. Indokolatlan *ʃp* van a *tʰweīʃpŋ* Zwetschke szóban. Olyan esetekben, amikor a kfn. ófn. *p*, *b* közt ingadozik, nyjk.-ban *p* használatos: *popst* Papst, *bābes*, *peīx* Pech, *peūts* Pelz, *peimz!* Pinsel, *plauŋv* Planke, *plotŋ* Platte, *prīvfir* Prüfung. — Más esetekben ritkán, vagy egyáltalán nem irnak kfn.-ben *b*-t: *pov* Paar, *palovst* Palast, *preiʃs* Presse, *propst* Propst, *pōz* Pass, *preiʒ* Preis, *proviŋv* probieren, *aʃpassn* passen, *prāʒln* kfn. *brasteln*.

¹ H. Paul. D. Gramm. 277. l.

² Pfalz: Id. m. 32 l.

³ H. Paul: 277. l.

Germ. *b*.

Az óbajorban minden helyzetben zöngétlenné, *p*-vé lett. A 11. sz.-ban szóközépen és szóvégen ezt a hangot ismét *b*-vel jelölték, míg szókezdeten, *m* után és a geminációban a *p*-t megtartották.¹

A germ. *b*-nek nyjk.-ban szókezdeten *p* felel meg: *pā* Bein, *pām* Baum, *plā'l* Blatt, *prūvdv* Bruder, *pīon* Birne, ófn. *pira*, *pukspām* Buchsbaum, lat. *buxus*, *pejssv* besser, *pojd* bald.

Intervokális *b* > *w*: *leiwo* Leber, *liowo* lieber, *hōwo* Hafer, ófn. *habaro*, *krejwo* Gräber, *owo* aber, *iwo* über, *wejwo* Weber, *šnōwū* Schnabel, *lōweindig* lebendig, *saowo* sauber, *iwū* Übel, *štāwū* dim. Stab, *towak* Tabak, *wāwi* Barbara, *wast!* Sebastian.

Ha liquida előzi meg a *b*-t, szintén *w*-t ejtünk: *hojwod* halber, *k'ejwū* dim. Kalb, *sōwo* selber, *sūwo* Silber, *k'eawū* dim. Korb, *loowo* Lorbeer. — Ugyancsak *w*-t találunk szókezdeten a következő két helységnévből: *wudikes* Budakeszi, *wūdēvš* (Budaörs); 1766-ban községünk pecsétfölrása: *sigillum Wudikesiensis*.

A germ. *b* *m* után megmaradt *b*-nek; ebben az esetben *b* zöngés. Pl.: *k'ambū* Kamm, kfn. *kambe*, *lambū* Lamm, kfn. *lamp-bes*, *šimbū* Schimmel, *rumbūjn* geräuschvoll fallen, kfn. *rum-peln*, *sumbo* Korb, kfn. *sumber*, *štimbū* dim. Stumpf, *aumbv* Eimer, kfn. *ein-ber*.

Szóvégén *b* áll, azonban kevésbé zöngés: *raub* Raub, *weib* Weib, *tivb* Dieb, *lāb* Laib, *krōb* Grab, *liwb* lieb, *štaub* Staub, *sīb* Sieb, *k'ovb* Korb, *triab* trüb, *mōvb* mürbe.

Zöngétlen konzonánsok előtt *b* > *p*: *hipsš* hübsch, *hojpsējd* Hälfte, *kreps* Krebs, *oupst* Obst, *kipst*, *kipt* gibst, gibt, stb. — A nyug. germ. *bb* rövid vokális után *pp*: *happū* dim. Haupt, (Kraut-) *neippū* Nebel, *koppū* Gabel, *šippū* Büschel, kfn. *schübel*, *kroppūjn* grabeln, *rippūjn* reiben, kfn. *rippeln*, *rippm* Rippe, kfn. *ribbe*, *troppm* traben, *štoppm* Schuppe, germ. *skob*, *kneippəl* Knöchel, aln. *knubbe*.

A szótagkezdő *b* -*en*-nel asszimilálódva *m*-t ad, tehát *b* + *en* > *m*: *lejm* leben, *kejm* geben, *ejm* eben, *hōm* haben, *kļaum* glau-ben, *šejm* Scheibe + *n*, *rūam* Rube + *n*.

¹ Schatz: Id. m. 75 l.

Germ. *f*.

A nyelvfejlődés különféle fokain változatlanul megmaradt, csak az írásban nincs meg az egység, amennyiben már a X. sz.-tól kezdve hol *f*, hol *v*-vel jelölik. — Nyjk.-ban a szókezdő germ. *f* megmaradt: *fīv* Finger, *fivχtŋ* fürchten, *fām* Schaum, kfn. veim, *frei* frei, *frīš* frisch, *fintŋ* finden, *fū* viel, *foʷg!* Vogel, *fov* vor, *feixt* feucht, *fojn* fallen.

Szóközépi germ. *f* nyjk.-ban hosszú vokális után egyszerű lenis *f*: *heifv* Topf, kfn. haven, *oufv* Ofen, *k'eifv* Käfer, *kaufad* (maréknyi, kfn. goufe) *teifū* Teufel, *eifvn* eifern, *tswöuf* zwölf, *ū-tsifv* Ungeziefer. — Az *ft* hangkapcsolat változatlanul megmaradt: *luft* Luft, *šrift* Schrift, *ouft* oft, *kroft* Kraft, *kloftv* Klafter, *fəhoftŋ* verhaften, *kift* Gift, *fənumpftig* vernünftig, (*nft*-ből asszimiláció folytán *mpft* lett).

Szó végén szintén lenis *f* áll, mint szóközépen. Pl. *houf* Hof, *prīvf* Brief, *hūvf* Huf, *krōf* Graf, *šlōf* Schlaf.

Elvétve a szókezdő germ. *f* helyett affrikátát, *pf*-t találunk. *pflejn*v weinen, kfn. vlenen. (Magyarázataát I. Schwartz : 98. I.)

Germ. *w*.

A germ. *w* a konzonántikus *u*-ból származik. Nyjk.-ban nagyobb részt változatlanul találjuk meg, mint dentilabiális spiráns hangot.

Szó elején magánhangzó előtt: *wovt* Wort, *wovm* warm, *wind* Wind, *wokksŋ* wachsen, *wāχ* weich, *wōŋ* Wagen.

A *tw*, *dw*, *tsw*, *šw* kapcsolatokban szintén változatlan: *tswā* zwei, *tswantsix* zwanzig, *kšwind* geschwind, *tswekk* Zweck, *tswirŋv* zwingen, *šwōgv* Schwager, *šweistv* Schwester, *šwimmv* schwimmen, *šwojm* Schwalbe. — Az intervokális és szótagkezdő *w*-t nyjk. egyes esetekben megőrizte: *rīwvig* ruhig, kfn. rüewic, *wittīwv* der Witwer, *ēwig* ewig, *owwəs* Erbse, kfn. erweiz. Azonban sokkal gyakrabban eltűnt a *w* ilyen helyzetben: *kfrei*v freuen, *štrān* streuen, *hauv* hauen, kfn. houwen, *traov* trauen, kfn. trūwen, *ruv* Ruhe, kfn. ruowe.

A germ. *w* eltűnt *u* előtt¹, azonkívül *l*, *r* előtt már az ófn.-ben, és *e*, *o* előtt is: *sīwz* (süss, ófn. swuozī), *hūwstn* husten, ófn. hwuosto, *k'umw* kommen, ófn. quēman, *k'eik* kekk, ófn. quēc, *k'oud* Kot, ófn. quât, *reizn* reissen, *wri₃an. — Gutturális hanggal kapcsolatban *w* több esetben fennmaradt nyjk.-ban: *kwō_uin* Quelle, *kwoteimbw* Quatember, *kwōi* Qual, *kwōitēdig* gewaltsam, *kwēv* Quer, — néhány kölcsönszóban is: *kwotiv* Quartier, *kwadrāt* Quadrat, *kwitt* franc. quitte. A *kw* néhány esetben *tw*-re vezethető vissza.

Szóközépi *w* megmarad, ha helyzete nem változik; ha azonban szóvégre kerül, eltűnik: *mō* Mehl, *melwa, de *mōwig* mit Mehl bestaubt, *šnē* Schnee, gót snaiws, de *šnēwūin* langsam schneien, *špeim* speien, ófn. spīwan, de *kšpeiwod* der Auswurf.

A casus obliquus-okban megmarad a *w*, ha intervokális helyzetben áll. Szó végén, ha megmaradt, mint *b* jelenik meg: *plōb* blau, *ə plōwv rouk* ein blauer Rock, *hāb* zornig, kfn. harwe, *ə haww mā^u* ein zorniger Mann, *lau^u* lau, kfn. lāv, *ə lōwūds wossv* laues Wasser, *mōvb* mürbe, kfn. mürwe, *ə mōwvi mōšpeis* mürbe Mehlspeise. — Neutrumban azonban a szóvégi *b* marad meg: *ə mōvbs fleiš* mürbes Fleisch, *plōbs á^uη* blaues Auge, *plob-^ugvd* blauäugig.

Germ. *m*.

Az óbajorban, ófn. kfn.-ben *m* változatlanul megmaradt. Nyjk.-ban is minden helyzetben *m* felel meg a germ. *m*-nek. Így a szókezdő *m*: *mo_χv* machen, *mā^u* Mann, *mānv* meinen, *mei₃ssv* Messer, *mastv* Meister, — *š*-sel kapcsolatban: *šmēvts* Schmerz, *šmōi* schmal, *šmīd* Schmied, *šmēv* Schmer, kfn. smer-wes.

2. szóközépen: *plēvmū* Blümlein, *hām_ud* Heimat, *kwāmv* wärmen, *k'āmv_ud* käme, *trāmv* träumen, *fāsāmv* versäumen, *štrumpf* Strumpf, *ta_umpf* Dampf, — kettős *m* áll: *neim_umv* nehmen, *sum_umv* Sommer, *himmū* Himmel, *tsim_umv* Zimmer szavakban.

3. szóvégen: *pām* Baum, *hām* heim, *ovm* arm, *lām* Lehm, *hē_um* Halm, *štūvm* Sturm.

Szóvégi *m* gyengén hangsúlyozott szótagokban *n*-né változott: *po_un* Boden, kfn. bodem, *fōn* Faden, kfn. fadem, *peizn* Besen, kfn. besem, *nōn* Atem, kfn. âtem.

¹ Petz G.: Grimm törv. 48. l.

2. Foghangok.

Germ. *t*.

Az óbajorban *f*, *s*, *h*-val való kapcsolatban, valamint, ha *r* következik utána, megmaradt *t*-nek.¹ Ezekben az esetekben az ófn. kfn.-ben sem változott. Nyjk.-ban is megtaláljuk a germ. *t*-t e hangkapcsolatokban: *a) heiftŋ* heften, *luft* Luft, *kift* Gift, — *b) štē* stehen, *štamū* dim. Stamm, *štāwōl* dim. Stab, *štui* Stuhl, *feist* fest, *rostŋ* rasten, *prust* Brust, — *c) moxt* Macht, *fehtŋ* fechten, *reht* recht, *liuxt* Licht, *kneht* Knecht, — *trein* treten, *treinnv* trennen, *troug* Trog, *trestŋ* trösten, *trīb* trübe, *traurig* traurig

A nyug. germ. *r* hatása alatt *t* megkettőződik²: *tsittŋ* zittern, *pittv* bitter, *puttv* Butter, *louttv* locker, kfn. loter.

A germ. *t* az óbajorban a szókezdeten mindig, a szó belsejében pedig *n*, *l*, *r* után, valamint a geminatioában affrikátává, *ts*-sé változott.³ Így megmaradt az úfn. irod.-i nyelvben is. Germ. *t* > *ts*: *a) szó* elején: *tsaund* Zahn, *tsōin* zahlen, *tsū* Ziel, *tsāŋ* zeigen, *tsāx* zähe, *tseid* Zeit, *tsintŋ* zünden, *tsurp* Zunge, — *b) nt* > *nts*: — *pflauntsŋ* Pflanze, *kraunts* Kranz, *klaunts* Glanz, *kaunts* ganz, *c) lt* > *lts*, *ts*: *fūts* Filz, *šmois* Schmalz, *huits* Holz, *woitŋ* walzen, *štötsŋ* Stelze, *štuiŋts* stolz, — *d) rt* > *rts*: *hepts* Herz, *šupts* Schurz, kfn. schurz, *šwopts* schwarz, *k'wpts* kurz, *wuotsŋ* Wurzel, *watsŋ* Warze, *k'ivtsŋ* Kerze, *miwts* März.

A germ. *tt* > *ts*: *sitts* Sitz, *seittŋ* setzen, *štāmeitts* Steinmets, *neitts* Wetzte, *šwitts* Schweiss, *fettŋ* Fetzen, *truttŋ* Trotz, *nuttsŋ* Nutze.

Hosszú vokális után a szóbelseji és szóvégi germ. *t*-nek zöngés spiráns, *z* felel meg; rövid vokális után pedig *ss*: *foss* Fass, *wissŋ* wissen, *pissig* (irigy) bissig, *peissv* besser, *krissŋ* gerissen, *nuss* Nuss, *wassən* wässern, — *špīwōl* Stufe der Leiter, kfn. sprüzzel, *kriwōŋ* grüssen, *piwzn* büssen, *reizŋ* reißen, *šiwzn* schiessen, — *kāz* Geiss, *hāz* heiss, *krwz* Gruss, *muwz* muss.

Germ. *d*.

E hang a felnémet nyelvterület egyes helyein már az ófn.-ben *t*-vé változott.

¹ Schatz: Id. m. 64 l.

² Happ. Id. m. 62 l.

³ Schatz: Id. m. 64 l.

Nyjk.-ban a szó elején *t* van: *toʷxtv* Tochter, *taʷiŋgʷn* dengeln, *tumbv* dunkel, germ. dump, *taʷmpf* Dampf, *trox* Drach lat. draco, *tōg* Tag, *trīngv* trinken, *tuvx* Tuch, *tasig* kfn. daesic, *tiš* Tisch, *tunst* Dunst, *toʷkkv* Puppe, ófn. toucka, (a Puppe szót nem használják)

A szóközépi és szóvégi germ. *dd* > *tt*: *pittŋ* bitten, *peitt* Bett, *hittŋ* Hütte, *mittŋ* Mitte, *šittlŋ* schütteln, *piottl* dim. Bürde

Intervokális germ. *d* > ófn. *t* nyjk.-ban hosszú magánhangzó után megmarad zöngés mediának, *d*-nek: *plōdv* Blatter, *hīdv* Hüter, *fuvdv* Futter, *muvdv* Mutter, *aʷdv* Euter, *rādix* Rettich, lat. radix, *ōdv* Natter. — Ugyancsak zöngés mediát találunk *nd* hangkapcsolatban mind a szóközépen, mind pedig a szóvégen: a) *pīdv* Binder, *šīdv* Schinder, *wīdv* Winter, *undv* unter, *hīdv* hinter, *hundvt* hundert, *ksīdv* gesunder, *šwindlix* schwindlich, *ksindl* Gesindel, — b) *šavnd* Schande, *šīnd* Sünde, *štund* Stunde, *pfund* Pfund, *plīnd* blind, *kwaʷnd* Gewand. Ha azonban *nd*-re *-en* követzik, *d* fortis lesz: *hīntŋ* hinten adv., *untŋ* unten adv., *pīntŋ* binden, *wīntŋ* winden, *wuntŋ* Wunde, *rintŋ* Rinde, *kwantŋ* bekleiden, *fəplejntŋ* verblenden.

d+*l*>*ll*, illetve hosszú vokális után l. L. 24. l.

Germ. *þ*.

E hangnak már az óbajorban *d* felel meg s fejlődése egybeesik a germ. *d* fejlődésével. Ezt mutatja nyjk. is.

Tehát a szókezdő germ. *þ* > *t*: *trej* drei, *teʷnv* dienen, *toʷ* Dach, *toʷf* Dorf, *tejŋgv* denken, *tuvx* durch, *tōvn* Dorn, *tunnrv* Donner, *teʷfv* dürfen, *tistl* Distel, *tejtš* deutsch, *taʷznd* tausend.

Szóközépen: a) germ. *þl* > *dl*; *d* azonban a következő *l*-lel asszimilálódva stosstonikus *l*-t ad: *e'l* edel, *rā'l* dim. Rad, *lā'l* dim. Schublade, *nō'l* Nadel, *štō'l* Scheune, kfn. stadel, *wā'l* Wadel. — Ilyen *'l* van újabb eredetű szavakban: *nu'l* Nudel, *moʷl* Model, *štru'l* Strudel. — b) *þ* az öt megelőző *l*-lel is *d*-vé lesz; *l* vokalizálódik, tehát germ. *lþ* > *īd*, *d*, *t*; hosszú vokális után zöngés, egyéb esetekben fortis: *kujdvni* goldene, *šuidig* schuldig, *wojđ* Wald, *kujđ* Gold, *fōđ* Feld, — *šujntŋ* Schulden, *mōntŋ* melden, *pūtŋ* dim. Bild. — Kivételesen *wūt* wild, *pūt* Bild. — c) intervokális helyzetben a germ. *þ*-nek *d* felel meg: *pruvdv* Bruder, *fejdv* Feder, *nīdv* nieder, *wīdv* wieder, *kšejdv* gescheiter, *šoʷdv* Schotter. — *č*).

germ. $\text{fn} < \text{dn}$; f , illetve d -en előtt teljesen eltűnik: *poun* Boden, *rejn* reden, *sīvn* sieden, *pōn* baden. *šōn* Schade, *fōn* Faden, *lōn* Laden, (Brett.)

Szó végén hosszú vokális után d : *līvd* Lied, *rōud* rot, *kšējd* gescheit, *mōd* Maht, Mähen. — $\text{r}\text{f} > \text{vt}$: *wevt* Wert, *fuvt* fort, *evt* Erde; — *ld*, *nd* kapcsolatban szó végén is d marad.

Germ. $\text{fw} > \text{ofn}$. *dw*, *tw* $>$ kfn. *zw*. Ezt őrizte meg nyjk. is: *tswengl* Zwerg, *iwotsweng* quer, schräg, gót *fwairhs*, *tswirp* zwingen.

Germ. s.

A germ. zöngés s az ófn.-ban és az összes nyug. germ. nyelvekben vagy r -ré változott, vagy a szóvégen eltűnt.¹ A megmaradt s hangok az ófn.-ben nem változtak el, a kfn.-ben egyes kapcsolatokban š -t találunk. Nyjk.-ban vagy mint s , vagy mint š jelenik meg; s zöngés is lehet.

Germ. $s > s$; szókezdeten vokálisok előtt: *sē* See, *sovg* Sorg, *sejxtv* Gefäss, kfn. *sehter*, *sitts* Sitz, *sāf* Seife, *sejnst* Sense, *sunnv* Sonne, *seī* sein, *seir* Segen.

Intervokalikus helyzetben, azonkívül l , n előtt zöngéssé, z , válik: *ruvzig* russig, *rouzv* roza, *kaunauzv* Gänserich, *leizvripxl* Lesebuch. — *leizn* lesen, *wizn* Wiese, *eizl* Esel, *rouzn* Rose, *fōuzn* Felse, *kōuzn* Mücke, *klāzl* dim. Glas, *wozn* Rasen, kfn. *wasen*, *ēizl* Schuheisen. — Ugyanígy a szavak végén: *krōz* Gras, *klōz* Glas, *mīvz* Moos, *krāz* Kreis, *hoiz* Hals.

Germ. s szóközépen *a*) t előtt fortis s : *huvstn* husten, *roustn* rosten, *k'ostn* Kasten, *kejstvn* gestern, — szóvégen: *krist* Gerüst, *fejst* fest. — *b*) $hs > ks$: *woks:n* wachsen, *sriks* sechs, *kraksn* Krakse, *weksln* wechseln, *weiksl* Weichsel, *woks* Wachs, *fuks* Fuchs.

Germ. $s > \text{š}$: *a*) szókezdeten minden konzonáns előtt: *šlext* schlecht, *šlōn* schlagen, *šmeizn* schmeissen, *šmoi* schmal, *šnrv* Schnur, *špōvn* sparen, *šprejnv* sprengen, *špōd* spät, *šwammv* Schwamm, *štā* Stein, *šrujn* Schrolle. — *b*) szó belsejében: *hošpū* Haspel, *krušpū* Knorpel, kfn. *chruste*, *kroušn* Groschen. — Ha szóközépi *st* erős hangsúlyú szótag kezdő hangjává válik, št -vé lesz, különben *st* marad: *krištōf* Kristof, *inštītūt* Institut.

¹ W. Braune: Althd. Gramm. 156. l.

Germ. *s* *v*-vá vokalizált *r* után *š*-, illetőleg rövid magánhangzó után *šš*-sé válik: *pfevšv* Pfirsich, *mevšl* Mörser, *uvšl* (Ursula, de nálunk jelentése: „te, ügyetlen“), *k'evšŋ* Kirsche, *hevšv* Herrscher, *hivš* Hirsch, *puvš* Bursch, *fivšt* Fürst, *pivštŋ* Bürste.

Germ. *sk* a kfn.-ben *š*-sé kontaminálódik, nyjk.-ben szintén *š*-t találunk ilyenkor: *šeŋ* schön, *šoŋ* Schaf, *šikkv* schicken, *šif* Schiff, — szóközépen: *ošŋ* Asche, *flōšŋ* Flasche, *wišŋ* wischen, — szóvégén: *tiš* Tisch, *fiš* Fisch.

Nyj.-beli *š* előtte álló *t*-vel *tš* affrikátává lesz: *tejtš* deutsch, *rutšŋ* rutschen, *hatšŋ* schwerfällig gehen, *ratšŋ* ratschen, kfn. retschen, *kučšv* Kutscher, *počškv* (magy. bocskor), *močškv* (magy. macska, lusta nőkre mondják), *wačšŋ* Ohrfeige. — Szó elején is megtaláljuk ezt a *tš*-t: *tšivgvl* (magy. csiga). *tšikkvl* (magy. csikó dim.-a), *tšoppvl* Tölpel, *tšināgl*, *tšinōŋ* (magy. csónak).

Egyes esetekben a szókezdő *š* előtt *k*-t találunk: *kšpü* Spiel, *kštād* langsam, *kšpass* Spass stb. (Magyarázatot l. Schwartz: Id. m. 94. l.)

Germ. *n*.

A germ. *n* az óbajorban mindenütt változatlanul megmaradt. Nyjk.-ban is mint *n* található: *a)* szókezdeten: *nejst* Nest, *noxt* Nacht, *nō'l* Nadel, *noss* nass, *nōzŋ* Nase, *b)* szóközépen 1. intervokális helyzetben: *mānv* meinen, *hejnig* Honig, *k'inig* König, *kļevnv* kleiner, *kvejn* gewöhnen, — 2. dentális előtt: *šavnd* Schande, *pa'nd* Band, *lind* lind, *kļavntsŋ* glanzen, *k'avnts!* Kanzel, *wintšŋ* wünschen, *krund* Grund, *rintŋ* Rinde. — 3. *nn*: *sunnv* Sonne, *prunnv* Brunnen, *špavnnv* Spange, *trinnv* drinnen, *ta'nnv* Tanne.

Szó végén: az *n* *a)* asszimiláció következtében *p*, *b*-vel kapcsolatban *m*-mé lesz; még pedig *pp* + (*e*)*n* > *ppm*; L. 24 l. *b* + (*e*)*n* > *m*: *suppŋ* Suppe + *n*, *lippŋ* Lippe, *šivppŋ* Schuppe, — *hōm* haben, *lejm* leben, *hejm* heben, *rejm* Rebe + *n*, *štum* Stube + *n*, *taum* Taube + *n*. — *b)* *ge* + *n* > *ŋ*: *tivŋ* lügen, *sōŋ* sagen, *mēŋ* mögen, — *flivŋ* Fliege, *reŋ* Regen, *mōŋ* Magen. — *c)* *n* a szó végén eltűnik, de az előtte álló vokális erősen nazalizálódik: *kļā* klein, *štā* Stein, *ļāū* Lohn, *praū* braun, *fēj* fein, *šeŋ* schön. — Ugyanígy eltűnik *n* az *l*, *d* előtt: *lē'l* Seil, kfn. line, *rēil* Kochgeschirr, *fāl* dim. Fahne, *štā'l* dim. Stein, *hā'l* dim. Hahn *ā'l* Grossmutter kfn. ane, *ej'l* Grossvater, kfn. ene. — *frēid* Freund, *fēid* Feind, *krēid* greint,

inf. *kreīnv.* — Összetételekben is: *ūsīn* Unsinn, *āflōd* Unreinlichkeit, *ūtsīfo* Unziefer. Nyomtalanul tűnik el *n* a *kīāmvd* szóban Grummet, kfn. gruummât.

Az igék inf.-ban és a part.-ban az *n* egyes esetekben megvan, máskor eltűnik. Lásd 51. l. *n + l > ndl*. Lásd 26. l.

Germ. *r*.

Az ófn. kfn.-ben semmi változáson sem ment át. Nyjk.-ban vagy megmaradt, vagy *v*-vá vokalizálódott.

Minden szókezdő *r* germ. *r*-re megy vissza: *rōd* Rad, lat. *rota*, *reχnv* rechnen, *rōn* raten, *ruv* Ruhe. — Megmaradt az *r* konzonáns után, ha hangsúlyos szótag elején áll: *prōvd* Brot, *preīχv* brechen, *kreī* Kren, *kruvg* Krug, — intervokális helyzetben: *traurīg* traurig, *īvr* ihrer, *levrv* Lehrer, *poivr* Bohrer, *fuvr* Furche, *movrīn* morgen.

A legtöbb esetben *r* vokalizálódik és az előtte levő magánhangzóval diftongust alkot; *a*) szavak belsejében: *k'ean* Kern, *spīvn* sperren, *tsovniġ* zornig, *lovvv* Larwe, *tevfv* dürfen, *b*) szavak végén: *štejv* Steuer, *šev* Maulwurf, kfn. schēr, *wossv* Wasser, *kļōv* klar, *jōv* Jahr.

Eltűnik *r* a *ver-* partikulából, ha konzonánssal kezdődő szótag következik utána: *fākē* vergehen, *fālīvn* verlieren, — magánhangzó előtt azonban megmarad: *fārēvn* verehren, *fārōn* verraten, *fārunzīn* runsllich machen. Nyomtalanul eltűnt az *r* a *hāb* böse, kfn. hare, harb szóban, s *estāle* az Eszterle névben.

Germ. *l*.

Az ófn. kfn.-ben változatlan. Artikulációja a szomszédos hangokhoz szokott igazodni s így többféle *l*-t szoktak megkülönböztetni az egyes nyj.-kban.

Germ. *l* szókezdeten *l*: *loχv* lachen, *lūg* Lüge, *lauŋ* Lange, *louχ* Loch, — mássalhangzóval kapcsolatban: *šlext* schlecht, *flošŋ* Flasche, *flejš* Fleisch, — intervokális helyzetben: *kolatšŋ* (magy. kalács), *k'ūilejfü* Kochlöffel, *alevd* munter, óbaj. alert, *k'eūlvpīvn* (csavarogni) kfn. galopieren, *pūliχ* billig.

Szóközépen az *l*-nek különféle artikulációja van: *a*) dentális eltűnése után stossos: *seī'l* Seidel, *nō'l* Nadel, — ugyanilyen *r* után: *k'ev'l* Kerl, *k'ōv'l* Karl, valamint a diminutivumokban: *tīv'l* dim. Tür. — *b*) inyhangok után az *l* palatálizálódik. *l* szó

elején: *klaukkv* Glocke, *klē* Klee, *klīvdig* glühend, — a *ge-*praefixummal is: *klēvnd* gelernt, *kleipt* gelebt, — *gl* a szóvégén: *fougl* Vogel, *rigl* Hügel, kfn. *rigel*, *wingl* Winkel, *tsīvgl* Ziegel.

Konzonánsok előtt és *szavak* végén *l* *i*-vé vokalizálódik: *soits* Salz, *poīd* bald, *wuīgv* Wolke, *tsōjn* zahlen, *mojn* malen, *kštuijn* gestohlen, *šui* Schule, — *l* kiesik, vagy *szó* végén lekopik az-*el* kapcsolatban, de labiálizálódást, s néha hangzónyújtást is okoz: *štōtsn* Stelze, *hōfv* helfen, *sōvw* selber, *k'ōnnv* Kellner — *štū* Stiel, *koppū* Gabel, *knoufū* Knoblauch *k'evwū* dim. Korb, — *kōd* Geld, *fōdweīwū* Feldwebel, *müts* Milz, *füts* Filz.

3. Ínyhangok.

Germ. *k*.

Már az óbajorban bizonyos eltolódás tapasztalható ezen hangot illetőleg; az ófn.-ben szókezdeten és szóközépen *l*, *r*, *n*, *k* után aspirátát (*ch*, *cch*.) vokálisok után pedig a szóközépi és szóvégi *k* helyett spiráns hangot (*h*, *hh*) találunk. A germ. *k* nyj.-ban a következőkép alakul:

1. szókezdeten *a*) *r*, *l*, *n* előtt *k*: *kraunts* Kranz, *kroft* Kraft, *krōn* Kragen; — *klōftv* Klafter, *kleīrv* (vlmi után nyúlni), kfn. klengen, *kleīstv* Kleister; — *knouχv* Knochen, *kneīn* kneten, *kneī'l* Knödel, *knopp* knapp; — *b*) vokálisok és diftongusok előtt *aspirátává*, (*kh*), lett: *k'ouχl* Kachel, *k'eīfv* Käfer, *k'eīsv* Kaiser, *k'īvn* kehren, *k'ēvn* Kern, *k'ummv* kommen.

Szóközépen és szóvégén a germ. *k* spiráns, mint az ófn.-ben: *pīvχl* dim. Buch, *sīχl* Sichel, *sīχv* sicher, *moχv* machen, *prauχv* brauchen, *soχv* Sache, *paxt* Gebäck, *fəwōχv* verwelken, — *wāχ* weich, *wōχ* welk, *kāχ* schnell, kfn. *gach*, *reīχ* reich. — Az *l* és *r* nyj.-i alakja, *v*, *i* után *k* meglágyul, *g*-vé lesz: *fuijg* Volk, *wuīgv* Wolke, *kwūg* Gewölk, *mōgv* melken, *movg* Markt, *mīvgv* merken, *šfīvgv* sträker, *haundwevg* Handwerk, *pītsīvg* Bezirk, de *levχvl* Lerche, *k'īvχv* Kirche szavakban a szóközépi *χ* van meg.

Eltűnt a *k* néhány szóban, amelyekben swarabhakti vokális fejlődött ki: *k'īvritog* Kirchtag, *mobri*, *mobrištā* Markzeichen, Markstein, *mūli* Milch, azonkívül *ī* ich, *mī* mich, *tī* dich, *sī* sich szavakban.

Ha *k-t* *n* előzi meg, akkor a *k* a szóközépen és szóvégén meglágyul s *ŋg* lesz: *wīngl* Winkel, *trīngv* trinken, *teīngv* denken,

šurŋv Schinken, — krauŋg krank, pauŋg Bank, taŋg Dank. A ragozott igealakban azonban *k* van: triŋkt trinkt.

Germ. *sk* > š: flošŋ Flasche, tiš Tisch, l. 60. l.

A germ. *kk* mint *kk* van meg a szóközépen és szóvégén: šikkv schicken, trukkv trocken, krukko Krucke, teikkŋ Decke — špeikk Speck, plikk Blick, štrikk Strick, tsekk Zeck, kŋikk Glück.

Germ. *g*.

A germ. *g* nyj.-ban, mint már az óbajorban szó kezdetén, mindig *k*: kŋott glatt, kroub grob, krouwivn Grobian, krōd gerade, kaunausz Gänserich, ófn. ganašo, krīn geritten, kmā Gemeinde, knīvzŋ geniessen.

Szóközépen a *g* általában megmaradt hangsúlytalan *-el,-er* előtt: fougl Vogel, k'ugl Kugel, priŋgl Prügel, flīgl Flügel, — mōgv mager, logv Lager, trōgv Träger, jāgv Jäger, jaugv kergetni, ja-gen, tseivg Zecker, < ósk. tag. Lessiak: Id. m. 150. l. trōgvd zwei Körbe Obst, die man auf einmal tragen kann. — Az *-ig* partikulában *g* megmaradt a szó végén: heūilig heilig, pūilig billig, šejwig schäbig, ragozott szavakban azonban *χ*-vá lesz: heūliχi tsēiŋŋ heilige Zeiten. — Germ. *g* az *r*, illetve nyj.-beli *v* után szintén *g*-nek hangzik: song Sorg, pevŋ Berg, oŋgl Orgel, šmingl Schmirgel, — szóvégén: weig Weg, tog Tag, tsūg Zug, štōg Schlag, Ausrottung, aus schlagen.

Eltűnt a *g* a knūv genug, pfluv Pflug szavakban. — A germ. *g* hangsúlytalan *-en*-nel asszimilálódik: *g + en* > ŋ, ŋŋ: līŋ liegen, reiŋ Regen, seiŋ Segen, mōŋ Magen, leiŋ legen, — fiŋŋv Finger, luŋŋv Lunge, tsuŋŋv Zunge, raufaŋ Rauchfang, fošŋŋ Fasching, juŋ jung.

Germ. *gg*, amely tulajdonképen a nyug. germ.-ban alakult ki, a következő *j* hatása alatt a nyj.-ban *kk*: rukko Rücken, prukko Brücke, hakkŋ dim. Hacke, kŋoukkv Glocke, weikkv Wecke, kukko gucken, šnekk Schneck, — de *l* előtt *g-t* ejtünk: piŋgl Bündel, wōglŋ wackeln.

Germ. *χ*.

A germ. *χ* részben már a germ.-ban elvesztette spirantikus jellegét. Az ófn.-ben a *h*-val jelölt hang már nem a régi gutturális spiráns, hanem már nagyfokban észrevehető a hehezethez való

átmenet. Tehát az ófn.-ben a *h* kétféle hangértékkel bír, vagy *h* hezetes hang, vagy spiráns.¹

Nyjk.-ban, mint már az ófn.-ben, a szókezdő *χ* hehezete *hevts* Herz, *haupt* Haupt, *huīts* Holz, *haū* Hahn, *hundət* hunder

Szóközépen és szóvégen egyes esetekben nyoma van még a germ. spirantikus *χ*-nak, máskor pedig eltűnt. Megvan szava belsejében *t* előtt: *feχtŋ* fechten, *reχt* recht, *riχtŋ* richten *liov*, Licht, — intervokális helyzetben: *weīχv* weihen, *sōχv* selhei *leiχv* leihen, *špēχv* spāhen, *tsēχv*-Zehe, *ēχv* Ähre; — szóvége *tsāχ* zāhe, *houχ* hoch, *roχ* rohe, *rauχ* rauhe, *fīχ* Vieh, a régi maradványa *ŋ* a *sēŋ* sehen, *kšēŋ* geschehen, *aūtseŋ* anzeihen szavakban.

Eltűnt a germ. *χ* a) szóvégen: *rē* Rehe, *hē* Höhe, *in dv hu* in der Höhe, *reī* Reihe, *na^u* noch, b) szóközépen: *tsēŋi* zehn *tsa^unnv* weinen, kfn. zachern, *plān* blāhen, *fēig* fähig, *a^ump^t* Amt ófn. ambaht, *neīd* nicht, azonkívül *owi*, *umi*, *a^ufi*, *eīni* hinab, um-, auf,- ein-hin szavakban. *e*, *l*, *n*, *r*, *w* előtt a szókezdő *χ* már az ófn.-ben tűnt el.² *la^od* laut, gót hlūda, *loχv* lachen, gót hlahjan, *lōnv* laden, gót hlaþan, *ludwig* Ludwig ófn. még Hludwig, — *nāv*, neigen, ófn. hnigan, — *ruv^ov* rufen, gót hrōþjan, *riŋ* Ring, germ. hringa — *wātsŋ* Weizen, gót hvateis, *wev* wer, germ. hwēr, *weīs* weiss, gót hveits. — Kivétel azonban *knakk* Nacken, gót hnakka. — Zöngéssé lett *χ* a *šlōgl* Stahl ófn. stahal szóban.

A germ. *s* előtt, mint más bajor területen, *ks* vagy *kks* lett: *okks!* Achsel, *leīkksŋ* Wagenleiste, leukkse, — *wokks* Wachs, *nikks* nichts.

Germ. *j*.

A germ. *j* nyjk.-ban csak szó kezdetén fordul elő: *jo^uχ* Joch, *juv* jung, *ja^ummv* Jammer, *jeīnv* Jänner. A szóközépi *j* azonban már az ófn. és kfn.-ben tűnt el: *mān* māhen, *nān* nāhen, *plivn* blühen, kfn. még blüejen, *pimivn* bemühen, kfn. müejen. — Szóközépen megmaradt a *j* a *riŋgl*-*riŋgl* *reījv*, *sāmmv* *unzri* *treījv* — versikében, *reījv* Reigen, kfn. reien. — Az ujabban a *j*-ből keletkezett *g* megvan a *ka^unv* Gauner szóban, de *jeīn* gāten-ben megtartottuk a *j*-t.

¹ W. Braune: Id. m. 131 l.

² W. Braune: Id. m. 133 l.

III. Nyelvjárásunknak magyarból vett kölcsönszavai.

Budakeszit németajkú nép lakja; a legutóbbi (1920.) népszámlálás adatai szerint 4281 német- és 1114 magyarnyelvű lakósa van. A környékbeli falvak lakossága szintén nagyjából német, ezek tehát német nyelven érintkeznek Budakeszi népe. Magyarnyelvű község közelünkben csak egy van, Páty, de ennek lakóival a budakesziek nem igen közlekednek. Hogy nyj.-ban mégis vannak magyar szavak és kifejezések, az majdnem kizárólag a főváros közelségének tulajdonítható. — A falú népe eredetileg földműveléssel, főleg pedig szőlőtermesztéssel foglalkozott. Ez a helyzet a múlt század közepéig nem változott s addig a fővárossal való közlekedés is jelentéktelen volt. De Budapest iparának fejlődése mind nagyobb vonzóerőt gyakorolt a környék lakosságára; a nagyobb kereseti lehetőség nem egy kiscgazdát késztetett arra, hogy foglalkozást cseréljen. Így aztán a község számottevő munkaerejét lassankint a gyárak és különböző vállalatok foglalták le. Ma már a falú népe csekély kivétellel iparos. Naponkint száz számra keresik föl a fővárost s így érintkezésbe kerülnek magyar anyanyelvűekkel, úgy, hogy a magyar nyelv mindig nagyobb befolyást gyakorol nyj.-ra. Ehhez járul, hogy a főváros közönsége a nyári hónapokban szívesen fölkeresi Budakeszit, mint gyönyörű fekvésű, közeli üdülőhelyet. Ezen az úton, vagyis a fővárosnak hatására, a magyar nyelv inkább csak a felnőttek körében terjed, a gyermekek pedig az iskolában sajátítják el, mert néhány évtized óta magyar nyelven folyik a tanítás. Így aztán Budakeszin, úgyszólván mindenki beszél magyarul is. Ugyancsak e két okkal, főleg az utóbbival magyarázható meg az is, hogy a budakesziek, különösen az ifjabb nemzedék magyar kiejtésében nem találunk nyj.-i sajátosságokat, hanem tiszta, irodalmi magyarsággal beszélnek. A német beszédbe átvett magyar szavak természetesen a német nyj. szabályaihoz igazodnak. Lássuk tehát a nyj.-ban használatos magyar kölcsönszavakat fogalomkörök szerint csoportosítva:

A szomszédos községek nevei: Budakeszihez közelebb fekvészek: *wūdevš* Budaörs, *pād* Páty, *tōlek* Telki, *hidigout* Hidegkút; távolabbi falvak *šammā* Solymár, *kuwats* Nagykovácsi, *węprešwā* Pilisvörösvár, *pilištšawo* Piliscsaba, *perwewu* Perbál, *jejn* Budajenő, *teik* Tök, *šampek* Zsámbék, *wiēu* Bia.

Magyar hatás látszik a személynevekben: *áundraš* András, *anuš*, *nuši* Anna, *hildā* Hilda, *fāni* Franciska, *fēvri* Feri, *iluš* Ilonka, *irmā* Irma, *jāni* Jani, *jouši*, *jouškv* Józsi, Jóska, jellemző a magyar diminutív képző; ugyanez van meg *liska* Erzsébet, Liszka és *miški* Mihály szóban is; *juiči* Julcsa, *mitsi* Mária, *k'ovtšl*, *k'ovtši* Károly *pištvo* Pista.

A közhasználatban levő magyarból vett szavak a következők. Ételek nevei: *wuxtl* bukta, *kolatšn* kalács, a német *Kuchen* szó egyáltalán nem használják, *kukrušmešlli* kukoricamálé, *kullaš* gulyás, *lekwā* lekvár, ehelyett a *šlekkv* szó is előfordul, mindkettő kapcsolatba hozható a német *lecken* szóval, *paprikaš* paprikás, *palatšintn* palacsinta, *pogātšl* pogácsa.

Ruhadarabok elnevezései: *pluzn* bluz, (egy bizonyos alakú, a magyaroktól átvett ruhadarab neve; ezzel szemben a népviseletben a *puntšwol*, *jaŋgol* és *jouppal* szavakat használják,) *peketš* beceks, *pagantšn* bakancs, *poškv* bocskor, *wundv* bunda, *katjahowzn* alsónadrág, *tsako* csákó, *tsišmv* csizma, *kepanē* köpönyeg, *kábat* kabát, *tšutvo* csutóra.

A földmivelés és háztartásra vonatkoznak: *perēš* béres, *wikv* bika, *tsiroxpeizn* cirokseprő, *kokkos* kakas, sokszor kiegészítik *kokkoshauš*; ennek egy ikerszavát is használják a gyermeknyelvben: *to kikos-kokkoshauš*. Jelentésátvitelrel előfordul a macska szó, *tu kfāidi motškv*, L. 23. 1. *tšikkal* egész fiatal csikóról mondják, a nagyobb már *as fū* das Füllen, *kēšā* kese, lónév, *tsifvo* cifra, tehén-név, *powkvol* pulyka, *wuri-wuri* ludakat hívogató szó, magy. buri-buri, — *kukruš* kukorica, *tšakā* csákány, *kutšv* kocsis.

Előfordul néhány tipikus magyar szó: *ojdvmaš* áldomás, *patši* bácsi, *pedjā* betyár, *pandv* banda, kétféle értelemben; *ti pandv špūd* szól a zene, és *ti rawv pandv* a rablóbanda, *tšardaš* csárdás, tánc és *an tšardaš kejm* verést ígérni, *tšāpaš* csapás, egy útnak a neve, *tšārdv* csárda, *ti tšikv tšārdv* a csiki csárda, *ējēn* éljen, *fillēr* fillér, *hawnwed* honvéd, *hussar* huszár, *išpā* ispán, *krutšn* kurucok, egy falurész neve *krutšnweštl* Kruzenwäldchen, kuruclesnek is mondják. *k'arwāts* korbács, *korteš* kortes, *kālāuz* kalauz, *mindeneš* mindenes, *nēni* néni, *pustv* puszta, *primāš* primás, *rādāš* ráadás, *rouwədŋ* robotolni, *rouwəd* robot, *šiwān'* zsvány.

Ezekon kívül használatosak még a következő szavak: *tšivgal* csiga, egy gyermekjáték elnevezésében *tšivgel-trejēn*, *tšinōn*, *tšināgl* csónak, *trōtoš* drótostót, úgy is: *rejl'pindv*, *hēgaš* hékás, *kolitšn*

kékgálickő, *mariaš* máriás kártyajáték, pl. *tammv mariašn, mōrē* mint gúnynév fordul elő, pl. *tsigan'-morē hatškandorē, pa^unduv* pandur, *pojātsv* pojáca, *pogaši* bagázsia, *ksindl pogaš, šândār* csendőr, *sevwus* szervusz, *tigriš* tigris, *pugriš* nyakas ember, *tserüjn* csere-berélni, *tšibēzv* csibész. Idegen eredetű szavak, de valószínűleg a magyarból kerültek nyjk.-ba a következők: *klapets* tót hlapec, *špaletn* spaléta, olasz spalliera, *sekiwn* szekálni, *adjustiwn* ol. adgustare megjavítani.

Magyar kötő- és indulatszavak: *bizony, dehogy, izé, sőt, pedig, hogyne!?* *hát, hogy volt*, szintén gyakran fordulnak elő nyjk.-ban.

Arra nézve, hogy mi lehet az oka e magyar szavak átvételének, talán nem járok messze a valóságtól, ha azt mondom, hogy egyrészt a tárgy vagy a fogalommal együtt vették át a szót, paprikás, pogácsa, gulyás, stb., a többit pedig, mint bácsi, kalács, kakas, korbács érzelmileg telítettebbnek érezték, mint a meglévő német szót s azért inkább a magyar szót használták az illető tárgy vagy fogalom kifejezésére.

IV. Nyelvjárásunk hovátartozása.

Történelmi adatok alapján nem sikerült nyj. hovátartozását kimutatni. De a nyj. hangtörténeti elváltozásait vizsgálva, kétségtelemmé válik, hogy a bajor dialektusok közé tartozik. Ennek pontos meghatározása céljából nézzük az egész bajor nyelvterület jellemző sajátosságokat.

A vokálizmusra jellemzők: 1. A primär umlaut folytán keletkezett *e*-nek a bajorban hátul képzett *e* felel meg. (Schatz. Altbair. Gr. 52. l.) A secundär umlaut pedig a bajor nyj.-kban mint *a* jelenik meg. (Ugyanott.) Nyj.-ban: L 44. l.

2. A nem umlautolt *a* az egész bajor nyelvterületen *o*-féle hanggá lett; különösen jellemző a rövid *a* fejlődése, mert a hosszú *a* > *o* egyéb nyj.-kban is található. Reis: id. m. 69. l.

3. A germ. hosszú *i* és *u* diftongizálása szintén bajor sajátosság: *i* > *ai*, *u* > *au*, sőt egyes területeken a fejlődés tovább tartott s *a*-vá monoftongizálódott. Reis: 84. l.

4. Közös bajor sajátosság, hogy a germ. *ai* > *oa*. Reis: 81. l. Nyj. ez esetben — mint a karinthiai — egy régebbi állapotot őrzött meg; L 41. l.

A mássalhangzórendszerre vonatkozólag jellegzetes bajor sajátságok: 1. A szókezdő *b*, *d*, *g* fortissá válik, szóközepen és szóvégen azonban megmarad lenis hangnak. L. 54. 58. 63. l. 2. A *b* és *w* váltakozása. L 54. l. 3. A szóvégi *n* asszimilációja az előtte levő konzonánssal bajor sajátosság, bár alnémet területen is előfordul. Reis: 55. l. L. 24. l. 4. *st* szóközepen és szóvégen változatlanul megmaradt, míg más nyj.-kban (aleman, frank, pfalzi) *št*-t ejtenek. (Kivételt képez a bajorban a tiroli és a felső-karinthiai.) *sp* azonban az említett helyzetekben a bajorban is *šp*. Reis: 41. l. L. 53. l. 5. Bajor eredetre vall azonkívül a diminutív képző *l*; a személynévmás duális alakja a többes 2. személyben és a megszólításban, *ejs* ihr, *eiŋg* euch, és az ennek megfelelő birtokosnévmás *eiŋgv* euer. Az ind. praes. 2. személyének *ts* ragja; *ejs seits* ihr seid, *ejs mochts* ihr macht. Schmeller szerint az *s* *es*-ből származik, mások régi duálisnak tartják. Schwäbl. 71. l.; a sein igének többese: *miv san*; *ejs seits*; *sej san*.

De, hogy a bajor nyj.-k ismert csoportjai közül (Reis: id. m. 26. l., északi, közép, déli) vajjon melyikbe tartozik, azt szintén csak úgy dönthetjük el, ha ismerjük azok jellemző sajátosságait.

Nyjk. a jellemző délbajor tulajdonságok közül (l. Lessiák: id. m. 6. l.) csak egyet mutat föl: a szókezdő *b*-nek fortis ejtését. L. 54. l. De ez nem mondható kizárólag délbajor jelenségnek, mert Reis szerint (id. m. 50. l.) ez az északi és középbajorban is megvan. Az északival közös sajátosság, hogy a primár-umlaut *e*-je és a germ. *ë* általában megmaradt. (L. 33. l.), míg a közép- és délbajorban általában *ö*.

Ellenben annál több olyan vonást találunk, amely a középbajorra jellemző, ámbár egyik-másik az északiban vagy déliben is előfordul. Ilyenek: 1. *n* és *l* között *d*, *t* fejlődik ki mint átmeneti hang (Reis: id. m. 55. l.) L. 26. l. 2. A germ. *ai* > ófn. kfn. úfn. *ê* monoftongizálódik. L. 38. l. Ilyen *e*-t ejtenek a Duna középső folyása mentén, az Isar, Inn vidékén. (Schwäbl: id. m. 18. l. 12. §.) 3. A germ. *ô* az északi bajorban *ou*, *au* lett, míg a közép- és délbajorban *uo*. A középbajor, karinthiai és stájer nyj. ezt a diftongust *uv*-vá változtatta (Reis: id. m. 74. l.), vagy pedig egyes helyeken *ui*-vá. Ennek alapján oszlik a középbajor *ua* és *ui* nyj.-ra (H. Schmidt: Die d. Mundarten Rumpfungarns. 12. l.). 4. Az *ô* > *uo* umlautja a közép- és délbajorban *ie*, északon *oi* L. 45. l. Ugyancsak *ie* felel meg a germ. hosszú *ê*-nek, valamint *iu* > *ie* diftongusnak. Nyjk.-ban ezek helyén *iw*-t találunk 5. minden szókezdő *media fortis*, szóközépen és szó végén hosszú vokális után *lenis*, különben *fortis* (Reis: id. m. 52.) L. 45. 58. 63.l. 6. Ide lehet számítani az *r* vokalizálását is. L. 61. l. 7. nyjk.-ban a nyug. germ. *kk*, *k* csak a szó kezdetén *aspirált*, míg a déli bajorban minden helyzetben. L. 62. l. 8. A közép- és északi bajorban *-en* végzet vokális, palatális és nazális után *n*-né, egyébként *a* (*v*)-vá lesz. L. 51. l.

Ezen jellegzetes nyelvi sajátságok alapján nyjk. a középbajor nyj.-hoz, még pedig annak *ua* csoportjához tartozik Magyarországon körülbelül 70 község beszéli a Duna mentén, a Vértesben és Budapest környékén (Schmidt H.: id. m. 24. l.) a középbajor nyelvjárást, amelyet Schmidt H. megkülönböztetésül a többi magyarországi német nyj.-tól „donaubairisch“-nak nevez. Habár nyj.-ra nézve az itt lakó népek középbajorok, származásukat tekintve eredeti hazájukat részben nyugatabbra kell keresnünk; mert a 18. sz. elején jött telepesek a hagyomány szerint frankok, württembergiek, svábok voltak, de ezeknek a nyelve módosult a század közepe felé betelepült és többségben levő bajoroknyelvé szerint.

V. Nyelvjárás szöveg.

1. Gyermekversek és mondókák.

*kristk'indl mit kraustn hov,
laurs lejm, ksunts lejm,
frid und einik'eid
und on ewigi klišölik'eit.*

Christ-Kindlein mit gekraustem
Haar,
langes Leben, gesundes Leben,
Friede und Einigkeit
und eine ewige Glückseligkeit!

---

*i pin ə klāz piŋvɔl
štõumi ins wiŋvɔl
wani niks k'āu.
fauri niks āu.*

Ich bin ein kleines Bündel, ¹.
stelle mich in die Ecke,
wenn ich nichts kann
so fange ich nichts an.

---

*i wintš, i wintš, i wāz neid wōz,
kreifts in sok unt keiptsmw wōz.*

Ich wünsche, ich wünsche, ich
weiss nicht was
greifet in die Tasche und gebet
mir etwas.

---

*i wintš i wintš und wōzi
wintš iz nintš.*

Ich wünsche, ich wünsche und
was ich wünsche, das gibts nicht.
(nincs).

---

*i wintš ə klišixs neixs jow
əs neixi sui peissw sēi, wiv əs
oidi wōv.*

Ich wünsche ein glückliches neues
Jahr
das neue soll besser sein, wie das
alte war.

---

*houť šimü houť
fovmv-rin di štõt
umw seidol wej
und a k'ipfol trēj
noχ wevtti anuš lustik sēj.*

Rechts Schimmel, rechts,-
wir fahren in die Stadt
um ein Seidel Wein
und ein Kipfel drein
dann wird die N. lustig sein.

---

¹, Schmeller Bair. Wb. 394. 1. *Pünkel*. Grimm, Wb. 2. 525, *Bunkel*, Les-
siák 5. 75 *piŋkl*, Bündel. Schwartz 122. 1.

potš, potš handi tsaum,
 woz wevttv tati priŋv
 šejini šuv unt tsinstsol trāu,
 tasti N. špriŋv k'āu.

Klatsche, klatsche die Hände zu-
 sammen
 was wird der Vater bringen
 schöne Schuhe und eine Schelle
 dran
 dass die N. springen kann.

houv šimū, havv pīāu
 mōvriŋ fovv hōvv pavv,
 hōvv pavv k'eimv neid
 weōi tv simū tsād mv neid.

Rechts Schimmel, rechts Brauner,-
 morgen fahren wir Hafer anbauen
 Hafer anbauen können wir nicht,
 weil der Schimmel zieht mir nicht.

ānitškv pānitškv
 tsāg mv tejni knīv
 weis sants und švopts sants
 und kwošŋ hostvs nīv.

Anitska, panitska
 zeige mir deine Knie
 weiss sind sie und schwarz sind
 sie
 und gewaschen hast du sie nie.

kout in himū hot sou kšpro^uχv:
 sim tōg san in ānv wou^uχv
 seiks tōg wūri eŋg keim
 to šofts oillvz, wōz hüft tsvn
 leim
 tou^uχ tv sundōg, tev pleipt mēi
 to wūri eŋg undbweizŋ.
 miv tsvn tev^uv und mi tsvn
 preizŋ,
 trum livps k'ind fokiss nūv
 neid
 vos tv hev fon sundog šprixt.

Gott im Himmel hat gesprochen
 Sieben Tage sind in einer Woche:
 sechs Tage will ich euch geben,
 da schaffet alles, was hilft zum
 Leben
 doch der Sonntag, der bleibt mein,
 da will ich euch unterweisen
 mir zu dienen und mich zu preisen.
 Darum liebes Kind, vergiss nur
 nicht,
 was der Herr vom Sonntag spricht.

2. wipz friv houxtseid k'oidn haum. ti frivri houxtseid, tej hod mo krouz kmoxt, to hod-mv ti nekksti frēid eiklōd und əs k'uplīvn iz umv tsejni, e^ufi kweist; sōtn taz uni houχa^umt kweist wā, noχn k'uplīvn san oilli ins praudhaoz, klikkwintšn, tv ju^ukse^u hod əs praudpov kratvlīvd midvn šejnv špruχ. noχ sans hām si umkwatn und sou tsən mittogmoj. to hots kejm: ə rinsupn und ən souz, noχ e kraud und ə šwejnvnvs, noχ-tejn ə pāprikaš midvn kulupf, ə špeīfa'l mid umuvgn^usolōd, kantsl und poukkvl mid krautsolōd; noχ san k'ummv tivri kso^uni tšwejšpn und ə k'oidv mülireiz mit tšweim aūkštrād; ivts k'ummv ti mōšpeizn nuss und mōnpeigl, noχ kevm und tsimmvdkropfv, noχ iššv min eizn šluss. noχn eizn iz tv a^undri ju^ukse^u k'ummv, tev hod es praotpov unti houχtseitskeist midvn klosfui weī houχ leim lozn, unti mūzi hottopej kšpūd. ən jnda houχtseitskost hod sepərat tru^ugv unttopej ksokt: „ə praudpov sui houχ leim.“ untti muzika^untn haum traf in houχtseitsmāš kšpūd; ma^unigi haum ən klānv t'ovst ksokt: fü klikk tsə e^ungvn ēštantsleim, tsənevšt levntə mejntš əs tringv, noχ levndv eivst əz

2. Wie man früher Hochzeit gehalten hat. Die frühere Hochzeit, die hat man gross gemacht, da hat man die nächsten Freunde eingeladen und die Kopulation ist um 10-11 Uhr gewesen, selten, dass sie ohne Hochamt gewesen wäre. Nach der Kopulation sind alle in das Brauthaus, glückwünschen. Der Junggesell hat dem Brautpaare gratuliert mit einem schönen Spruch. Nach (dem) sind (die Leute) heim sich umzukleiden und so zum Mittagmahl. Da gab es: Rindsuppe und Sauce, Kraut mit Schweinfleisch, nachdem Paprikás mit Gugelhupf, Ferkel mit Gurkensalat, Gänse, Truthahn mit Krautsalat, nachdem dürre, gesottene Zwetschken und kalten Reiskoch mit Rosinen bestreut. Jetzt kommen die Mehlspeisen, Nuss und Mohnrollen, dann Germ- und Zimtkrapfen, so ist es mit dem Essen Schluss. Nach dem Essen ist der andere Junggesell gekommen, dieser hat das Brautpaar und die Gäste mit einem Glas Wein hoch leben lassen, und die Musik hat dabei gespielt, ein jeder Gast hat separat getrunken und dabei gesagt: das Brautpaar soll hoch leben; und die Musikanten haben darauf den Hochzeitsmarsch gespielt, manche haben einen kleinen Toast gesagt: viel Glück zu eurem Eheleben, zuerst lernt der Mensch das Trinken, dann lernt er erst das Essen, darum soll der Mensch

eizn, trum sui tə meĩntš aus tauŋgpovk'eit, afs tringv neid fəkeizn; nox haum oilli mizn tringv, kov ti krantsliŋfrau. nox iz ə klānv jurkseu midvn oxt nei jov k'umv, iz undvn tiš kšlupft und hottv praod in šuv kstujn, ivts istv praufivrv footrejn und hod ksokt: i pittin hevñ pejštaund unt pejštauntsfrau, jurkseu und krantsliŋfrau untti hoxtsejtskejst, ob i ti evsaumi jurfrau praod tsvn evntaunts auffovdvn tev odv neid, teiz hōdv trejmoj kfrokt, nox sokttv pejštaund jō; ivts wū ti praod fovkē, ivts hotsi k'an šuv, ivts k'umttv klāni jurkseu, ēv hod in šuv indv haund und fək'afŋ. tə pejštaund frokt; vos k'oustn tev šuv? — hattrej kujn —, sov neiŋv hodv jo ā neid mev k'oust, i wev tovx neid soufū tsojn — sov haundlŋvn aus. — əs šuvkōd haum ti musikauntŋ kriovkt. no tv umti praod fov untlauntst mittejn jurkseu, tev wou si aufkfouddot hod, in evntaunts, nox k'ummti wejdrī tauntsundvhojdiŋ piz midv noxt. — um tswōfi sejts-si ti praod əm šuij und ivts wevd ivro tə pund ovoknaummv; tə pund pištēd əs laudv kmoxti rouznplā!; tejn hotti k'ejxin untti ōvošmālŋ kmoxt, si hodn tə praod

aus Dankbarkeit, aufs Trinken nicht vergessen. Danach haben alle trinken müssen, sogar die Kranzjungfrauen. Dann ist ein kleiner Junggesell mit acht, neun Jahren gekommen, ist unter den Tisch gekrochen und hat der Braut den Schuh gestohlen. Jetzt ist der Brautführer hervorgetreten und hat gesagt: ich bitte den Herrn Beistand und Beistandsfrauen, die Junggesellen und Jungfrauen und die Gäste, ob ich die ehrsame Jungfrau Braut zum Ehrentanz auffordern darf, oder nicht. Dieses hat er dreimal gefragt, dann sagt der Beistand ja; jetzt will die Braut vorgehen, sie hat aber keinen Schuh. Jetzt kommt der kleine Junggesell, er hat den Schuh in der Hand und verkauft ihn. Der Beistand fragt, was kostet der Schuh — hat (magy. hát) drei Gulden — so neuer (als neuer) hat er auch nicht mehr gekostet, ich werde doch nicht so viel zahlen, — damit (so) handelt er ihn (den Schuh) aus. Das Schuhgeld bekommen die Musikanten. Nachdem kommt die Braut hervor und tanzt mit den Junggesellen, der sie aufgefordert hat, den Ehrentanz. Dann folgt die weitere Tanzunterhaltung bis Mitternacht. Um 12 Uhr setzt sich die Braut auf einen Stuhl und jetzt wird ihr der Bund abgenommen. Der Bund besteht aus lauter (Kunstblumen) gemachten Rosen und Rosenblättern, diesen hat die Köchin und

aufpunftⁿ und kawejnli^x owakna^mv ā, untti kou'l hottv praud vn
 šoupf kmoxt und um tswō^ufi aufpunftⁿ, fə to aū izsi ə wejp kweizt,
 nox izvs noxtmoj k'ummv midvⁿ eimoxsupⁿ unt poxəni knej'l nox
 izvz iwrigi prāl und sōlōd auftronⁿ wovn untti poxv^rej, nox isti
 tauntsmūzi wīdv aūka^vv pizindv fruv, mauniksmoj hadmv tswā
 tōg ā houxtsejd k'oidⁿ, indv fruv sans hām slōfv untsən mittog-
 moj sans wīdv eīklōd wovn. wan ti praud tsōdi šwīgvō^uttvⁿ ka^vv
 iz to ha^msi ti jurj lejd in tejn hous midv mūzi eīkštali^vd, frīv
 hots k'ā houxtsej^dksējⁿ keim. ti pra^odlejd ha^m ən lāb praud krīvkt
 ōdv^rə sejtⁿstik'l, fisujⁿ. tə pejšt^aund hod evna fimpf kujn kejm šə
 povn eīlon^v und hot ksokt: to host ə pīz^l ha^msštēj^v. pv dv houxtsejd
 ha^mms noxⁿ eizⁿ ksa^mmūd fidi k'eixⁿ nox fidi ōwōšma'lⁿ, ti muzi-
 ka^vntⁿ ha^m ā ə šēš kōd fətē^vd, ən jejdⁿ kost ha^mms piklejd
 midvⁿ māš, pizə fimpf sejks hej^vsv ka^vvⁿ sən, to ha^mms ən kujn
 krīvkt ōv^v tswā.

Abwaschmädchen gemacht, sie (die Köchin) hat ihn der Braut
 aufgebunden und gewöhnlich abgenommen auch. Die Patin (Gote
 mhd. gote) hat der Braut einen Schopf gemacht und um 12 Uhr
 aufgebunden, seit jetzt (von da an), war sie (die Braut) ein Weib.
 Dann folgte das Nachtmahl, das Eingemachte mit gebackenen
 Knödeln, dann ist das übrige Gebratene und Salat aufgetragen
 worden und Bäckereien, danach ist die Tanzunterhaltung wieder
 angegangen (begonnen), bis früh morgens. Manchmal hat man 2
 Tage Hochzeit gehalten. In der Früh sind (die Gäste) nach Hause
 zu schlafen, und zum Mittagmahl sind sie wieder eingeladen
 worden. Als die Braut zu den Schwiegereltern gegangen ist, haben
 sie die jungen Leute (Junggesellen und Kranzjungfrauen) in jenes
 Haus mit Musik installiert. Früher hat es kein Hochzeitgeschenk
 gegeben. Die Brautleute haben einen Laib Brod bekommen oder
 eine Tafel Speck (Seitenstück), Fisolen. Der Beistand hat ihnen fünf
 Gulden gegeben schon bei dem Einladen und hat gesagt: da hast
 eine kleine Aussteuer. Bei der Hochzeit hat man nach dem Essen
 gesammelt für die Köchin und für die Abwaschmädchen. Die
 Musikanten haben auch ein schönes Geld verdient. Jeden Gast
 haben sie begleitet mit einem Marsch, bis sie 5—6 Häuser ge-
 gangen sind, da haben sie einen Gulden bekommen oder zwei.

Tartalom

	Oldal
Bevezetés	3
I. Fonétikai ismertetés	17
1. Vokálisok	17
2. Diftongusok	20
3. Mássalhangzók	20
4. Asszimiláció	23
5. Átmeneti hangok	25
6. Svarabhakti	27
II. A hangok történeti fejlődése	28
A. Vokálizmus	28
1. A hangsúlyos magánhangzók liquidák előtt	28
2. A rövid magánhangzók hangsúlyos szótagokban	31
3. A hosszú magánhangzók hangsúlyos szótagokban	37
4. Diftongusok hangsúlyos szótagokban	41
5. Az umlaut	43
6. A magánhangzók mennyisége nyelvjárásunkban	46
7. Vokálisok hangsúlytalan szótagokban	49
B. Konzonantizmus	52
1. Ajakhangok	52
2. Foghangok	57
3. Inyhangok	62
III. Nyelvjárásunknak magyarból vett kölcsönszavai	65
IV. Nyelvjárásunk hovátartozása	68
V. Nyelvjárási szöveg	70

101287

1870

87

VI

VI

VI

VI

VI

VI

VI

VI

VI

VI

VI

VI

VI

VI

